

**INSTITIYUUTII LEENJII OGEESSOTA QAAMOLEE HAQAA fi QO'ANNOO
SEERAA OROMIYAA**

**DANTAALEE MAATII, DUBARTOOTAA fi DAA'IMMANII
XIYYEEFFANNOO ARGACHUU QABAN**

**Moojuulii Leenjii Hojiirraa Yeroo Gabaabaaf Atoomina Instiitiyuutii Leenjii
Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa fi Mana Murtii
Waliigalaa Oromiyaa tiin Qophaa'e**

Qopheessitoonni :-

- 1. Obbo Kabbabaw Birhaanuu**
- 2. Obbo Geetuu Gaddafaa**
- 3. Addee Leensee Sinqee**

Gulaalootni :-

- 1. Obbo Tasfaayee Booressaa**
- 2. Obbo Dhaabaa Dirribaa**
- 3. Obbo Tacaan Margaa**

**Onkoloolessa, 2012
ILQSO, Adaamaa**

BAAFATA

Mata Duree -----	Fuula
BOQONNAA TOKKO.....	11
MIRGOOTA BU’UURAA DUBARTOOTAA	11
1.1. Dhimmoota Waliigalaa	12
1.2. Koornayaa, Koorniyaa fi Mirga Dubartootaa	14
1.3. Mirga Walqixxumma Dubartoota: - Waliigalteewwan Addunyaa, Heera, Fi Seeroota Keenyan 17	
1.3.1. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Waliigalteewwan Idil-Addunyaa.....	17
1.3.2. Walii Galteewwan Waliigalaa Mirga Namoomaa Idil-Addunyaa (General Convention On HR) 18	
1.3.3. Waliigalteewwan Idil-Addunyaa fi Aardii Mirga Dubartootaa Qofa Ilaallatan.....	18
1.3.4. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Heera	20
1.3.5. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Seeroota Keenya.....	22
1.3.5.1. Seera Maatii	22
1.3.5.2. Seera Hojjataa fi Hojjachiisaa	24
1.3.5.6. Seera Yakkaa.....	24
1.4. Gahee Qaamolee Haqaa.....	27
1.4.1. Gahee Poolisii	27
1.4.2. Gahee Mana Hojii Abbaa Alangaa	28
1.4.3. Gahee Mana Murtii	29
BOQONNAA LAMA.....	31

MIRGOOTA BU'UURAA DAA'IMMANII.....	31
2.1. Hiikkaa Daa'immummaa Akkaataa Seeraatiin	33
2.2. Qajeeltoowwan Bu'uura Mirgoota Daa'immanii.....	38
2.2.1. Qajeeltoo Loogii Irraa Bilisa Ta'uu	39
2.2.2. Qajeeltoo Dantaa Olaanaa Daa'immanii.....	41
2.2.3. Qajeeltoo Mirga Lubbuun Jiraachuufi Misoomuu	47
2.2.4. Qajeeltoo Kabaja Ilaalcha Daa'immanii	49
2.3. Mirgootaafi Bilisummaawwan Daa'immanii Seeraan Beekamtii Argatan.....	51
2.3.1. Mirgootaafi Bilisummaan Siviilii	52
2.3.1.1. Mirga Lubbuun Jiraachuu	52
2.3.1.2. Mirga Eenyummaa	53
2.3.1.3. Mirgoota Bilisummaa Ilaalchaa, Yaadaafi Amantaa	55
2.3.1.4. Mirga Dhagahamuu.....	57
2.3.1.5. Mirga Gurmaa'uufi Walgahu.....	57
2.3.1.6. Mirga Kabajaafi Eegumsa Jireenyaa Dhuunfaa	59
2.3.1.7. Mirga Miidhaawwan Adda Addaa Irraa Eegamu	60
2.3.1.8. Mirga Filannoon Kunuunfamuufi Guddifamu	62
2.3.1.9. Mirga Haqaa Yakkaan Walqabatan	66
2.3.1.10. Mirga Bilisummaan Socho'uu	67
2.3.2. Mirgoota Hawaasummaa, Aadaafi Dinagdee	68
2.3.2.1. Mirga fayyummaa	69
2.3.2.2. Mirga Barnootaa	70
2.3.2.3. Mirga Hojjechuu	73
BOQONNAA SADI	75

MAATII, DAA’IMMANI fi DUBARTOOTA	75
3.1. Maalummaa Maatii	77
3.1.1. Barbaarchisummaa Maatii Fi Kunuunsa Maatiif Malu.....	80
3.1.2. Hundeeffama Maatii	82
3.2. Hiikkaa Gaa’ilaa	84
3.2.1. Dhimmoota Waliigalaa	84
3.2.2. Dhiibbaawwan Hiikkaan gaa’ilaa Qabu fi Dhimmoota Xiyyeeffannoo Barbaadan.	85
3.2.2.1. Dhimmoota Hawaasummaa	87
3.2.2.2. Dhimmoota Dinagdee	88
3.2.2.3. Dhimmoota Deemsaa Fi Haala Qabinsaan Walqabatan	89
3.3. Hiikkaa Gaa’ilaa Booda Eegumsa Mirga Daa’immanii.....	92
3.3.1. Haalaa fi Bakka Daa’imni Itti Guddatu Murteessuu.....	95
3.3.2. Qallaba Murteessuu Fi Raawwachiisuun Walqabatee.	105
3.3.3. Mirga Haadhaan ykn Abbaadhaan Ilaalamuu	113
3.3.4. Amala Murtii Dantaa Daa’imaa Irratti Kennamuu	115
3.4. Gahee Qaamolee Garaagaraa	118
3.4.1. Gahee Poolisii	118
3.4.2. Gahee Mana hojii Abbaa Alangaa	119
3.4.3. Gahee Mana Murtii	120
3.4.4. Gahee Waajjira Dhimma Daa’immanii fi Dubartootaa.....	122
BOQONNAA AFUR	126
DAA’IMMANIIFI SEERA YAKKAA	126
4.1. Seera Yakkaafi Daa’imman	129
4.1.1. Daa’imman Umuriin Waggaa Sagalii Gadii	132

4.1.2.	Itti Gaafatamummaa Yakkaa Daa'imman Umurii Waggaa Sagalii Fi 15 Gidduu Jirani	134
4.1.3.	Itti Gaafatamummaa Yakkaa Daa'imman Waggaa 15 Oliifi Waggaa 18 Gadii	137
4.2.	Dargaggoota Yakka Raawwatan: Adeemsa Qorannoo, Himataafi Dhagaha Dhimmaa	137
4.2.1.	Adeemsa Qorannoo Yakkaa Dargaggoota Yakka Raawwatanii.....	138
4.2.2.	Himannaa Dhiyyeessuu.....	141
4.2.3.	Dhagaha Falmii Yakkaa.....	143
4.2.4.	Adeemsa Murtiifi Mirga Oliyyannoo.....	146
4.3.	Tarkaanfiilee Of Eeggannoofi Adabbii Daa'imman Yakka Raawwatan Irratti Fudhatamu	153
4.3.1.	Tarkaanfiiwwan	154
4.3.1.1.	Tarkaanfii Gara Dhaabbata Yaalaatti (Curative Institutions) Erguu.....	155
4.3.1.2.	Tarkaanfii To'annoo Gochuun Barumsa Kennuu (Supervised Education)	156
4.3.1.3.	Tarkaanfii Ceephoofi Qeequ(Reprimand and Censure) fudhachuu	157
4.3.1.4.	Tarkaanfii Daangeffamee Akka Turu (Home Or School Arrest) Fudhachuu	158
4.3.1.5.	Dhaabbata Sirreessaa Amalaatti (Corrective Institution) Erguu	159
4.3.2.	Adabbiiwwan	161
4.3.2.1.	Adabbii Maallaqaa	162
4.3.2.2.	Adabbii Hidhaa	163
4.3.3.	Tarkaanfii Adabbii Daa'imman Waggaa 15 Ol Hanga Umurii Waggaa 18 Gadi Ta'an Irratti Fudhatamu.....	164
4.4.	Tarkaanfii Mana Murtiin Alatti Fudhataman (Non Judicial Measure)	166
BOQONNAA SHAN		168
YAKKOOTA DAA'IMMANII FI DUBARTOOTA IRRATTI RAAWWATAMAN		168
5.1.	Yakkoota Daa'immanii fi Dubartoota Irratti Raawwataman	168

5.1.1.	Yakkoota Daa'imman Irratti Raawwataman.....	168
5.1.1.1.	Maalummaa Yakkoota Daa'imman Irratti Raawwataman.....	168
5.1.1.2.	Gosoota Yakka Daa'imman Irratti Raawwatamanii	169
5.1.1.3.	Dhiibbaawwan Yakki Daa'imman Irratti Raawwatamu Qabu	170
5.1.2.	Yakkoota Daa'imman Irra Gahuu fi Seera Yaakkaa ITIYOOPHIYAA	171
5.1.3.	Maalummaa, Gosootaa fi Dhiibbaa Yakkoota Dubartoota Irratti Raawwatamanii	173
5.1.4.	Yakkoota Dubartoota Irratti Raawwatamanii fi Seera Yaakkaa Itiyoophiyaa	176
5.1.4.1.	Miidhaa Mana Keessaa	176
5.1.4.2.	Kittaannaa	177
5.1.4.3.	Umurii Malee Heerumsiisuu	178
5.1.4.4.	Butii.....	179
5.1.4.5.	Tuttuqqii Amalsaalaa	180
5.1.4.6.	Dirqiin Gudeeduu.....	180
MADDOOTA BAREEFFAMICHA		184

GABAAJEEWWAN

CRC	Convention on the Rights of Child
ACRWC	<i>The African charter on the Rights and Welfare of the Child</i>
MFDRI	Mootummaa Federaalawaa Diimokiraatawaa Rippaabilikaa Itiyophiyaa
BMNO	Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa
MMWO	Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa
MMWODHI	Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaddacha Ijibbaataa
MMWFDHI	Mana Murtii Waliigalaa Federaalaa Dhaddacha Ijibbaataa
SMO	<i>Seera Maatii Oromiyaa</i>
SMF	<i>Seera Maatii Federaalaa fooyya'e</i>
SY	<i>Seera yakkaa</i>
SDFY	<i>Seera Deemsa Falmii Yakkaa</i>
Lakk.	<i>Lakkoofsa</i>
Kwt	<i>Keewwata</i>
Fkn	<i>Fakkeenya</i>
Ykn	<i>Yookaan/yookiin</i>

SEENSA WALIIGALAA

Manneen Murtii wabii mirgoota namoomaa, kabajamuu olaantummaa seeraa fi dagaagina sirna dimokiraasii utubuu danda'an qabaachuun mallattoo guddinaa fi sadarkaa qaroomina hawaasa siyaasaa tokkooti. Kanaaf immoo Manneen Murtii bilisa ta'an jiraachuun dirqama ta'a. Heera mootummaa fedraalaa fi Mootummaa Biyyoolessa Naannoo Oromiyaa Manneen Murtii sadarkaa biyyaa fi naannootti bilisa ta'anii akka hundeeffaman haguuggii seeraa gahaa kenneefii jira.

Heericha bu'uura godhachuun Manneen Murtii nannoo keenyaa hundeeffamanii tajaajila kennuu erga eeggalanii kurmaannii jaarraa tokkoo lakkaawwamee jira. Yeroo hundeeffaman irraa kaasee tajaajila kennan irratti jijjiirama fiduufis hojiin bal'ina qabu hojjatamaa turee jira. Haata'u malee xiinxalli Mana Murtii Walii Galaa Oromiyaan bara baajataa 2011 keessa gaggeeffame akka agarsiisutti rakkoon qulqullina tajaajilaa ammalee hojii guddaa barbaada. Rakkoo gama qulqullina kenniinsa tajaajila Abbaa Seerummaan jiru wanta halkan tokko keessatti raawwatamu fi sababa tokkoon dhufuu miti. Karaa tokko deemuudhaanis kan deebii argatu miti. Hojii hunda galeessa ta'e, keessaa fi alaan, human namaa fi hoj-maata irratti hojjachuu gaafata.

Rakkoo gama kabajamuu mirga daaa'immanii fi dubartootan jiru salphisuu keessatti dhaddacha addaa (Specialized Bench) gurmeessuun iddoo ol'aanaa qaba. Abbootiin Seeraa fi namoonni ogummaa dhimmicha waliin rogummaa qabu irratti baratan ykn leenji fudhatan dhimmicha akka ilaalan gochuun sadarkaan qulqullina tajaajilaa akka dabaluu taasisa.

Manni Murtii Waliigala Oromiyaa Labsii Manneen Murtii Oromiyaa lakk.216/2011 keessatti dhaddacha addaa gurmeessuun akka haguuggii seeraa argatu taasissee jira. Bu'uuruma kanaanis, dhimma maatii fi dhimma daa'immaniif xiyyeeffannoo addaa kennuudhan dhaddachi Maatii fi Daa'immanii akka gurmaa'uu qabu tumee jira. Manneen Murtii Ol'aanaa fi Aanaatis dhaddacha addaa kana gurmeeffachuu irratti argamu.

Dhaddacha tokko immoo addaa kan taasisu dhaddacha dhimmicha ilaalu adda baasuun nama ramaduu fi meeshaa guutuu qofa miti. Wanti guddaan humna namaa ogummaa addaa dhimmichaan walqabatee qabu horachuun ramaduun baay'ee murteessa dha.

Dhaddacha Maatii fi Daa'immanii gurmaa'uu qabu akkaataa dhimma Maatii fi Daa'immaniitiif xiyyeeffannoo kennee fi haala bu'aa qabeessa ta'een akka hojjatu dandeessisuuf Abbootii Seeraa,

Ofisaroota Seeraa fi Hojjatoota Hawaasaa (social worker) dhimmichaan walqabatee hojjatan dhimmicha irratti hubannoo gahaa akka qabaatan gochuun dhimma murteessa dha. Hojii kana immoo bifa qindaa'aa ta'een raawwachuuf moojuuliin leenjii hojicha deeggaru jiraachuu qaba.

Kanaan dura moojuliin mata duree 'Eegumsa Mirga Daa'immanii: Rakkoolee Hoj-maata Qaamolee Haqaa Keessatti Mul'atan' jedhuun Inistitiyuutii kanaan qophaa'ee keessatti hojjatamee leenjiin ittiin kennamaa ture ni jira. Haa-ta'uuti garuu moojuliin kun fedhii jiru bifa guutuu ta'een hin deebisu waan ta'eef maanuwaaliin hunda galeessa ta'e bifa haaraan qophaaheera.

Kanaafis akka tolu moojuuliin kun boqonnaawwan gurguddoo shanitti qoqqoodamee dhiyaatee jira. Boqonnaa duraa keessatti dhimmoota mirgoota bu'uuraa dubartootaan wal-qabatee hanqinoota mul'atan adda baasuu irratti xiyyeeffannoo kennuun kallattii furmaataa kaa'uuf yaallamee jira. Boqonnaa lammaffaa keessatti immoo mirgoota bu'uuraa daa'immaniin wal-qabatee hanqinoota mul'atan adda baasuun kallattii furmaataa kaa'uuf yaallamee jira. Boqonnaa sadaffaan immoo dhimmoota maatii, daa'immani fi dubartootaan walqabatee jiran irratti kan xiyyeeffatu yommuu ta'u, boqonnaa afraffaa fi shanaffaa jalatti dhimmoonni Daa'imman Seera Yakkaan Walitti Bu'anii, fi Yakkoota Daa'immanii fi Dubartoota Irratti Raawwatamaniin walqabatan wal-duraa duubaan dhiyaatanii jiru.

Kana malees, moojuliin kun hubannoo uumuuf kan qophaa'e ta'u illee hanga danda'ametti mata dureewwan leenjii moojulii kanaan hammataman ilaalchisee, gaaffiileen marii dhimmoota qabatamaa irratti hundaa'an marii yeroo leenjichi kennamu taasifamuuf akka tolutti qophaa'anii jiru.

Hundaa ol garuu, leenjifamtoonni barreeffamichi kun ka'uumsa marii isaanif akka ta'uuf kan qophaa'e ta'uu hubachuun yaadota barreeffamicha keessatti hin kaanee fi dhimmichaan wal-qabatan kaasuun mudannoo, muuxannoo fi hubannoo qabatamaan hojiirratti goonfatan wal-jijjiiruun dandeettii, beekumsaa fi gahuumsa isaanii gabbifachuuf tattaaffii fi carraaqqii barbaachisaa ta'e ni taasisu jedhamee eeggama.

Haaluma kanaan leenjifamtoonni xumura leenjii kanaan boodaa:-

- Akkaataan isaan maatii fi dhimma maatii, daa'immanii fi dhimma daa'immanii itti ilaalan, hubatanii fi keessummeessan kan maatii diigu osoo hin ta'in kan maatii ijaaru fi kunuunsu, kan mirgoota daa'immanii dhiibu osoo hin ta'in kan eegumsa taasisuuf ta'uu akka qabu hubachuun hojiif ni qophaahu;
- Dandeettii gama ogummaa seeraatiin qabaniin cinaatti ogummaa dhimma tokko qixa diinagdee, hawaasummaa, xiinsamuu fi mirgoota namoomaan ilaaluu ni gabbifatu;
- Beekumsa qaban gara hojii qabatamaatti geeddaruun tajaajillii dhimmoota maatii fi daa'immaniin wal qabatee kennamuu akka dabaluu, fooyya'uu, fi cimuu gochuuf ni qophaahu;
- Hubannoo qulqullinni tajaajila haqaa qixa dhimma maatii fi daa'immaniitiin kennamuu akka dabaluu gochuudhan akka walii galaatti qulqullinni tajaajila Manneen Murtii naannoo keenyaa akka dabaluu gumaachuuf dandeessisu ni horatu;
- Hubannoo guddina hawaas-dinagdee fi hawaasa hubataa fi itti gaafatamummaa baachuu danda'uu, akkasumas dhaloota gara sadarkaa itti aanutti ceesisuu danda'u uumuu keessatti Manni Murtii akka gahee isaa bahachuu danda'u taasisuu keessatti shoora isaanii akka bahan dandeessisu ni gonfatu jedhameeti eeggama;

BOQONNAA TOKKO

MIRGOOTA BU'UURAA DUBARTOOTAA

Seensa

Garaagarummaa saala bu'ura godhate kamiyyuu maqsuun walqixxummaa dhiiraafi dubartoota gidduutti mirkaneessuun qajeeltoo bu'uraa mirga namoomaa fi dhaabbata mootummoota gamtoomaniiti. Dhugaan isaa kana ta'us addunyaa kana irratti guyyaa guyyaan mirgi bu'uraa dubartootaa yoo sarbamu ilaaluun waan ifaajjii guddaa fi ragaa barbaaduu miti. Boqonnaan barreeffama kanaa dhimmoota mirgoota bu'uuraa dubartootaan wal qabatan irratti xiyyeeffata. Bu'uuruma kanaan xumura kutaa kanaan booda leenjitoonni

- ✚ Garaagarummaa koorniyaa fi koornayaa ni hubatu;
- ✚ Dhiibbaa koorniyaan dubartoota irratti fidee fi fidu ni hubatu;
- ✚ Mirga wal qixxummaa dubartootaa mirkaneessuuf tarkaanfilee sadarkaa addunyatti fudhataman ni ibsu;
- ✚ Qabiyyee fi dirqama waliigalteen idila addunyaa loogii bifa kamiyyuu dubartoota irratti raawwatamu hambisuuf bahe biyyoota miseensa ta'an irra kaa'u ni xiinxalu;
- ✚ Waliigalteewwan idila addunyaa mirga dubartootaa ilaallataniin wal qabatee raawwii irratti rakkoo mul'atu ni ibsu;
- ✚ Itoophiyaa keessatti mirgi walqixxummaa dubartootaa maal irra akka jiru addaan ni baafatu; barbaachisumma mirga wal qixxummaa dubartootaas ni ibsu

jedhameeti eeggama.

1.1. Dhimmoota Waliigalaa

Namni nama ta'uu isaan qofa mirga namoomaa qaba. Mirgi kun mirga namni namaa kennuu fi nama irraa fudhatu, iddoo-dhaa iddootti addaa addummaa qabu osoo hin taane mirga namni kamiyyuu iddoo kamillee jiraatu nama ta'uu isaatii qofa uumamaan qabuu dha. Mirga namoomaa tokko guutuuf isa biraa sarbuun akka sababaatti ka'uu hin danda'u. Mirga kanneen keessaa isa kamuu guutuun gara galma mirga dhala namaa akka walii-galaatti dhugoomsuutti kan geessuu dha. Dhalli namaa hundi garaagarummaan bifa kamiinuu osoo irratti hin taasifamin mirga kanatti fayyadamuuf mirga qabu. Mirgi kunis mirga mirga ofii beekanii gaafachuu fi haala guutuun keessatti hirmaachuu kan haammatuu dha. Gama biraan qaamoleen mirga kana dhugoomsuu keessatti dirqama qaban dirqama isaanii bahachuu qabu.

Kana waan-ta'eef, dubartoonni namummaa isaaniin qofa mirga dhalli namaa nama ta'uun qofa uumarraa argate kana ni qabu. Addunyaa irratti dhugaan kun haala adda addaan ilaallamee jira. Biyyoota muraasatti mirgoonni kunniin dubartootaaf seeraan, aadaa fi taatee tokkoon tokkoo hawaasaan beekkamtiin kennameefii kabajamee jira.¹ Biyyoota kaan keessatti immoo beekkamtiin malu dhorkatamee dubartoonni yommuu mirga isaanii sarbaman ni mul'ata.²

Sarbama kanaaf sababni hundeen ilaalcha loogii fi gartummaa haala itti fayyadama mirga namoomaa irratti dhiirootaaf hoogu, seenaa fi barmaatilee hawaasa addunyaa keessaa fi bira jiruu dha. Mirgi dubartootaa garaagarummaa dhiira fi dubartoota jidduutti seenaa fi barmaatileen fide sirreessuun wal qabatee mirgoota dhufanii dha. Garaagarummaa kanneen bu'uura godhachuun miidhaalee dhufuu malan ittisuuf mirgoota dhalatanii dha.

Mirgi dubartootaa mirga addaa osoo hin taane mirgoota namoomaa sanadoota fi seerota idil addunyaan beekkamtii argatanii jiran ta'anii osoo jiranuu barmaatilee boodatti hafoo fi seenaa hawaasa addunyaa irraa kan ka'e waan dubaroota ta'aniif qofa dhiiraan wal-qixa osoo hin kabajamin jiranii dha. Mirga haaraa uumame osoo hin taane gaaffii walqixxummaa kabajamuu

1 Thara R. A Study of Disabled Women. Chennai (India): SCARF; 1997-1998. A study of mentally ill disabled women who have been separated/divorced. [Google Scholar]

2 Lockwood, Bert B. (ed.), Women's Rights: A "Human Rights Quarterly" Reader (Johns Hopkins University Press, 2006), ISBN 978-0-8018-8374-3.

mirga namoomaatti. Muraasa isaanii qofa kaasuuf mirga kabaja qaamaa fi bilisummaa, mirga gidiraa fi miidhaa saalaa irraa bilisa ta'uu, mirga filuu fi filatamuu, mirga aangoo qabachuu, mirga walii galtee seeraa raawwachuu, mirga gaa'ila hundeessuu , bulchuu fi diiguu irratti dhiiraan sagalee wal qixaa qabaachuu, mirga hojjachuu, mirga kaffaltii haqa qabeessaa fi hojii wal qixaaf kanfaltii walqixa argachuu, mirga wal-hormaataa /reproductive rights/, mirga qabeenya qabaachuu(horachuu), bulchuu fi itti fayyadamuu, mirga barachuu fi kkf .³

Amma amma kabajamuun mirga walqixxummaa dubartootaa faayidaa olaanaa akka qabu addunyaan dhimma itti walii galee jiruu dha. Kunis kan ta'eef dubartoota fayyaduuf osoo hin taane dhimmichi mataa isaaf addunyaaf faayidaa waan qabuu fi dirqama bahamuu qabu waan ta'eef. Mirga dubartootaa biyyoonni kan kabajan ofii isaaniif jechaa fi dirqama isaanii bahachuuf kan jedhamuuf jalqaba irratti addunyaan Galma Guddina Itti Fufiinsaa 17'n bara 2030 ALA galmaan gahuuf hojjachaa jirtu keessaa tokko, galmi 5^{ffaa}, n, mirga wal-qixxummaa sirna saalaati. Kanaaf kabajamni mirga walqixxummaa dabartootaa mataa isaan galma biyyoonni addunyaa hojjachaafii jiraniidha.⁴ Sadarkaa lammataa irratti dubartoonni walakkaa ummata addunyaati ol. Hojiin kutaa hawaasaa kana giddu galeessa hin godhanne, fedhii isaanii ilaalcha keessa hin galchinee fi beekumsaa fi muxxannoo addaa isaan bira jirutti hin fayyadamne galma gahiinsi fi itti fufiinsi isaa gaafachiisa dha. Kana malees mirgi dubartootaa mirga namoomaa waan ta'eef mootummaan, hawaasni, maatiin akkasumas namni dhuunfaa dirqama mirga kana kabajuu qabu.

Gaaffii Marii

1. Mirga dubartootaa jechuun maal jechuu dha? Mirga dubartoota mirgoota warra kaanii irraa maaltu adda isa taasisa?
2. Mirga dubartoota kabajuun maaf barbaachise? Hawaasni siyaasaa tokko eenyuuf jedheeti mirga dubartootaa kabaja? Mirga namoommaa kabajuun mirga dubartootaa kabajuu miti?
3. Dirqama mootummaan akka mootummaati mirga dubartootaa kabajuu fi kabachiisuuf qabu adda baasuun irratti erga mari'attanii booda gahee keessan ibsaa!

³ Hosken, Fran P., 'Towards a Definition of Women's Rights' in *Human Rights Quarterly*, Vol. 3, No. 2. (May 1981), pp. 1–10.

⁴ UNDG Website: www.undg.org/index.cfm

1.2. Koornayaa, Koorniyaa fi Mirga Dubartootaa

Waa'een mirga dubartootaa yoo ka'u, maalummaa kornayaa (sex) fi koorniyaa (gender) ilaaluun dhimma barbaachisaa dha. Lamaan ijoowwan mirga dubartoota waliin wal qabatee ka'anii dha. Koornayaa jechuun uumamaan dhiira fi dubartii kan adda basuudha; amalaanis kan jijiramu miti.

Gama biroon koorniyaa jechuun barmaatilee hawaasni fudhateen dhiira ykn dubartii jedhamuuf kana hojjachuu, ta'uu, raawwachuu ykn yaaduu qaban ilaalcha jedhuu dha. Koorniyaa jechi jedhu jecha dubartii jedhuun tokkoo miti. Hiikkaan barmaatilee hawaasaan garaa-garummaa “biologically” kanneenif kennamu kun walitti dhufeenya irraa jalee dhiiraa fi dubartoota jidduutti akka uummamu taasisa; garaa garummaan facaatii aangoo kan dhiirotaaf hooge, dubartoota immoo miidhu akka ta'uuf haala mijaa'aa uuma. Hariiroon irraa jalee dhiiraa fi dubartoota jidduutti akka ummamuuf siyaasni, diinagdeen, aadaan, haalli hawaasummaa, amantaan, yaadamni walii galaa haawwaasichi jireenya isaa ittiin hoogganatu, fi haalli naannoo sababoota isaan ijoo dha. Hariiroo akka kanaa kana jijjiiruus kan danda'u aadaa, hawaasaa fi maatii mataa isaati. Haalli fi safartuun hawaasni tokko dhiirummaa fi dubartummaa ittiin hiiku dhaabbataa miti; yeroo, sadarkaa guddina hawaasaa, aadaa fi iddoo irratti hundaa'uun addaa addummaa qaba.⁵

Fakkeeniyuma fudhannee ilaaluuf, hawaasa addunyaa kanaa hedduu biratti barsiifata addaa addummaa dhiiraa fi dubartii gidduutti uumuun, dubartootaf gahee mana bulchuu, nyaata bilcheessu fi daa'imman kunuunsuu, dhiirotaaf immoo alaa hojjachuun maatiif waan barbaachisu guutuu fi nageenya maatii kennutu jira. Haa ta'uutii inni kun ammuma haalli jiruu uummataa jijjiirramaa dhufuu fi jireenyi dirqisiisaa dhufu barsiifannii hawaasaa gahee hojii dhiiraa fi dubartootaa irratti qabu kun jijjiirramaa dhufee jira. Kun jijjiirrama yeroon dhufee dha.

Addaa addummaan dhiira fi dubartoota gidduu jiru kun jiruu hawaasaa kamiyyuu keessa kalaltii maraan kan jiru dha. Sirni, seerri, imaammanni, yaadamni, aadaan, fi kkf'n sadarkaa idil addunyaa irraa qabee hanga sadarkaa biyyoolessaatti jiru addaa addummaa dhiirotaa fi dubartoota jidduutti uuma. Walitti dhufeenyi fi gahee irraa jalee jidduu isaanitti akka hin uummame taasisa. Gatiin hojii dubartootaf laatamu akka gadi bu'uu, fi dubartoonni carraa gara aangoootti dhufuu, murteessu, qabeenya fi dunyaa argachuu dhiiraan walqixa akka hin arganne godha.

⁵ <http://portal.unesco.org/en/files/11483/10649049699Definitions.doc/Definitions.doc>

Rakkoo kana haala bu'aa qabeessa ta'een furuuf haayyonni adeemsa koorniyaa idileessuutti (gender mainstreaming (or integration)) fayyadamuu fala akka ta'e kaa'u.⁶Koorniyaa idileessu jechuun adeemsa hojiin karoorfamu kamiyyuu, seera ,imaammata ykn sagantaa ta'uu danda'a, sadarkaa fi iddoo kamitiyyuu haa ta'u hojiitti hiikkachuun dura dhiibbaa inni fedhii dubartootaa fi dhiira irratti qabu madaaluun ilaalu jechuu dha. Mala karoorri, raawwiin , hordoffii fi gamaggamni hojii siyaasaa, diinagdee fi hawaasummaa dubartootaa fi dhiira akka wal-qixa fayyaduu danda'uu fi addaa addummaan hin jajjabaanneen haala fedhii fi muuxxannoo dubartoota fi dhiiraa hammateen hojjachuu dha.

Galmi dhuma koorniyaa idileessuu wal qixxummaa dubartootaa fi dhiira gidduutti fiduu dha malee adeemsa fi mala caalmaa dubartootaa jajjabeessuu miti. Haa-ta'uuti garuu haalli qabatamaa addunyaan dubartoota itti ilaalaa turtee fi jirtu dhiiraa fi dubartoota jidduutti garaagarummaa fi walitti dhufeenya irraa jalee waan uumeef akkasumas dubartoonni miidhamoo waan ta'aniif qabatamaan xiyyeeffannoo addaa dubartootaf kennuun barbaachisa dha.⁷

Gaaffii Marii

1. Walitti dhufeenya akkaata hawaasni tokko dubartummaa ykn dhiirummaa itti ibsuu fi kabajama mirga wal qixxummaa dubartootaa jidduu jiru fakkeenya qabatamaa hawaasa keessaa dhuftanii kaasuun irratti mari'adhaa.
2. Rakkoo loogii dubartoota irratti raawwatamu furuuf eenyutu maal raawwachuu akka qabu kaasaa irratti mari'adhaa.
3. Gaaffiin suuraan isaa itti aanee jiru kun qormaata seensa yunivarsiitii kan bara 2011/2012 irraa fudhatameedha. Kallatti mirga dubartootaan akkamiin ilaaltu?

⁶ *Understanding humanitarian aid worker responsibilities: sexual exploitation and abuse prevention, ccsea sierraleone, 2003*

⁷ *Kanuma*

- expect
(B) never buy
57. I am giving up the idea of starting an MA programme at Jombola University. Admission with them is in August, but I _____ from here by then. I will still have one more course to do.
(A) won't graduate
(B) won't have graduated
(C) wouldn't graduate
(D) won't be graduating
58. There are wide-spread _____ rumors of exempting students who score over 600 from educational cost-sharing.
(A) inspired
(B) inspiring
(C) inspiration
(D) inspirational
59. She showed such _____ gestures, that the boy thought she loved him. We shouldn't totally blame him for his actions.
(A) pleasing
(B) relaxing
(C) daring
(D) misleading
60. _____ need further clarification, give us a call or pay us a visit. We will be happy to assist.
(A) Should you
(B) You will
(C) You may
(D) Would you
61. When we arrived in Addis Ababa, Bubu _____ the money yet. You can imagine how cross I was as we had no cash on hand.
(A) didn't send
(B) hasn't sent
(C) hadn't sent
(D) wouldn't send

1.3. Mirga Walqixxumma Dubartoota: - Waliigalteewwan Addunyaa, Heera, Fi Seeroota Keenyan

1.3.1. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Waliigalteewwan Idil-Addunyaa

Mirgi dubartootaa mirga namoomaa akka ta'e raga lakkaa'uun hin barbaachisu. Mirgi namoomaa fi bilisummaawwan bu'uraa immoo mirga dhalootan namni nama ta'ee waan dhalateef qofa ummamaan argatuu dha. Dhugaan jiru kana ta'us sadarkaa addunyatti hawaasni xiqqaadha hin jedhamne mirga kana dubartootaaf kabajuu irratti hanqina guddaa qabu.⁸ Dubartoonni miidhamtoota sarbama mirga namoomaa hoo ta'antu mul'ata. Dubartoonni yommuu murtee lubbuu isaanii miidhu fi dhimma siyaasaa irrattitti akka hin hirmaanne fi bakka bu'iinsa haqa qabeessa ta'e akka hin arganne taasifaman, akka mana baruumsaa hin deemne ykn tajaajila fayyaa hin arganne taasifaman, mirga walqixxummaa lafa argachuu fi qabeenya horachuu dhorkataman, yommuu mana isaanii keessatti miidhaan irra gahu, fi hoo barmaatilee boodatti hafoo akka kittaannaa fi kabaja maatii eegsisuuf ajjeeffaman mirga namoomaa isaanitu miidhamaa jira.⁹

Kana maqsuuf hawaasni addunyaa sosochiiwwan haala qabiinsa mirga dubartootaa fooyyessuu irratti xiyyeeffatan hedduu taasiseera.¹⁰ Keessattuu immoo barri 1976-1985 ALA seenaa guddina mirga dubartootaa keessatti iddoo guddaa qaba.¹¹ Yeeron kun yeroo itti dubartoonni biyyoota, aadaa, amantaa, saba, fi seen duubee hawaasummaa adda addaa irraa walitti dhufanii haala gurmaa'en haala qabiinsa mirga dubartootaa foyyessuuf itti hojjachuu eeggalanii dha. Konfaransiiwwan dubartootaa gurguddoon magaala Meeksiikotti bara 1975, Koopanhaganitti bara 1980, fi Naayiroobitti bara 1985 baasii Dhaabbata Mootummoota Gamtoomaniitin haguuggamee taasifamee sadarkaa qabiinsi mirga dubartootaa irra jiru xiinxaluun fooyyessuuf tarsiimoo kan kaa'e yeroo kana. Bifa walii galaan walii galteewwan idil addunyaa hawaasni

⁸ OHCHR, *Born Free and Equal: Sexual Orientation and Gender Identity in International Human Rights Law (HR/PUB/12/06)*.

⁹ *Women's Rights are Human Rights*, United Nations, Office of the High Commissioner, New York and Geneva, 2014.

¹⁰ Leilani Farha, "Committee on the Elimination of Discrimination against Women", in *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, Malcolm Langford, ed. (Cambridge University Press, 2008), pp. 560–561.

¹¹ Catagay, N., Grown, C. and Santiago, A. 1986. "The Nairobi Women's Conference: Toward a Global Feminism?" *Feminist Studies*, 12, 2:401–12.

addunyaa qabu qixa eegumsa inni mirga dubartootaf taasisuun haala gurguddoo itti aanu kana lamaan ilaaluun ni danda'am.¹²

1.3.2. Walii Galteewwan Waliigalaa Mirga Namoomaa Idil-Addunyaa (General Convention On HR)

Waliigalteewwan kunniin walii galtee hawaasni addunya bifa walii galaan mirgoottan namoomaa fi bilisummaawwan bu'uraa dhala namaa hundaaf beekkamtii fi eegumsa taasisuuf tumatanii dha. Dhala namaa hunda ilaallatu. Walii galteewwan kunniin Chaartarii Mootummoota Gamtoomanii, Ibsa Waligalaa Mirgoota Namoomaa (UDHR), Walii Galtee Idil Aaddunyaa Mirgoota Siviilii fi Siyaasaa (ICCPR), Walii Galtee Idil Aaddunyaa Mirga Dinagdee, Hawwasumaa fi Aadaa (ICESCR) fi kkf hammatu. Waliigalteewwan namoota kamiifuu tumaman kunniin dubartootaafis akka dhala namaa tokkotti raawwatinsa ni qabaatu. Kana malees mirgoota sanadoota kana keessatti hammataman keessatti dubartootni dhiira waliin qixa fayyadamoo akka ta'an fi xiyyeefannoon malu kennamuufii akka qabu tumaaleen ilaallatan ni jiru.

1.3.3. Waliigalteewwan Idil-Addunyaa fi Aardii Mirga Dubartootaa Qofa Ilaallatan

Walii Galteewwan Mirga Namoomaa Idil-Addunyaa kabajama mirga namoomaaf beekkamtii walii galaa taasisan akka walii galaata addunyaan mirga namaaf iddoon qabdu fageenya guddaa gara fulduraatti akka tarkaanfatuu kan taasisan ta'u illee, kabajama mirga dubartootaa ilaalchisee garuu barmaatilee boodatti hafa hawaasa addunyaa bira jiruu fi sirni addunyaan qabdu hundi haala jedhamuu danda'uun kan dubartoota fi dhiira jidduutti walitti dhufeenya irraa jalee uumanii fi garaagarummaa bal'aa dhiirotaaf hoogu uuman waan ta'eef bu'aa guddaa fiduun hin danda'amne. Kana irraa ka'uun hawaasni addunyaa rakkoo kana hiikuuf xiyyeeffannoo addaan dhimma dubartootaa addatti qabuun fooyyessuuf haala kaayyeffateen Walii Galteewwan Idiladdunyaa dubartoota qofa ilaallatan baasuun dirqama itti ta'ee jira. Walii galteewwan kunniin Waliigaltee Loogii Gaa'ila Irratti Taasifamu Hambisuuf Raawwatame, Waliigaltee Mirga Siyaasaa Dubartoota (Convention on Political Rights of Women), Ibsa Miidhaa Bifa Kamiyyuu Dubartoota Irratti Godhamu Dhabamsiisuuf Bahe(Declaration on Elimination of Violence

12 Kanuma

against Women) , fi Waliigaltee Idila Addunyaa Loogii Bifa Kamiyyu Dubartoota Irratti Godhamu Hambisuuf Bahe (CEDAW) isaan ijoo dha.

Walii galii galteewwan idil addunyaa addunyaan mallatteessite keessaa Waliigaltee Idila Addunyaa Loogii Bifa Kamiyyu Dubartoota Irratti Godhamu Hambisuuf Bahe (CEDAW) qabyee isaatinis ta'ee haala inni itti dhiibbaa, garaagarummaa fi dhibiinsa walqixxummaa dubartoota addunyaa irra gahe itti furuuf deeme adda waan ta'eef sanada idil addunyaa dubartootaa jedhamuun beekkama. Seensi isaa fi keewwatoota isaa 30'n guutuu isaaniin loogii korniyaa bu'ura godhate hambisuun walqixxummaa korniyaa mirkaneessuuf kan kaayyeffatee dha. Jecha loogii / discrimination/ jedhu walii galtichi ¹³

...any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex that impedes women's human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.

jechuun heeka itti kenna. Kanaaf akka walii galtee kanaatti gochi adda baasuu, keessaa hambisuu ykn daangessuu dubartoota irratti dhimma kam irrattuu haata'u taasifamun mirga namoomaa fi bilisummaawwan bu'uraa dubartootaa irratti dhiibbaa fidu kan dhorkamee dha.

Walii galtichi biyyoonni miseensa walii galtichaa ta'an sadarkaa biyyoolessati tarkaanfiiwwan akka seera baasuu fi fooyyessuu loogiiwwan koorniyaa bu'ura godhachuun taasifaman hambisuuf fayyadan fudhachuun guddina guutuu dubartootaa akka mirkaneessuu qaban fi bilssummaawwan bu'uraa haara dhiirotaan walqixa ta'een kennuufii qaban dirqisiisa.

Walii galteewwan idil addunyaa kanneeniin dabalata akka ardii Afrilaatti mirgi dubartootaa beekamtii argatee jira. Chaartarii Mirga Namaa fi Uummataa Afrikaa (Banjul) dhaabata gamtaa afrikaan bara 1981 bahe keewwata 2 jalatti akkaataa itti fayyadama mirgoota chaartarii kanaan kennamii irratti garaagarummaan bifa kamiyyuu taasifamuu akka hin qabne tuma. Kanaan dabalata keewwata 18 jalatti biyyoonni miseensa gamtichaa ta'an akkaataa itti fayyadama mirgoota chaartarii kanaan kennamii irratti garaagarummaa dubartoota fi dhiira jidduutti taasifamu kamuu maqsuu akka qaban dirqisiisa.¹⁴

13 <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#part1>

14 *The African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights' Protocol on the Rights of Women in Africa (Maputo Protocol), 2003.*

1.3.4. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Heera

Heerri keenya waadaa fi wabii waliin jireenyaa Uummata biyya keenyaati. Isatu taateewwan biyya keenya keessatti ta’u hunda olaantummaan qajeelcha. Taateen raawwatamu kamuu isaan wal sime ta’uu qaba. (Heerichaan)wal dhaha taanan raawwatamummaa hin qabu. Kana waan ta’eef sanadni kun haala itti mirgi walixxummaa dubartootaa sirna seeraa biyya keenyaa keessatti itti ilaallame irraa hubatamuu dha .

Bu’uuruma kanaan qabiyyeen Heera kanaa qixa iddoo inni kabajama mirga walqixxummaa dubartootaaf qabu irraa ka’uun yommuu sakatta’amu Heerota seenaadhaan biyyattiin baafattee beektu kamuu caalaa Heera mirga kanaaf iddoo guddaa fi xiyyeeffannoo addaa kennuudha yoo jedhame waan soba nama jechisiisuu miti. Heerichi akkaataan itti mirga walqixxummaa dubartootaaf beekkamtii kennee jiru karaa sadiin ilaallamuu danda’a.

Inni jalqabaa Heerichaan mirgoonni fi bilisummaawwan kennaman nama kamiifiyyuu haala wal qixa ta’een garaagarummaa tokko malee waan kennameef dubartoonni mirga kana ni qabu. Bu’uura kanaan dubartoonni akkuma lammii kamiyyuu mirgaa fi bilisummaawwan heerichaan kaa’amee fi beekkamtiin kennameef hundatti fayyadamoo dha. Qajeeltoon bu’uuraa kun keewwata 25 irratti ifatti akka itti aanu kanaan kaa’amee argama.

Article 25 Right to Equality

All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect, the law shall guarantee to all persons equal and effective protection without discrimination on grounds of race, nation, nationality, or other social origin, colour, sex, language, religion, political or other opinion, property, birth or other status.

Bifa walii galaan namni kamuu loogii bifa kamuu irraa haala bilisa ta’een mirgaa fi bilisummaawwan heerichaan beekkamtii argatanitti fayyadamoo ta’uakka danda’an kaa’ee waan jiruuf dubartoonni mirga walii galaan dhala namaaf kenname kanaan akka fayyadaman Heerichi beekamtii kennee jira.

Inni lammataa Heerichi addatti dubartootaf tumaalee xiyyeeffannoo addaa kennan hammatee jira. Bu’uruma kanaan Heerichi akka walii galaatti mirga akkuma lammii kamiittuu mirgaa fi

bilisummaawwan Heerichaan beekamtii argatan irratti dhiiraan wal qixa qabaniin dabalata addatti mirga wal qixxummaa dubartootaf tumaalee xiyyeeffannoo addaa kennan hammatee jira. Bu'uuruma kanaan addatti mirgoonni bu'uraa dubartootaa Heericha kwt'n 34 fi 35 jalatti beekamtii argatan akka itti aanutti tumamanii jiru.

Tumaa heerichaa kana irraa hubachuun akka danda'amutti dubartoonni gaa'ilaan wal qabatee dhiiran mirga walqixaa akka qaban agarsiisa. Tumaa kana tumaa xiqqaa 5 jalatti akka ilaaluun danda'amutti dubartoonni dhimma gaa'ilaa fi dhuunfaa ilaalchisee mana murtii aadaa fi amantaatii haqa argachuuf mirga akka qaban kan tume yoo ta'e illee, dhimmi dubartoota manneen murtii kanneenitti kan ilaallamuu danda'u dursa gareen wal falmu fedhii isaaniin dhimma isaanii mana murtii kanatti yoo dhiheeffatanii dha.

Qabatama lafa irra jiruun al tokko tokko garuu hayyama dubartootan ala illee dhimmi isaanii akka manneen murtii kanneenin akka ilaallamu itti tasifamu ni quunnama. Kanaaf fakkeenya gaariin dhimma beekkamaa Addee Kaadijja Bashir. Dhimma kana irratti Adde Kaadijjaan ifatti dhimmi ishee Mana Murtii Shara'aatti akka hin ilaallamne osoo falmituu dhimmi ishee akka mana murtii kanaan ilaallamu taasifamuun dhimmicha irratti hanga mana murtii waliigalaa federaalatti oliyyattee Murtiin Mana Murtii jalaa cimee jira. Dhuma irratti dhimmichi gaffii hiikkoo Heeraa waan kaasef Gumii Hiiktuu Dhimmoota Heeraaf dhihaatee Gumichis murtiin Mana Murtichaan kenname Heerichaan wal waan dhahuuf hojiitti hiikachuu akka hin qabne ta'eera.

Haaluma walfakkaatuun heerichi kwt 35 jalatti qajeeltoowwan hala qabiinsa mirga namoomaa dubartootaa qajeelchan hedduu hammatee fi beekamtii kennee argama. Kanneen keessa isaan ijoon mirga deeggarsa addaa argachuu, miidhaa barmaatilee boodatti hafoon irra gahu irraa eeggamee, immaammata sagantaa fi tarsiimoo bahu irratti hirmaachuu, dhaalaa, abbaa qabiyyee lafaa ta'uu bulchuu fi dabarsuu, hojii qacaramuu, kunuunsa fayyaa argachuu kan jedhan isaan ijoo dha.

Haalli inni sadeessaan immoo akka keewwata 9/4'tti walii galteewwan idiladdunyaa Itiyoophiyaan mirkaneessitte akka qaama seeraa biyyattiiti lakkaa'ama. Kana waan ta'eef Heerichi dubartoonni mirgaa fi bilisummaawwan walii gala fi addaa waligalteewwan idiladdunyaa kanneeniin kennamanitti akka fayyadamoo ta'an taasiseera. Walii galteewwan akka

kanaa keessaa walii galteen loogii bifa kamiiniyyuu dubartoota irra gahu hambisuuf bahe isa ijoodha. Bu'ura kanaan waliigalteewwan idil addunyaa bifa walii galaan eegumsaa fi beekkamtii mirga namoomaaf kennan kan akka Ibsa Mirga Nnamoomaa Aaddunyaa (UDHR) fa'aan qaama seeraa sirna seeraa biyya keenyiti. Waan ta'eef dubartoonni biyya keenyaa mirgoota walii galteewwan kunniin akka walii galaatti dhala namaa hundaaf gonfachiisan fi addatti dubartootaf kennan irraa fayyadamoo dha.

Heerichi haala kanneenin qajeetoowwan bu'uraa eegumsa mirga dubartootaaf taasifamu qajeelchanii fi abooman kaa'uu irra darbee qajeeltoon kunniin akka hojiirra oolu taasisuuf tumaalee hojiirra oolmaa qajeeltoowwan kanaa qajeelchan kaa'ee argama. Muraasuma isaanii kaasuuf kwt 9 jalatti Heerichi seera ol anaa biyyattii akka ta'e, seerri, baratamni hojii, akkasumas murteen mootummaa ykn abbaa aangoo mootummaa qajeeltoo Heerichi kaa'uun walitti bu'uu akka hin qabaanne fi walitti bu'ee hoo argame immoo bu'aa akka hin qabne kaa'eera. Kana malees lammiin, qaamni mootummaa, dhaabni siyaasaa, waldaaleen biroo, akkasuma abbootiin aangoo mootummaa dirqama qajeeltoo heerichaan kaa'ame kabajuu fi kabachiisuu akka qaban kaa'a. Kanaan dabalata kwt'n 12 fi 13 irraa akka hubatamutti mootummaan hojii isaa haala iftoominaa fi itti gaafatamummaa qabuun hojjachuu akka qabu kaa'uun caalatti cimsee argama.

1.3.5. Mirga Walqixxumma Dubartoota fi Seeroota Keenya

Akkuma kutaa barreffama kanaa 1.3.4. irraa hubachuun danda'amu biyyi teenya Itoophiyaan loogii dubartoota irratti raawwatamu dhabamsiisuuf tarkaanfiiwwan adda addaa fudhattee jirti. Tarkaanfiiwwan gama seeran biyyattiin fudhatte kanneen keessaa isaan ijoo akka itti aanu kanatti gabaabbinaan dhiyaatanii jiru.

1.3.5.1. Seera Maatii

Gama fuudhaa fi heerumaa fi jireenya maatiin seerri maati fedaraalaatii fi kan naannoo osoo hin bahin dura fuudhaa fi heerumaa fi jireenyi maatii kan ittiin gaggeeffama ture seera hariiroo hawaasa kan bara 1952 baheeni dha. Seerri kun immoo kan bahe bahiitii Heera FDRE'n dura waan ta'eef tumaaleen fuudhaa fi heerumaa fi jireenya maatiin wal qabatan qajeeltoowwan bu'uraa Heerichaa akka walsimatuuf seerri maatii sadarkaa nannoo fi federaalatti akka fooyya'ee bahu ta'ee jira.

Jijjiirramoota seeronni fuudhaa fi heerumaa fi jireenya maatiin wal qabatan irratti akka qajeeltoowwan bu'uraa Heerichaan wal simu taasisuuf raawwatame keessaa isaan muraasa akka itti aanutti gabaabbinaan ka'anii jiru. Gaa'illi dhaabbata hawaasummaa walfuutonni itti gafatamummaa maatii itti fudhatan keessa isa bu'uraa fi jalqabaati. Itti gaafatamummaa kana walfuutonni haalan akka bahaniif sammuu fi qaaman kan gahan ta'uutu irraa eeggama. Karaa bilchinni kun ittiin lakkaa'amu keessaa inni calqabaa immoo ummuri ta'uun isaa ifaa dha. Gama kanaan seerri maatii duraanii, seerri hariiroo hawaasaa, keewwata 581 jalatti ummuri xiqqaan gaa'ila hundeessuuf barbaachisu dhiiraf waggaa 18 dubartootaaf waggaa 15 akka ta'e tuma. Akkuma ilaallamu tumaan kun loogii saala bu'uura godhate ifaan mul'atu qaba. Gaa'ila keessatti /itti gaafatamummaa maatii guddaan ishee dubartii irratti kufee kan jiru ta'uu isaan bilchinni guddaan kan eeggamu ta'u illee umuriin dubartootaa warra dhiiraa gaa'ila isaan faana hundeessu irraa waggaa 3'n akka gadi bu'u godhamuun isaa dubartoota rakkoowwan qaamaa fi xiin-sammuu saaxiluu isaa irraayyuu fuudha gaa'ila malee jajjabeessa. Kana irraa ka'uun seeronni maatii bahiiti heerichaan booda bahan umurii xiqqaan gaa'ila hundeessuf saala lamaanii fuu barbaachisu waggaa 18'ti taasisanii jiru.¹⁵

Fedhii ilaalchisee gaa'illi kan raawwatamuu qabu fedhii guutuu walfuutota lamaan ta'uu akka qabu heerichis seerri maatii federaalas ta'ee kan naannoo keenyaa akka ulaagaa bu'uraa gaa'ilaa seera fulduratti bu'aa qabu tokko hundeessuuf barbaachisu tokkotti kaa'u.¹⁶ Sababni inni ijoon kun akka haala kanaan taa'uuf ta'eef biyya keenyatti keessattuu hawaasa baadiyyaa biratti gaa'illi kan hundaa'u fedhii guutuu walfuutotaan osoo hin taane gaa'ila maatiin dursee qopheesse ykn waadaa seene ittiin guutuuf taasisuun akkasuma iddoo iddooti immoo butiin waan ta'eef. Kana irraa ka'uun dubartoonni kabaja maatii isaaniif qofa jedhanii nama isaan hin feene faana gaa'ila hundeessuun jiraachaa waan jiraniif kun immoo miidhaa xiin-sammuu kana hin jedhamne irraan waan gahuuf jiraachuun fedhii wal fuutotaa gaa'ila hundeessuuf akka ulaagaa tokkootti akka taa'u ta'eera. Barmaatilee boodatti hafoo hawaasa keenya bira jiru kanneenis maqsuu keessatti akka humna dabalataa tokkootti fayyadaa jira.

15 Seera Maatii Fedaraalaa Fooyya'e, labsii lakk.213/200, kew.7 (1) fi Seera Maatii Oromiyaa , labsii lakk. 69/1995 fi 83/1996 kew 26(1) ilaala.

16 Seera Maatii Oromiyaa kwt, 25-33 ilaala

Haaluma walfakkaatun seerri maatii duraanii itti gaafatamummaa maati fi angoo haala guddisa daa'immanii murteessuu dhiirotaaf¹⁷ qofa kan kennu yoo ta'u seeronni maatii federaalaas ta'ee kan naannoolee amma fooyya'anii bahan haala qajeeltoo heerichaan wal simuun aangoo fi gaheewwan kanneen dubartootaafis haala wal qixa ta'een kennee jira.¹⁸ Dabalataanis qabeenya maatii bulchuu dabalatee dhimma maatii hunda irratti dubartoonni aangoo murteessuu walqixa akka qabaatan mirkanaa'eera.¹⁹

1.3.5.2. Seera Hojjataa fi Hojjachiisaa

Iddoon loogii dubartoota irratti raawwatamu keessaa inni xeeffannoo barbaadu biraa loogii qaxxarii hojii wal qabatuu fi iddoo hojiitti raawwatamuu dha. Rakkoo kana maqsuuf tumaan loogii korniyaa bu'ura godhachuun addaa addummaa uummamu dhorku heera keenyaa fi labsii hojjataa fi hojjachiisaa keessatti akka hammatamu ta'eera. Bu'uura seera kanaan dubartoonni mirga qacarrii, guddinaa, kanfaltii fi soorama dabarfachuu koorniyaa kamiinuu wal qixa ta'e qabu;hayyama da'umsaa kaffaltii mindaa guutuu waliin argachuuf akka mirga qaban, fayyummaan isaani haala eeggame keessatti akka hojjachuu qaban labsameera.²⁰

Haaluma wal fakkaatun labsiin hojjatoota mootummaa federaalas ta'e naannoo keenyaa yeroo qaxxariin gageeffamu safartuun qaxarii dubartoota irraan sababa saala isaaniin dhiibbaa gahu akka qophaahuun hojiirra ooluu hin qabne, dubartoonni hayyama dahuumsaa ji'a afurii argachuuf mirga akka qaban, fi deeggarsi addaa akka taasifamuufii qabu tumeera. Sababa kanaan kanaan dorgommii qacarrii irratti dubartoonni dhiiran qabxii wal qixaa ykn walitti siiqu yommuu argatan dubartoonni akka darban dusi ni kennamaaf.²¹

1.3.5.6. Seera Yakkaa

Mootummaan mirga namoomaan walqabatee dirqama kabajuu, kabachiisuu, guutuu, fi haala mijeessuu qaba. Dirqamoota isaa kanneen bahuu keessatti seerri yakkaa meeshaa murteessaa mootummaan angoo isaa hojiirra oolchuun dirqama isaa ittiin bahuu dha. kana gochuuf seerri yakkaa tumaalee gochoota ykn miti gochoota mirga walqixxummaa dubartootaa sarban dhoowwu fi hoo dhoowwaa kana darban immoo ittiin barsiisu haammachuu qaba. Bu'uruma

17 Seera Hariiroo Hawaasaa Labsi Lakk. kwt'n 635, 656, fi 644 ilaala.

18 Jamaal Qumbii, Mujuulii leenjii hojii irraa, gaa'ila fi hiikkaa, bitootessa 2002

19 Kanuma

20 Labsii hojjataa fi hojjachiisaa labsii lakk. 1156/2011 kwt'n 87 fi 88 ilaala.

21 Labsii hojjatoota mootummaa Oromiyaa labsii lakk. 215/2011 ilaala.

kanaan seerri yakkaa bara 1996 bahe tumaawwan sarbama mirga namoomaa dubartootaa irratti raawwataman dhorkan adabbiiwwan isaanii faana hammatee argama.

Barmaatilee boodatti hafoo lubbuu dubartii ulfaa balaaf saaxilu raawwachuun itti gaafatamummaa yakkaa hordofsiisa (s/y kwt'n 561-562). Hiri'aa gaa'ila ykn dubartii waliin jiraatan irraan miidhaa gahuu, dubartii kitaanun, qaama saalaa dubartii hodhuun, barmaatilee boodatti hafoo miidhaa geessisaniin miidhaa qaamaa geessisuu, barmaatilee boodatti hafoo miidhaa geessisaniin dhibee dabarsuu, raawwii barmaatilee boodatti hafoo miidhaa geessisan keessatti hirmaachuu, fi kkf'n yakkoota miidhaawwan koornayaa bu'uura godhachuun raawwataman dhorkuuf tumaman keessaa isaan muraasa.

Dabalataanis gocha tumaaleen seera yakkaa barmaatilee boodatti hafoo miidhaa geessisan ilaallatan akka hojiirra hin oolle kakaasuu, gaggeessuu, keessatti hirmaachuu fi kkf raawwachuun seera yakkaan kan nama gaafachiisuu dha. Kun jiraachuun isaa hawaasa akka biyya keenyaa gochootni mirga dubartootaa sarban bal'inaan keessatti mul'atuun dabalata aadaa fi barmaatilee uummatichaan hidhata guddaa qabu kana keessatti gochoota kutaa hawaasaa tokko tokko biraa tarkaanfilee seericha hojiitti hiikuuf fudhatamu danquuf taasifamuu malu ittisuuf nama dandeessisa.

Gaaffilee Marii

1. Dhimmi kun dhimma yakkaa MMO Go/Ha/ Bahaa **galmee lakk.12165** ta'e irratti ilalee murteesse dha. Dhimma kanaaf ka'uumsa kan ta'e himata Abbaan Alangaa himatamaan Abdii Ibraahim itti **yaadee gaa'ila jiraataa** addee Fariidaa Musaa waliin osoo qabuu gaa'illi kun karaa seeraan osoo hin hiikkamin sababa miidhamtuun sokkiteef **eenyummaa isaa dhoksuun Addee** Tamiimaa **Yusuuf waliin gaa'ila biraa waan raawwateef s/y kwt. 650/1** irra darbuun **yakka fuudha irratti** fuudha raawwachuu raawwateera jedhuudha.

Himatamaan gama isaan ani Addee Fariidaa faana akka aadatti gandatti wal fuunee akkasumatti wal hiiknee isheen erga sokkiteen fuudhe jechuun jecha isaa kennee jira. Manni Murtii jalaa himatamaan **yakka** ittiin himatame waan amaneef jechuun **yakka fuudha irratti** fuudha raawwachuu raawwateera jedheera. MMO'tis murtii mana murtii jalaa cimsee jira.

- Himata dhihaate fi murtii kenname seera rogummaa qabu faan madaaluun ciminaa fi hir'ina isaa adda baasaa.
2. Dhimmi kun dhimma yakkaa MMO/Go/W/Bahaatti galmee lakk.49923 irratti ilaallamee murtii argateedha. Dhimma kanaaf ka'uumsa kan ta'e himata abbaan alangaa gaafa 26/6/2011 barreessuun dhiheeseen himata 1ffaa himatamaan daa'ima umuriin ishee waggaa 15 faana fuudhaa fi heeruma Seera yakkaa 648/a/ irra darbee raawwateera; himata 2ffaa 'n immoo himatamaan seera yakkaa kwt 626/1/ irra darbuudhaan shamarree ummuriin ishee gaa'ilaaf hin geenye kana irratti erga fuudhaa fi heeruma seeran alaa raawwateen booda saal quunnamtii waan irratti raawwateef yakka miidhaa saal quunnamtii daa'imman ummuriin waggaa kudha saddeeti hin guunne waliin raawwachuutiin himatee dha.

Ragaan barreeffamaa walii galteen fuudha fi heerumaa fuulli tokko, jecha amntaa fi wakkii akka s/d/f/y kwt 35'tti fuudhame fuulli tokko, ragaan mana yaalaa dubrummaan ishee baduu agarsiisu fi ummuriin ishee 15 fi 16 gidduu ta'uu agarsiisu galmee keessaa ni mul'ata. Ragaan namaa 1ffaa'n humnaan na fudhatee gale jetti. Ragaan 2ffaa'n jalqaba akka wal loluu ta'anii achii wal qabatani sokkan, sana booda immoo wal fudhatanii badan jechuun dhagahe jetti, ragaa 3ffaan immoo fedhii keenyan wal fudhannee dhufne jennaan, ganama isaa sirana isaa katabnee fi qaama seeraa beeksisee jedhu. Ragaan ittisaa namni lama fudhatee gale jechuu qofa dhageenye jedhan.

Kanumaan manni murtii jalaa himata lamaanifuu balleessaa taasisuun adabbii waggaa sadii fi ji'a sadii adabeera. MMO godiinichaa immoo dhimmicha ni dhiheessisa jedhee erga dhiheessiseen booda manni murtii jalaa himata 1ffaa ilaalchisee murtiin balleessummaa kenne hin qabu jedhe; Tahus himata lammaffaa ilaalchisee garuu namni kun gaa'ilichi seeran ala haa jedhamuyyu malee namni kun miidhamtuu kana fuudhuun isaa haadha manaa godhachuuf waan ta'eef saal quunnamtii raawwachuun isaa dirqama; seerri yakkaas dhimma kana hin haguugne jechuun himata 2ffaa jalatti balleessaa jechuunin dhama qabeessaa miti jedheera. Murtuma kana MMWO galmee lakk 219790 irratti ajaja kenneen cimseera.

- Himata dhihaate fi murtii kenname seera rogummaa qabu faan madaaluun ciminaa fi hir'ina isaa adda baasaa.

1.4. Gahee Qaamolee Haqaa

Miidhaleen koorniyaa bu'ura godhachuun raawwatamu biyya keenya keessatti bal'inaan mul'ata. Rakkicha hundee irraa hiikuuf hojiin imaammata baasuu fi seera fooyyessuu fudhatameera. Fudhatamaas jira. Imaammataa fi seera baasuu fi fooyyessuun akka tarkaanfii murteessaa tokkooti kan fudhatamuu danda'u ta'u illee kophaa isaa galma barbaaddamu fiduu hin danda'u. Imaamatniwwan fi seeronni bahan bu'aa yaaddame akka fidaniif gaheen qaamoleen haqaa qaban ol aanaa dha. Kutaa barreeffama kanaa kana jalatti gahee fi hanqinaalee waajjirri poolisii, manni hojii abbaa alangaa fi manni murtii miidhalee koorniyaa bu'ura godhachuun raawwatamu ittisuu keessatti qaban gabaabbinaan ilaalla.

1.4.1. Gahee Poolisii

Poolisiin bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti gahee bakka buutee hin qabnee fi dursaa akka qabu ifaa dha. Miidhaa dubartoota irra gahu hanbisuu keessattis gaheen poolisiin qabu baay'ee guddaa dha. Miidhaa akka kanaa kana ittisuuf poolisiin hojii ittisaa rakkoo hiikuu irratti xiyyeeffatee fi bal'ina qabu hojjachuu qaba. Dhimmicha irratti jijjiirrama ilaalchaa hawaasa biratti fiduuf hojii hubannoo uumuu karoora of danda'een hoogganamu bal'ina qabu hojjachuu qaba.

Hojiin hubannoo hawaasaa gabbisuu fi ittisaa akkuma jirutti ta'ee miidhaan gaafa dubartoota irra gahuu baru poolisiin deebii hatattamaa kennuu qaba. Poolisiin odeeffannoo miidhaan kun gahuu isaa gaafa argatu miidhamtuu oolchuuf tarkaanffiiwwan itti aanan kanneen fudhachuu qaba. Isaanis:-

- Miidhamtuun deeggarsa yaalaa hatattamaa kan barbaadduu fi hin barbaanne ta'uu adda baasuun murteessuu. Hatattamaan tajaajila yaalaa argachuu kan qabdu hoo ta'e saffisaan gara mana yaalaa geeffamtu gochuu,
- Miidhamtuu ykn nama biraa irraa maqaa fi teessoo miidhamtuu fi shakkamaa dabalatee ragaawwan walitti qabuu,
- Miidhichi Miidhaa Saalqunnamtii hoo ta'e tarkaanfiwwan of eeggannoo barbaachisaa ta'an fudhachuu; Fkn'f huccuu akka hin baafanne, dhagna akka hin dhiqanne fi kkf akkasumas jecha ishee irraa fuudhuu,
- Miseensi poolisii dursa iddoo yakkaa gahe iddoo yakkaa of eeggannoon eeguu, fi nageenya miidhamtuu eeguu, jecha miidhamtuu fi shakkamaa fuudhuu, ragoota adda baasuu fi jecha

irraa fuudhuu, shakkamaa qabuu, funaansa raga teekinikaa walitti qabuu saffisiisuu, dhimmicha ilaalchisee gabaasa qopheessuu fi kkf raawwachuu qaba.

- Poolisiin qaama dhimmi ilaallatu faana ragaan barbaachisaa ta'e akka hin mancaanef miidhamtuun hatatamaan qorannoo fooransiikii fi yaalaa akka gootu haala mijataa uumuu qaba.

Dubartoonni miidhaan kornayaa bu'ura godhate irra gahe jalqba kan quunnamtuu fi qaamolee haqaa kanneen biroo biras kan geessu poolisii irraan waan ta'eef; haalli poolisiin miidhamtoota miidhaman simatee itti keessumeessu, dhimma ishee itti irraa dhagahu fi itti qabu miidhamtoota fi hawaasni bal'aan miidhaan koornayaa bu'uura godhateef iddoo qaamoleen haqaa qaban hunda tolchuu ykn balleessuu danda'a waan ta'eef of eeggannoo barbaachisa.²²

1.4.2. Gahee Mana Hojii Abbaa Alangaa

Manni Hojii Abbaa Alangaa dhimmichaan wal qabatee qaamolee sirna haqaa keessatti hirmaannaa qaban kanneen akka midhamaa gocha miidhaa korniyaa bu'ura godhatee, ragaalee, Abbootii Seeraa, Hojjattoota Mana Murtii, Abukaatootaa, Poolisootaa waliin dhaabbata walitti dhufeenya taasisuu dha. Waan ta'eef sirna haqaa fi hawaasa keessatti iddoo miidhaa koorniyaa bu'ura godhate ilaalchisee deeggarsa ogummaa fi hooggantummaa kennuu dandeessisu qaba. Abbaan Alangaa nageenya miidhamtuu eegsisuu qaba. Miidhaa dubartoota irra gahu hojiin keessumeessuu hojii bilchinaa fi of eeggannoo ol aanaa barbaachisuu dha. Miidhamtoonni nama miidhaa isaan irraan gahe fuul dura taa'uun hoo ragan gocha irratti rawwatame yaadachuun itti dhagahamuu danda'a waan ta'eef mala kana ittiin too'atu dursee qopheeffachuu qaba. Dhaabbilee tajaajila hawaasaa dhimma kanaan hidhata qabu irratti hojjatan faana ta'uun al afgaaffin gaafatamu midhamtuuf kunuunsa barbaachisaa ta'e hunda gochuufii qaba.

Abbaan Alangaa dhimmichi akka dafee ilaallamu gochuu, miidhamtuu of-eeggannoon dhaggeeffachuu, ciminaa fi hir'ina dhimmichaa irratti miidhamtuu faana dubbachuu, shoora miidhamtuun akka ragaatti qabdu ibsuufii, fedhii fi dandeettii isheen mana murtiitti dhihaachuun raguuf qabdu xiinxaluu, gahee abbaan alangaa qabuu fi itti gaafatamummaa miidhamtuuf qabu

22 Addunyaa Ahimed, Biraanee Boggaalee fi Shaambal Hordofaa, Mirgoota Dubartootaa fi Daa'immanii Qixa Idil-Addunyaa fi Seerota Biyya Keenyaan Mirkanaa'anii fi Raawwii Isaa, Moojulii Leenjii Hojii Irraa, ILQSO, bara 2005

ibsuufii, himata hundeessun dura ragaa gahaan jiraachuu mirkaneeffachuu, dhimmicha adda kutuu hoo barbaade kanuma miidhamtuuf ibsuun sababa isaa miidhamtuuf hubachiisuu qaba.

Kana malees galmees himata saaquuf gahe of-eeggannoon qorachuu, fi ragaawwan qorannoon walitti qabame ofeeggannoon gamagamuu qaba. Ragaawwan walitti qabaman kanneen yommuu qoratu gabaasa poolisii xummurame, sanadoota, mariiwwan, ragaawwan yaalaa , suurawwan miidhamtuu, suurawwan iddoo yakkaa, suurawwan miidhamaa, meeshaa shakkamaa, bu'aa qorannoo foransikii, seenaa yakkaa miidhamaan dura qabu, ragaa ekispartii, ragaalee miidhamtuun ala jiran hunda ofeeggannoon ilaalee xiinxaluu qaba.

Kana malees himata gahuumsa qabu hundeessuun falmii gahaa ta'e taasisuun shakkamaan akka baratu taasisuu qaba.²³

1.4.3. Gahee Mana Murtii

Akkuma Waajjira Poolisii fi Mana Hojii Abbaa Alangaa Manni Murtiis miidhaa dubartoota irra gahuun wal qabatee gahee murteessaa qaba. Manni Murtii miidhaa koorniyaa bu'uura godhachuun raawwatamu ilaalchisee dhimma yakkaas ta'ee siivilii irratti murtii dhumaa kan laatu Mana Murtiiti. Waan ta'eef murtiin isaan balleessitoota irratti bu'ura seeraan kennan eegumsa miidhamtuuf taasisuun maddiitti hawaasni haqa irratti amantaa horatu gochuu keessatti gahee ol aanaa qaba. Abbootiin Seeraa adeemsa falmii fi ajajawwan adda addaa hogguu kennan dirqama mirga miidhamtoota fi maatii isaanii kabachiisu fi kabajuu qabu.

Kanas hogguu jedhamu sadarkaa jalqabaa irratti Manni Murtii shakkamaa miidhaa koorniyaa bu'ura godhate geessisee jira jedhamee isa ful dura dhufuuf mirga wabii al eegu of eeggannoo barbaachisaa ta'e gochuu qaba. Kunis shakkamaan wabiin gadilakkifama hoo ta'e miidhamtuu fi maatii ishiirran miidhaan gahu jiraa dhimma jedhu dursa xiinxaluu qaba; miidhamtuuf beeksisuu, wabii yommuu hayyamu haal dureewwan kaa'uu, shakkamaan haaldureewwan kaa'ame kanneen kan kabaju ta'uu isaa mirkaneeffachuu, fi haaldureewwan kaa'aman yommuu caban tarkaanfii barbaachisaa ta'e dafanii fudhachuu qabu.

Adeemsa falmii keessattis hoo ta'e ragaaleef xiyyeeffannaa addaa kennuu fi miidhamtuu irraayis galtee dabalataa argachuuf haala mijeessuu qaba. Akkasumas miidhamtuu, maatii ishee fi ragaa

²³ *Kanuma*

daddarbaa jechaa shakkamaa fi abukaatoon irra gahuu malu irraa eeguu qaba. Haalan dhaggeeffachuus qaba. Keessattuu immoo miidhamtuun daa'ima hoo taate of eeggannoo fi haala adda ta'een keessummeessuu qaba. Walumaa galatti Manneen Murtii dhimma miidhaa sirna saalaa bu'ura godhatee raawwatamuu *xiyyeeffannoo ol aanaa* itti kennee ilaalu qaba. Dhimmichi saffisaan ilaallamuu fi barbaachisaa ta'ee hoo argame immoo dhimmichi dhaddacha cufaatti ilaallamuu qaba.²⁴

24 *Kanuma*

BOQONNAA LAMA

MIRGOOTA BU'UURAA DAA'IMMANII

Seensa

Biyya kamiyyuu keessatti misoomni akka saffisuuf, mirgoonni dhala namaa akka kabajamaniif, guddinni siyaasaa, dinagdeefi hawaasummaa akkasumaas nageenyiifi tasgabbiin lammiilee gama hundaan akka mirkanaa'uuf, qaamoleen haqaa bu'uura heeraafi seeraatiin hojjechuun olaantummaan seeraa mirkaneessuu qabu. Keessumaa Manni Murtii qaamolee haqaa isaan biroo waliin ta'uun mirgoota namoomaafi dimookiraasi kabachisuu keessatti gahee eenyuun iyyuu bakka hin bu'amne taphata. Kunis mirgoota nama dhuunfaafi kan garee kanneen seerota sadarkaa idila addunyaa biiyyi keenya raggaasistee, Heera Mootummaa Federaalaa, kan Oromiyaafi seerota keessatti tarreeffamanii jiranii kabajuu, kabachisuufi eegsisuu keessatishoora daraan olaanaa ta'e qaba.

Daa'imman kutaa hawaasaa keessaa isaan miidhaawwan adda addaaf saaxilamoo ta'aniidha. Kanaaf, sababa guddina qaamaa fi bilchina sammu isaani irraa kan ka'e daa'immaniif eegumsii fi kunuunsi barbaachisaa ta'e gama maatii, hawaasaa fi mootummaatiin taasifamuun dirqama sadarkaa idil-addunyaa, ardi fi biyyaatti, akkasumas sadarkaa naannootti seeronni hedduun waa'ee dantaa fi mirga daa'immanii beekamtiifi eegumsa taasisan akka bahan ta'eera.

Mirgaa fi dantaa daa'immanii gama adda addaatiin kabachiisuu fi eegsisuun dirqama maatii, hawaasa naannoo fi qaamolee mootummaa hundaa ti. Isaanis dirqama isaani kana bahachuu keessatti dursanii mirgii fi dantaan daa'immanii kan seeraan beekamtii argatan maal maalfaa akka ta'an beekuun barbaachisaa dha. Bu'uura kanaan ogeeyyiin kallattiinis ta'ee alkallattiin dantaaleefi mirgoota daa'immanii irratti hojjetan hubannoowwan waliigalaa mirgoota daa'immanii irratti gabbifachuun karaa guutuun gahee isaani sirnaan bahachuu keessatti iddoo olaanaa qaba. Haala kanaan qaamni seera baasu, raawwachiisuu fi qaamni abbaa seerummaa yommuu seera baasan, raawwachiisani fi dhimma abbaa seerummaa ilaalan dursanii sadarkaa idil-addunyaa fi ardiitti mirgoonni daa'immanii beekamtii fi eegumsa argatan maal akka ta'an qixa sirriin hubachuun akkaataa qajeeltoowwan bu'uura mirgootaafi bilisummaawwan bu'uura daa'immaniin hojiirra oolchuuf dirqama qabu.

Daa'imman umurii fi qaama isaanii irraa kan ka'e harka maatii, hawaasaa fi mootummaatiin eegumsii fi kunuunsi kan isaan barbaachisu akkuma eegametti ta'ee, dhimmi daa'immanii yeroo ammaa kana dhimma addunyaa ta'uudhaan sanadoonni idil-addunyaa waa'ee dantaa fi mirga daa'immanii tuman hedduun bahanii biyyoota garaagaraatiin madaqfamanii jiru. Biyyi keenyas waadaalee idil-addunyaa kanneen yeroo garaagaraatti ofitti fudhatteetti. Haaluma kanaanis, waadaaleen idil-addunyaa kunneen qaama seeraa biyya keenyaa ta'anii kan tajaajilan ta'u. Heerri RDFI kwt.9(4) waadaaleen idil-addunyaa kunneen qaama seera biyya keenyaa ta'anii akka hojiirra oolan, akkasumas yeroo hiikkoon heeraa barbaachisuttis bu'uura kwt.13(2)n akkaataa waadaalee idil-addunyaa kanaatiin akka hiikaman tumaalee heeraa kana irraa hubachuun ni danda'ama.

Gama biraatiinis, bu'uura waadaalee idil-addunyaa dantaa fi mirgaa daa'immanii tuman kana irratti hundaa'uun biyya keenya keessattis heerii fi seeronni hedduun sadarkaa federaalaa fi naannoo keenyaatti bahanii hojiirra jiru. Kaayyoon boqonnaa kanaa, mirgoota daa'immanii beekamtii fi eegumsa argatan ibsuudhaan, mirgoonni kunneen immoo qabatama ykn hojmaata keessatti haala kamiin raawwatamaa akka jiran boqonnaa itti aanan jalatti kan sakatta'amu ta'a. Itti dabalees, qajeeltoowwan bu'uuraa dantaa daa'immanii maal maalfaa akka ta'an boqonnaa kana keessatti kan ilaallu ta'a. Kana malees, boqonnaan kun mirgoota daa'immanii kanneen seerota sadarkaa idila addunyaa, ardiifi biyya keenyaa keessatti beekamtiifi eegumsa argatan isaan beekamoofi bu'uura ta'an irratti xiyyeeffachuun hubannoon kan kennamuudha

Kanaafuu, leenjii kanaan booda leenjifamtoonni::

- Mirgoonni daa'immanii waadaalee idil-addunyaa, Heera RDFI, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa fi seerota federaalaa fi naannoo keenyaa keessatti beekamtii fi eegumsa argatan maalfa akka ta'an irratti hubannoo qaban ni cimsatu; beekumsa kanaan duraan qabanis keessa deebi'anii ni yaadatu;
- Haguuggiin heeraa fi seerota keenyaa mirgoota daa'immanii Waadaa Mirgootaa Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa keessatti beekamtii fi eegumsa argatan maal akka fakkaatu irratti hubannoo gabaabaa ni argatu;
- Qajeeltoowwan gurguddaa dantaa fi mirgoonni daa'immanii ittiin irratti hubannoo ni argatu;

- Dhuma irrattis, hubannoofi dandeetti waliigalaa mirgoota daa'immanii irratti qaban gabbifachuun, beekumsaafi dandeetti hojjechuuf isaan dandeessisu gonfachuun, kabajamu mirgoota daa'immaniif gahee isaanii ni taphatu.

2.1. Hiikkaa Daa'imummaa Akkaataa Seeraatiin

Mirgootaafi dantaalee daa'immanii Waliigalteewwaan Addunyaa, Heera Mootummaafi Seerota Biyyaafi Naannoo keenyaa keessatti eegumsaafi wabii argatan kabajuufi kabachisuuf; hiikkaan daa'imummaa uwwisa seeraan kenname maal akka ta'e addaan baasanii hubachuufi beekuun baay'ee barbaachisaadha. Haala kanaan hiikkaan jecha daa'ima jedhuu maal akka ta'e beekuuf seerota dhimma kanaan rogummaa fi hidhata qaban sakatta'uun dirqama ta'a.

Haala kanaan jechi 'daa'ima' jedhu seerota garaagaraa keessatti maqaa adda addaan beekama. Kunis seerota tokko tokko keessatti nama gaa'ela hin geenye (minor), dargaggoota (young persons), dargaggoota yakka raawwatan (young offenders or juvenile delinquents) jedhamuun waamamu. Kanaaf 'daa'ima' jechuun maal jechuu akka ta'e hiikkaa seerota idila addunyaafi biyya keenyaa keessatti kennaman sakatta'uu gaafata. Bifa waliigalaan seeronni kunneen daa'ima jechuun nama umuriin isaa waggaa 18 gadi akka ta'e ni addeessu. Umuriin kunis saalaan kan addaan hin qoodne ta'uun hubatamu qaba.

Kanaafuu hiikka daa'imummaa ilaalchisee seerri addunyaa rogummaa qabu Waadaa Mirgoota Daa'immanii ta'a. Haala kanaan, Waadaan Mirgoota Daa'ima hiikkaa jecha 'daa'ima' jedhuuf kenneen; "... a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained."²⁵ jechuun hiikeera. Akka ibsa kanaatti namni kamiyyuu umuriin isaa ykn ishee waggaa 18 gadi ta'e/taate, daa'ima jedhamuun beekama. Kana malees haala addaa seera daa'imman irratti raawwatinsa qabuun umuriin daa'imummaa waggaa 18tiin asiitti ga'eessummaaf gahuu kan danda'u ta'uus dabalataan ni tuma.

Gama biraan hiikkaan kun ka'umsa daa'imummaa ilaalchisee banaa gochuun teechiseera. Kana jechuun daa'imummaan yoom akka hafu malee yoom akka eegaluu (at conception or at birth) ifatti hin tumne. Hiikka kana yeroo gadi qabuun ilaallu, ka'umsa umurii daa'ima ilaalchisee ibsa kan hin kenninee yoo ta'ees daa'imman ulfaan gadameessa haadhaa keessatti argamanis ifatti hambisee hin jiru. Haa ta'u malee Waadaan kun daa'ima ulfaa'ameef haala ifa ta'een eegumsa

25 Waadaa Mirgoota Daa'ima (Convention on the Rights of Child, CRC, kwt 2, 1989).

seeraa kenneera.²⁶ Kunis eegumsi seeraa barbaachisaan da'uumsa duraa eegalee daa'ima ulfaan gadameessa haadhaa keessatti argamuuf godhamuu akka qabu kutaa seensa Waadaa Mirgoota Daa'imaa irraa hubachuun ni danda'ama.²⁷ Haalli kunis caalmaatti Waadicha kwt 24(2d) jalatti akka ibsametti eegumsi da'uumsa duraa haadhaaf taassifamuu qabu kun dantaa haadhaafi daa'ima ulfaa'amee sanaa eegsisuuf yaadamee akka ta'e ni addeessa.

Gama biraan ka'umsa umurii daa'imummaa ifatti lafa kaahu dhabuun Waadichaa, ejjennoo ulfa baasuufi dhimmoota biroo da'uumsaan dura jiraniin walqabatee ejjennoo ifa ta'e qabachuu dhabuun fudhatamummaan waadichaa balaa irra akka hin buuneef tarkaanfii itti yaadamee fudhatame akka ta'e ni dubbatama. Haalli kunis biyyoota miseensa Waadichaa ta'uun raggaassisan biraatti karaa adda addaan akka hubatamuufi tarkaanfiileen hambifannaas akka fudhatamuuf qaawwaa uumeera. Kunis hiikkaa Waadichaa keessumaa keewwata 1 fi seensa isaa keeyyata 9 irratti garaagaramummaan ejjennoo akka uumamuuf karaa baneera. Ta'uus qabatamaan yoo ilaallu, keewwattootni Waadichaa hedduun isaanii raawwatinsa kan qabataan erga daa'imni dhalateen booda akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Haa ta'u malee biyyoonni miseensa waadichaa ta'an tokko tokko gaaffii daa'imummaan yoom eegala jedhu irraa ka'un, ejjennoon waadichaa ifatti waan hin mul'anneef; haala kana ifa taassisuuf jecha akka dabalataatti, 'mirgi lubbuun jiraachuu daa'imman hin dhalannee akka hin sarbamneef', raawwatinsi waadaa kanaa bifa ifa ta'een haala qabatama seera biyya isaaniitiin daa'imman hin dhalannees akka hammatuuf ifatti labsaniiru.²⁸ kanarraa ka'un, bu'uura Waadichaan gaaffii daa'imummaan yoom eegala jedhuu ilaalchisee biyyoota gidduutti muxannoofi ejjennoon garaagaraa akka jiraatu ta'eera. Haala kanaan, umurii ka'umsaa daa'imummaa ilaalchisee mootummoonni miseensa Waadichaa ta'an bifa walaba ta'en karaa seera biyya isaaniitiin walsimuun murteeffachuu akka danda'an ni agarsiisa. Kun immoo kan mirkaneessu Waadaan kun seera biyyooleessaa kan eegumsaafi kunuunsa olaanaa mirgoota daa'immaniif taassisuuf waliin kan wal hin faallessine ta'uudha.

26 Muluqaan Kaasahuun, Joornaalii Seeraa Oromiyaa, Jiildii 6ffaa, lakk, bara.2009, fuula 91.

27 Waadaa Mirgoota daa'imaa, keeyyata 9(paragraph 9).

28 Fakkeenyaaf, Argentina *stated in a declaration: "concerning Article 1 of the Convention, the Argentina Republic declares that the article must be interpreted to the effect that a child means every human being from the moment of conception up to the age of 18. Dabalataan biyyi holy see jedhamtuu immoo kutaa seensa waadichaa keeyyata 9ffaatiin karaa walsimuun Waadichaaf hiikkaa kennuun eegumsi daa'imman hin dhalanneefis godhamu qaba jetti. Faallaa kanaan immoo the United kingdom, declared that it "interprets the Convention as applicable only following a live birth."*

Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'immanii Afrikaa,²⁹ hiikkaa daa'ima ilaalchiseen karaa Waadaa Mirgoota daa'immanii irraa adda ta'een ibsee jira. Kunis chaartericha keewwata 2 jalatti akka ibsutti, "... a child means every human being below the age of 18 years." jechuun hiikeera. Akka hiikka kanaatti 'daa'ima' jechuun, 'nama kamiyyuu umuriidhaan waggaa 18 gadi ta'eedha. As irratti haalduree tokko malee namni kamiyyuu umuriin isaa ykn ishee waggaa 18 gadi ta'e/taate, 'daa'ima' akka jedhamuufi haala addaa hambifannaadhaan daa'imummaa haalli itti umurii waggaa 18 gadiitti gaa'ilaaf gahuun ykn ga'eessummaaf gahuun itti danda'amu kan hin jirre ta'uu isaa agarsiisa.

Seerota biyya keenyaa keessatti karaa adda ta'een jecha daa'ima jedhuuf hiikkan kennamee hin jiru.³⁰ Haa ta'u malee, seeronni garaagaraa jecha daa'ima jedhuuf, maqaa garaagaraa fayyadamuun hiikka kennuuf yaalanii jiru. Fakkeenya isaan keessaa kanneen akka "minor" namoota gaa'ela hin geenye, "infant", "young offender, young person, young workers" kanneen jedhaman kaasuun ni danda'ama. Haala kanaan Seera Maatii Fooyya'eefi Seera Maatii Oromiyaa fuudhachuun yoo ilaalle hiikka nama, 'minor' jedhuuf kenneen, ... as a person of either sex who has not attained the full age of eighteen years old,³¹ jechuun ibseera. Akka hiikkaa kanaarra hubatamutti daa'ima jechuun sirna saalaan otuu addaan hin baasiin nama kamiyyuu umuriidhaan waggaa 18 hin guunne akka ta'e ni agarsiisa.

Seerri Maatii kun keessumaa mirgoota daa'immaan gaa'ila keessattifi gaa'ila alatti dhalataani, qabiinsaa fi guddisaa isaanii yeroo gaa'elli jiruufi erga gaa'elli diigamees hireen daa'immanii maal akka ta'uu qabuufi eegumsaafi kunuunsi maatiidhaan isaaniif taassifamu qabu irratti kallattiidhaan seera raawwatinsa qabuudha. Kana malees haaldureewwan gaa'ela hundeessuuf tarreeffamaniifi guutamuu qaban keessaa tokko umuriin walfuutota waggaa 18 ta'uu akka qabu ni tuma. Kana jechuun namni ga'eessa ta'e tokko gaa'ela seera duraatti fudhatama qabu hundeessuuf umurii ga'eessummaa waggaa 18 guutuun dirqama akka ta'e agarsiisa. Haa ta'u malee akka hambifannaatti, haala addaan, sababii cimaan yeroo mudatu, gaaffii walfuutotni ykn warri ykn bulchitootni isaanii keessaa tokko dhiyyeessu bu'uura godhachuun umurii fuudhaa

²⁹ *The African charter on the Rights and Welfare of the Child, which was adopted by the Organization of African Unity on June 27 1981 and entered into force on October 1986.*

³⁰ *Girmachew Alemu and yonas Birmeta: Handbook on the Rights of the Child in Ethiopia, Center for Human Rights College of Law and Governance Studies Addis Ababa University in Collaboration with Save the Children's Norway-Ethiopia, year not indicated, Addis Ababa, fuula 11.*

³¹ *Seera Maatii Fooyya'ee kwt 215 fi Seera maatii Oromiyaa kwt 232.*

heerumaa idilee irraa yeroo waggaa lama hin caalleef gadi hir'isuudhaan hayyama abbaa aangoo Biiroo Dhimma Seeraa (Haqaa)tiin raawwatamuu ni danda'a.³²

Akkuma armaan dura kaasuun ilaaluuf yaalle, Waadaan Mirgoota Daa'imaniid daa'imummaa ilaalchisuun daangaa umurii olaanaa (upper limit) waggaa 18 haa teechisu malee umuriin ka'umsaa daa'imummaa ilaalchisee sababoota garaagaraatiif, biyyoonni Miseensa Waadichaa haala dhugaafi qabatama biyya isaanii ka'umsa gochuun akka murteessan banaa godheefii jira. Haala kanaan, akka biyya keenyatti umurii ka'umsaa daa'imummaa yoom eegala gaaffii jedhuuf seerri keenya waan deebii kenne fakkaata. Kunis Seera Hariiroo Hawaasaa keewwata 1 jalatti tumaan jiru; 'namni guyyaa dhalate irraa eegalee mirga akka qabu' tumee jira. Tumaa kana gadi qabuun yoo ilaalle, dhalli namaa mirga eegumsa seeraa gonfachuu kan danda'u, haalonni tumaa seericha keewwatoota itti aanan jalatti hammatame akkuma jirutti ta'ee; guyyaa dhalate irraa eegaluun akka ta'e agarsiisa.³³ Kanaaf akka afura tumaa kanatti namummaan dhalachuu irraa waan eegaluuf ka'umsi daa'imummaas guyyaa dhalate irraa eegaluun kan lakka'amu akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Haa ta'u malee, daa'immaan ulfaan gadameessa haadhaa keessatti argaman mirga hin qabani ykn eegumsa seeraa biyyitti hin qaban jechuu akka hin taanes hubatamu qaba. Haala kana ifa gochuun yoo barbaachise, seera Hariiroo Hawaasaa kwt 834 jalatti, haala daa'imni ulfaa'ame gadameessa haadhaa keessatti argamu, mirga dhaaluu itti argachuu danda'u tumameera. Kana malees seerri yakkaa biyya keenyaa dubartii ulfaa irratti adabbii du'aa raawwachuun dhorkaa akka ta'e ni tuma.³⁴ Gama biraan Seerri yakkaa yakkoona lubbuu, fayyaafi qaama namaa irratti raawwataman jalatti, haala addaa seerichaan hayyamameen alatti, akka qajeeltootti ulfa baasuun dhorkaa akka ta'e tumee jira.³⁵

32 Seera Maatii Oromiyaa kwt 26(2).

33 Article 2 of the Civil Code also provides exceptional circumstances whereby personality may commence from the moment of conception. The Civil Code assures the unborn child of the right to property if his or her interest so requires and if he or she is born alive and viable if the father dies intestate. Tumaa seera Hariiroo Hawaasaa kwt 2fi kwt 3 waliin dubbisuun qabxii kana hubachuun ni danda'ama.

34 Seera Yakkaa Keewwata 119.

35 Seera yakkaa, kwt 545-552 tti jiran ilaaluun ni danda'ama.

Gaaffiilee Marii

1. Dhala namaa jechuun akkaataa seeraa biyya keenyaan maal jechuu dha? Namummaan yoom eegalee yoom xumura argata? Qabxii kana ilaalchisee seerri yakkaa biyyaa keenyaa waan ibsuu jiraa?
2. Gochi yakka yaalii ajjeechaa daa'immaan sadarkaa ulfaan gadameessa haadhaa keessa jiraan irratti raawwachu danda'aa? Maaliif?
3. Namni daa'imni ulfaan garaa haadhaa keessa jiru akka lubbuun dhalachuun guddatu hin barbaadne tokko garaa haadha ulfaa dhiituun miidhaan cimaan daa'imma ulfaan garaa haadhaa keessa jiruorra gahuun ulfi kun akka addaan cituu yookiin daa'imni du'aan akka dhalatuu kan taassisee yoo ta'e yakka maaliin gaafatamaa? Sababni du'aa daa'ima kanaa miidhaa dhiittaa ta'uun ragaa mana yaalaan kan hubachifame yoo ta'ee, himatamaan yakkaa kun tumaa seera yakkaa kamiin gaafatamaa?

Kana malees seerri hojjeetaafi Hojjechisaa biyya keenyaa, labsiin lakk. 1156/2019 haaraan bahe, dantaaleefi mirgoota daa'immanii karaa giddugaleessa godhateen; gama tokkoon daa'imman umuriin isaanii waggaa 15 gadii ta'an hojii gosa kamiyyuu qacaruun hojjechisuun dhorkaa akka ta'e yommuu tumu; gama biraan immoo daa'imman umuriin isaanii waggaa 15fi isaa ol ta'an, haala nageenyaafi guddina, fayyaa isaanii irratti dhiibbaa hin taasisneen waliigaltee seera duratti fudhatamummaa qabu raawwachuun hojiiwwan seerichaan hin dhorkamne irratti qacaramuun madda galii burqisiifachuun hojjechuu kan danda'an akka ta'e ni agarsiisa.³⁶As irratti qabxiin hubatamuu qabu, seerichi dantaa olaanaa daa'immaniif jecha haala kanaan daa'imman waliigaltee seera duratti fudhatamu raawwachuun hojii dhuunfaa isaanii qabachuun, haala kaminuu mirga daa'imummaa isaanii seeraan gonfatan kan hin mulqamne ta'uun beekamu qaba. Dabalataan Labsiin Lakk. 909/2007, keewwata 2(13) jalatti miidhaawwan sababa namoota seeraan ala naanneessuufi godaansisuun daa'imman irratti raawwatan ittisuuf, namni umuriin isaa waggaa 18 gadi ta'e daa'imma jechuun teechiseera.

36 Labsii Hojjeetaafi Hojjechiisaa Lakk. 1156/2019, kwt 89(4). The labour proclamation has listed the following as hazardous work in which young persons are prohibited from engaging in *work in the transport of passengers and goods by road, railway, air and related works; work connected with electric power generation plants, transformers or transmission lines; work in mines, quarries and similar underground works and work in sewers and digging tunnels.*

Gama biraan seerri yakkaa biyya keenyaa miidhaawwan gochaa saalqunnamtiin daa'immaan irratti raawwatu akka waliigalaatti ittisuuf jecha, daa'imman gochaa saalqunnamtii keessatti haala kaminuu fedhii guutuu kennuun akka hirmaatan hin hayyamu. Seerichi tumaa keewwata 626 (1fi 2) jalatti akka tumeetti, 'namni kamiyyuu ijoollee umuriin waggaa 13 ol taate/ta'eefi kan waggaa 18 hin guutne waliin qunnamtii saalaa kan raawwate/tte yookiin akka raawwattu/tu kan taasise/te, yakka miidhaa saalqunnamtii ijoollee gaa'ilaaf hin geenye irratti raawwachuun kan gaafachisu' akka ta'e ni tuma. Kanaafuu akka seera yakkaa biyya keenyaatti umuriin fedhii guutuu qunnamtii saalaa raawwachuuf kennamu dhiiraafis ta'ee dubartiif waggaa 18 ta'uun dirqama.

Walumagalaatti, kaayyoon Maanuwaalii leenjii kanaa inni guddaan dantaaleefi mirgoota daa'immanii qabatamaan hojiirra oolchuuf jecha dantaaleefi mirgootni daa'immanii bu'uura seerota idila addunyaa kanneen qaama seera biyya keenyaa ta'uun ragga'aniifi seerota biyya keenyaan wabii eegumsa seeraa argatan maal akka ta'an xiinxaluufi hojiirra oolmaa isaaf hubannoo waliigalaa kennuu waan ta'eef, 'daa'ima' jechuun kallatti seerota garaagaraan moggaasni maqaa adda addaa kan itti kennameef yoo ta'ees, nama kamiyyuu otuu saalaan addaan hin baasiin umuriidhaan waggaa 18 hin guunne akka ta'e hubachuun barbaachisaadha. Dhimmi umurii dargaggoota seera yakkaan waliitti bu'aniin walqabatu bu'uura tumaalee seera yakkaafi seera deensa falmii yakkaan addatti eegumsaafi itti gaafatamummaa yakkaa seerichi taasise waliin walcinaa qabuun kutaa of danda'e keessatti kan ilaalludha. Ammaaf kutaa itti aanu keessatti qajeeltoowwan bu'uuraa mirgoota daa'immanii isaan beekamoofi bu'uura ta'an irratti xiyyeeffachuun kan ilaallu ta'a.

2.2. Qajeeltoowwan Bu'uuraa Mirgoota Daa'immanii

Mirgoonni daa'immanii sadarkaa idila addunyaafi ardiitti akkasumaas biyyatti beekamtiifi eegumsa seeraa argatan qajeeltoowwan bu'uuraa beekamoofi baay'ee barbaachisoo ta'an arfan karaa gidduu galeessa godhateen hojiirra ooluu qabu. Qajeeltoowwan kunis qajeeltoo bu'uura seeraafi fudhatamummaa addunyaalesaa qabaniidha. Gama biraan qajeeltoowwan kunis 'qajeeltoowwan bu'uura mirgoota daa'immanii' jedhamuun beekamu. Isaanis, Qajeeltoo Loogii irraa bilisa ta'uu, Qajeeltoo dantaa Olaanaa daa'immanii, Qajeeltoo Mirga Lubbuun jiraachuufi guddachuufi Qajeeltoo kabaja Ilaalcha daa'immaniiti.

Qajeeltoowwan bu'uuraa mirga daa'immanii dhimmoota daa'imman ilaallatan hundaa keessatti qaama seera baastuun seerri yommuu bahu, qaama seera raawwachiftuun seerri yommuu raawwatamu, qaama seera hiiktuun hojiin abbaa seerummaa yeroo raawwatamuufi hojiilee bulchiinsaa hundumaatti qajeeltoowwan bu'uuraa kun akka qajeelchituufi wiirtuu lafee dugdaatti kan ilaalaman ta'u. Bakka shakkiin uumamee fi barbaachisaa ta'ee argamettis qajeeltoowwan kanaaf dursi kennamuu akka qabu agarsiisa. Kanaaf, kutaa itti aanan jalatti maalummaafi haala hojiirra oolmaa qajeeltoowwan bu'uuraa mirgoota daa'immanii irratti xiyyeeffachuun tokko tokkoon kaasuun kan ilaallu ta'a.

2.2.1. Qajeeltoo Loogii Irraa Bilisa Ta'uu

Akkuma beekamu mirgoonni namoomaa dhala namaa uumama isaa irraa waan maddaniif, kan hin mulqamneefi hin daangeffamneedha. Qajeeltoo angafaa seera mirga namoomaa keessa tokko qajeeltoo dhalli namaa garaagarummaan ykn loogiin otuu irratti hin taassifamiin mirga namoomaa nama hundaaf raawwatinsa qaban keessa tokko qajeeltoo mirga walqixxummaati.³⁷ Qajeeltoo walqixxummaa dhala namaa kana hojiirraa oolchuufi al-loogummaa kamiyyuu dhabamsiisuuf, waliigalteewwan mirgoota namoomaa addunyaa hedduu keessatti akka hammatamu ta'eera.

Waliigalteewwan addunyaa qajeeltoo walqixxummaa ykn loogii irraa bilisa ta'uu of keessatti hammachuun raggaasifaman keessa tokko Waadaa Mirgoota Daa'imman addunyaati. Waadaan Mirgoota daa'immanii, qajeeltoon loogii irraa bilisa ta'uu kun mirgoota daa'immanii waadichaan beekamtii fi eegumsa bu'uura seera argatan hojiirra oolchuu keessatti akka qajeeltoo jalqabaatti kan gargaaru akka ta'e ni tuma. Kana malees haala kaminiyyuu daa'imman irratti loogiin akka hin taassifamneef ykn adabni akka irratti hin raawwanneef, biyyoonni Waadaa kana seenan mirkaneeffachuu akka qabaniifi kana hambisuufis tarkaanfiiwwaan barbaachisoo ta'an hunda fudhachuu akka qaban ni agarsiisa.

Heerri Mootummaa Federaalaafi Naannoo keenyaa mirga walqixxummaa dhala namaaf eegumsa seeraa kenneera. Kunis dhalli namaa hundi sanyiidhaan, sabalammiidhaan, bifaan, saalaan, amantiin, siyaasaan, dhufiinsa hawaasummaatiin, qabeenyaan, dhalootaan, ykn sababa

37 Seerota Bu'uuraa Ilaalchisee Qajeeltoowwaniifi Kallattiiwwan Heerri RDFI Kaa'e: Moojuulii Leenjii Hojiirraa Yeroo Dheeraatiif Qophaa'e, Giddu-Gala Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa Federaalaa(Guraandhala 2004), ILQSotiin kan gara Afaan Oromootti Hiikkame, Muddee 2005, Adaamaa, fuula 37.

ejjennoo biraatiin garaagarummaan osoo irratti hin godhamiin, eegumsa seeraa walqixaafi qabatamaanis raawwatamu qabu, kan qaban akka ta'e ni addeessa.³⁸ Kun immoo mootummaan seerota loogii dhala namaa gidduutti uumaan maqsuu akka qabuu, seerri garaagarummaa fidanis akka hin bane gochuufi qabatamanis walqixxummaa kabajuufi kabachisuun hojiirra oolchuu akka qabu agarsiisa.

Kana malees, biyya keenya keessatti, bu'uuruma Waadaa mirgoota daa'immaniin loogiin daa'imman irratti raawwachuu akka hin qabne, Imaammanni Daa'immanii Biyyoolessaa Mootummaa Rippaabilika Diimokiraatawaa Federaalawaa Itiyophiyaa ni ibsa.³⁹ Qajeeltoo walqixxummaa heera mootummaan beekantiifi eegumsa seera argate daa'immaniifis raawwatamummaa kan qabuudha. Heerichi haala addaan, daa'imman fuudhaafi heerumaa alatti dhalatanis kanneen fuudhaafi heeruma keessatti dhalatan waliin mirga walqixa ta'ee kan qaban ta'uu ni tuma.⁴⁰ Kanaaf daa'imman mirga loogii irraa bilisa ta'uu kan qaban akka ta'e hubachuun barbaachisaadha.

Haa ta'u malee hojiirra oolmaa qajeeltoo kana ilaalchisee dhimmi hubatamu qabu yaaddamni qajeeltoo loogii irraa bilisa ta'uu jedhu kun kan yaada deeggarsa dabalatan (affirmative action) kan wal dhiitu akka hin taane beekamu qaba. Kunis heerri mootummaa biyya keenyaa, mootummaan daa'imman abbaa ykn haati ykn lamaanuu irraa du'aaniif kunuunsaafi eegumsa fedhiwwan bu'uuraa isaanii akka guutamu fi guddachuu akka danda'an gochuu akka qabuufi dhaabbilee haala guddifachaa biyya keessaa mijeessaniifi babal'isan akkasumaas nageenyaafi barnoota isaanii irratti hojjetan akka hundeeffamaniif jajjabeessu akka qabu ni dirqisiisa.⁴¹ Kanaaf daa'imman haala rakkisaa keessa jiraataniif ykn daa'immaan qaama miidhamtootaaf ykn daa'imman dubartootaaf mootummaan kunuunsaafi deeggarsa dabalataa taasisuun, qajeeltoo loogii irraa bilisa ta'uun kan wal hin faallessine ta'uu isaa hubatamuu qaba.

Gama biraan, daangaa raawwatinsa qajeeltoo kanaa ilaalchisee, Waadaan Mirgoota daa'immaan Addunyaa, biyyoonni miseensa ta'an hundi daa'imman aangoo bulchiinsa daangaa biyya isaanii keessatti argaman hundaaf haala kaminiyyuu garaagarummaa tokkollee otuu irratti hin godhiin

38 Heera Mootummaa FDRI fi Naannoo Oromiyaa kwt 25.

39 Imaammanni Daa'immanii Biyyoolessaa Mootummaa Rippaabilika Diimokiraatawaa Federaalawaa Itiyophiyaa, 2009, fuula 18.

40 Heera Mootummaa FDRI fi Heera Naannoo Oromiyaa, kwt 36(4).

41 Heera Mootummaa FDRI, fi Naannoo Keenyaa Kwt 36(5).

mirgoota waadicha keessatti tarreeffaman kabajuufiifi mirkaneessuufii akka qaban ni dirqisiisa.⁴² Kunis daa'imman daangaa bulchiinsa biyya isaanii keessa jiraatan hundi sababa sanyii, bifa, sirna saalaa, qooqa, amantii, siyaasa ykn ilaalcha biroo sabaan, gosaan, ykn madda hawaasaa, qabeenyaa, hir'ina qaamaa, dhaloota ykn haala kan biroo isaa, kan warra ykn maatii ykn guddistuu isaatiin garaagartummaan tokkolee otuu irratti hin raawwatamiin, mirgoonni Waadicha keessatti ibsaman kabajuufii qabu. Kanaaf biyya keenya keessattis ta'ee naannoo keenya keessatti loogiin bifa kaminiyyuu daa'imman irratti akka hin raawwatamne ykn adabni akka irratti hin raawwatamne mirkaneessuuf tarkaanfiiwwan barbaachisoo ta'an hundaa fudhachuutu irra eeggama.

2.2.2. Qajeeltoo Dantaa Olaanaa Daa'immanii

Qajeeltoowwan bu'uura mirgoota daa'immanii keessa tokko qajeeltoo dantaa olaanaa (the best interest of the child) daa'immaniiti. Gaalee kanaaf hiikkaan ifaa ta'e Waadaa Mirgoota Daa'immanii, Waadaa Mirgootaa fi Nageenya Daa'imman Afrikaa ykn Heerotaafi seerota biyyaafi naannoo keenyaa keessatti hin hammatamne. Ta'uus waadaalee lamanuu gochaaleen daa'imman ilaallatan yommuu raawwataman, xiyyeeffannoon dursaa dantaa olaanaa daa'immaniif kennamuu akka qabu ni dirqisiisu.⁴³ Kunis qaamoleen mootummaas ta'ee miti mootummaa dantaa fi mirga daa'immanii kabachisan dursa kan kennuu qaban mirgaafi nageenya guddina eegeree daa'immaniif ta'u akka qabu hubachuun ni danda'ama. Innis CRC keewwata 3(1) jalatti akkas jechuun: "In all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities, or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration." ibseera. Haala kanaan daangaa raawwatinsa dantaa olaanaa daa'immanii ilaalchisee itti gaafatamummaan guddaan qaamolee mootummaa fi dhaabbiilee biroo kanneen gochaa dantaa daa'imman hidhata qabu raawwatan irratti kan gatame ta'uu agarsiisa.

Haa ta'u malee yaadrimee qajeeltoo keewwata kanaa ilaalchisuun barreessitootni dhimma daa'immani haala kanaan ibsuuf yaalaniiru. Kunis

"The provision states that the best interests of the child shall be a primary consideration in all actions concerning children. The principle requires public and private bodies,

⁴² Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 2(1).

⁴³ Waadaa mirgoota Daa'immanii kwt 3(1) fi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa kwt 4(1).

social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies to ascertain the impact on children of their actions with a view to confirm that the best interests of children are taken as the primary consideration in making decisions affecting them. It also requires consideration of, for example, how a proposed or existing law or policy or administrative action or court decision affect them and it applies to children both individually and as a group.”⁴⁴

Haala kanaan, qaamoleen mootummaa sadan dhimma daa'immanii irratti qaamni seera baastuu yommuu seera baasu, qaamni seera raawwachiiftuu immoo yeroo seera raawwachuufi qaamni seera hiiktuus yommuu hojii falmii dhimmaa dhaga'an akkasumaas dhaabbileen miti mootummaafi dhuunfaas kanneen sadarkaa addunyaas ta'ee biyya keessatti taajajila daa'immaniif kanaan keessatti dursa dantaa olaanaa daa'immaniif kennuu qabu jechun ibsu. Haaluma walfakkatuun Koreen Mirgoota Daa'immaniis qajeeltoon dantaa olaanaa daa'immanii mirgoota daa'immanii kanneen uwwise Waadichaa argatan raawwachuuf gahee guddaa kan taphatu ta'uu ibseera.

Qajeeltoon dantaa olaanaa daa'immanii keewwattoota biroo keessatti hammatameera. Fakkeenyaaf akka qajeeltootti hayyama daa'imichaan ala maatii isaa irraa addaan baasuun dhorkaa ta'uus, dantaa olaanaa daa'imichaaf barbaachisa ta'ee yoo argame maatii irraa addaan baasuun ni danda'ama.⁴⁵ Daa'imman yeroo hundaa maatiin walqunnamuuf mirga kan qabu. Ta'uus haala addaa nageenyummaafi faayidaa daa'imichaaf barbaachisa ta'ee yeroo argametti mirga kana daangessuun ni danda'ama.⁴⁶ Maatiin qabiinsaafi guddina daa'immaniitiif itti gaafatamummaa sadarkaa jalqabaa waan qabaniif xiyyeeffannoon isaanii inni bu'uuraas dantaa olaanaa daa'immanii ta'uu qaba.⁴⁷

Kaayyoo guddaan dantaa daa'immaniif dursa kennuu, mirgoonni waliigalaa daa'immanii kanneen Waadaa Mirgootaa Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa keessatti beekamtiin kennameef haala waliigalaan karaa daa'imman fayyaduu danda'uun

44 Girmachew Alemu and yonas Birmeta: *Handbook on the Rights of the Child in Ethiopia*, Center for Human Rights College of Law and Governance Studies Addis Ababa University in Collaboration with Save the Children's Norway-Ethiopia fuula 43.

45 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 9(1).

46 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 9(3).

47 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 18(1), haaluma walfakkatuun tumaaleen keewwattoota Waadichaa kwt, 20(1), kwt 21, kwt 37(c)fi kwt 40(2)(b)(iii) dantaa olaanaa daa'immaniif iddoon kennamu akka qabu agarsiisu.

hojiirra ooluu akka qabaniifi haalli kunis karaa daa'imman miidhaaf saaxiluun ykn mirgaafi nageenya guddina eegeree isaanii karaa balaa irra buusuun hiikkamuu fi raawwatamuu akka hin qabnees hubatamuu qaba.⁴⁸ Fakkeenyaaf, aadaaf dursa kennuun, daa'immaan guddisuuf ykn abboomuuf reebuun dhorkaa akka ta'ee fi haalli kunis karaa qabatama daa'ima dhimmichi ilaallatu haala dhuunfaa isaa gidduu galeessa godhateen hojiirraa oolu akka qabu agarsiisa.

Dhimma daa'imman ilaallatan ilaalchisee, namni ykn qaamni kamiyyuu gochaalee daa'imman ilaallatan yommuu raawwatu dantaa olaanaa daa'immaniif dursa kennuu qaba. Adeemsi kun immoo dantaa olaanaa daa'immaniif murteessuuf sirnaan xiinxaluu gaafata. Dantaa olaanaa daa'immaniif Murteessuufi xiinxaluuf qabxiiwwan xiyyeeffannoo keessa galu qaban:

- ✚ yaada daa'imichi dhiyeessuu (CRC kwt 12)
- ✚ eenyummaa daa'imichaa tilmaama keessa galchuu (CRC kwt 8),
- ✚ Guddina daa'imichaaf waliitti hidhामीnsa Maatiifi Naannoo mijaataa kan uumuu ta'uu (CRC, kwt 9, 18fi 20),
- ✚ Kunuunsa, eegumsaafi nageenya daa'imichaaf (CRC kwt 3, par.2),
- ✚ Haalli rakkisaan daa'imichi keessa jiru,
- ✚ Mirga fayyummaa daa'imichaa eegamuuf qabu (CRC kwt 24),
- ✚ Mirga barnoota daa'imichaa kan kabachisuu ta'uu

Kana malees Koreen Mirgoota Daa'immanii qaamni dantaa olaanaa daa'immanii xiinxaluufi murteessuuf itti gaafatamummaa fudhatee adeemsa sirnaawaa ta'e hordofuu akka qabu ibseera. Isaanis qabxiiwwan kanneen akka mirga daa'imichi hirmaannaa kallattiin maataa isaatiin taassisu, haalota qabatamaa odeeffannoo guutuu waa'ee daa'imichaa ibsaan addaan baasuu, Yeroo dhimmi daa'imichaa keessatti ilaalamuuf iddoo olaanaa kennuu(yeroo gabaabaafi dhama qabeessa ta'uu akka qabu), dhimmi daa'imichaa ogeessa gahumsa, muxannoofi naamusaa olaanaa qabuun ilaalamu akka qabu, gorsa ogeessaa argachuu akka qabu, sababa amansiisaafi

48 Abdii Gurmeessa, Eegumsa Mirga daa'immanii: Rakkoolee Hojmaata Qaamolee Haqaa Keessatti Mul'atan, Moojuulii Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaaf qophaa'e, bara 2010, fuula 18.

seeraawaa ta'een murtii kennuu, adeemsa oliyyannoo diriirsuufi hordoffiifi gamaaggama hojiirra oolmaa mirgaa daa'imanii jiraachuu qaba.⁴⁹

Haaluma walfakkaatuun Heera Mootummaa Federaalaafi naannoo keenyaa keessatti dursi dantaa daa'immaniif kennamuu akka qabu ifatti hammatamee jira.⁵⁰Kanaaf, maatiin, hawaasni, dhaabbileen mootummaa ykn dhaabbileen tola ooltummaa, qaamoleen haqaa, qaamoleen bulchiinsaa ykn qaamoleen seera baasan gochaaleen daa'imman ilaallatan yommuu raawwataman, dantaa daa'immaniif dursa kennuu qabu. Heera Naannoo Oromiyaa keessatti himni, "nageenyummaa daa'immaniif dursi kennamu qaba" jedhu dhimma dantaa daa'immanii hundaa waan hammatu hin fakkaatu. Sababiin isaa akka hima kana irraa hubatamuutti haalli itti fayyadama himichaa dhiphaate waan dhimma nageenya daa'immaan qofaa irratti bu'uureffamee waan fakkaatuuf, dhimmi dantaa daa'immanii immoo mirgootaafi nageenyaa daa'immanii waan hammatuuf, haala Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenyaa Daa'immaan Afrikaa fi Heera Mootummaa Federaalaatiin walsimuun hiikkamuufi hubatamu qaba.

Bu'uuruma kanaan, adeemsii seeraa mana murtii kessaafi alatti daa'imman irratti raawwatamu kamiyyuu karaa dantaa olaanaa daa'immanii giddu galeessa godhateen hojiirraa ooluu akka qabu Maanuwaaliin Dhaddachaa Daa'immaniifi Maatii, Manneen Murtii Oromiyaa ni dirqisiisa.⁵¹ Haalli dhimmi hiikoo seeraa hordofsiisuu yoo jiraatees karaa dantaa olaanaa da'immaniif dursa kennuun manni murtii hojiirra oolchuu akka qabu ni agarsiisa. Kana malees qajeeltoon kun akka haala dhimmichaatti karaa guddina qaamaa, yaadaa, sammuu, dinagdee, hawaasummaa, hamilee, xiin-sammuu, fayyummaa, kkf yaada keessa galchuun ilaalamu qaba.

49 General Comment No.14(2013) on the right of the child to have his/her best interests taken as a primary consideration (art.3 paragraph1) adeemsa dantaa olaanaa daa'immanii xiiinxaluufi murteessuuf fudhatamuu qaban General Comment kana Keeyyata 52-99 ilaaluun hubachuun ni danda'ama.

50 Heera FDRI fi Heera Naannoo Oromiyaa, kwt 36(2).

51 Maanuwaaliin Dhaddachaa Daa'immaniifi Maatii, Manneen Murtii Oromiyaa, kwt 8(1).

Gaaffiilee Marii

Iyyattuun Adde Halimaa Mahammaad fi Waamamaan Obbo Adam Abdii, Mana Mare Feedereeshinii, bara Paarlamaa 4ffaa, Waggaa 5ffaa, Yaa'ii Idilee 2ffaatiin ,Waxabajjii 18, 2007.

Dhimma kanaaf ka'umsa kan ta'e, Murtii Manni Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaddacha Ijibbataa galmee lakk. 133613 ta'e irratti kenneen, MMWFDHI immoo galmee lakk. 80802 ta'e keessatti cimsee ture, iyyata Iyyattuun murtiin MMWODhItiin kennamee MMWFDhI cime mirga heeraan kabajame kan dhuunfaa isheefi daa'imman ishee kanneen gaa'ilaaf hin geenye waan sarbeef dhimmi hiikkaa heeraa akka itti kennamuuf iyyata dhiyyateedha. Ka'umsi dhimmichaas, Naannoo Oromiyaa, Godina Harargee Bahaa, Aanaa Cinaaksan, himata falmii diiggaa gaa'ilaaf Iyyattuufi Waamamaa gidduutti, Mana Murtii Aanichaatti raawwateen booda, Waamamaan qabiyyee lafa baadiyaa qarxii saddeet, dhaalaan abbaa isaa irra kan argate ta'uu ibsuun akka gadi lakkistuuf akka murtaa'uuf kan gaafate yommuu ta'u, Iyyattuun gama isheen lafa falmii kaase kana gaa'ela duraan du'aa obboleessa waamamaa amma ture waliin kan qabatee akka ta'eefi gaa'elli ishee duraas sababa du'aatiin kan diigame ta'uu; Abbaa warraa ishee duranii irraas daa'immaan yeroo ammaa gaa'ilaaf hin geenye kan horatee ta'uufi gaa'ela 2ffaa kan amma diigame keessatti daa'imman waliin qabachuu ibsuun, lafti falmiif sababa ta'e immoo qabiyyee dhuunfaa ishee kan gaa'ela duraanii keessatti qabateefi kan daa'immaan dhaaltoota abbaa warraa ishee duranii ta'uu ibsuun, laft kun akka isheefi daa'imman isheetiif murtaa'uuf bu'uura gaafateen, Manni murtii aanaas dhimmicha ragaan qulqulleessuun, Iyyattuuf murteesseera.

Waamamaanis gama isaatiin murtii mana murtii aanaa komachuun, oliyyata gara mana murtii olaanaa godinichaatti yoo iyyatu, manni murtii olaanaas murtii mana murtii jalaa waan cimseef, murtiin manneen murtii jalaatiin kenname dogoggoora bu'uura seera qaba jechuun dhaddacha ijibbataa naannichaatti kan dhiyyeeffate yommuu ta'u, Dhaddachi Ijibbataa naannichaas, falmii bitaafi mirgaa erga dhagaheen booda, lafti baadiyaa akka qabeenya biroo kan gaa'ilaan dura horatame jechuun hin danda'amu jechuun murtii mana murtii jalaa akka qixeetti qooddatan jechun kan murteesseera. Iyyattuunis gama isheetiin murtiin mana dhaddacha ijibbataa dogoggoora bu'uura seera qaba jechuun gara MMWFDhItti kan iyyatte yoo ta'ees, manni murtichaa murtii jalaa cimseera. Egaa Iyyattuunis murtiin kun murtii mirga heera mootumman

isheefi daa'imman ishee gonfatan kan sarbe jechuun keessuma qabiyyee lafa gaa'ela duraani keessatti qabatee turtee maqaa gaa'ilaatiin akka qabiyyee waliinitti ilaaluun qixxeetti akka qooddatan taassisuun mirgoota Heera Mootummaa keewwata 35(2)fi (9)tiin dubartiin qabiyyee lafa baadiyaan fayyadamuu, bulchuufi to'achuu irraa kan buqqiseefi qajeeltoo mirga dhiiraa walqixxuummaa kan sarbee ta'uu ibsuun murtiin jalaa haqamuuf gaafatteetti. Manni Maree Feedereeshiniis gama isaatiin dhimmicha erga xiinxaleen booda, murtiin MMWODhItiin, lafti baadiyaa akka qabeenya biroo kan gaa'ilaan dura horatame jechuun hin danda'amne ta'uu ibsuun murtiin kenname, MMWFDhI cime, mirga heerawaa dubartiin itti fayyadamu, bulchuufi to'achuuf qabduufi keessumaa qabiyyee lafaa gaa'ela duraanii keessatti horatame maqaa gaa'ela 2ffaatiin qixxeetti akka qooddatan murteessuun, bu'uura tumaa Heera Mootummaa keewwata 36(2)tiin tarkaanfiiwwan daa'imman ilaallatan, qaamni mootummaa, ykn abbootiin taayitaa ykn manneen murtii yommu fudhatan, nageenya daa'immaniitiif ykn dantaa daa'immanii olaanaatiif dursa kennuu qabu kan jedhu tdhalaama keessa kan galche akka hin taaneefi mirga dhaaltummaa daa'imman gaa'ilaaf hin geenyee kan faallessuu waan ta'eef, bu'uura Heera Mootummaa keewwata 9(1)tiin, murtiin mana murtii dhaddacha ijibbataa raawwatamummaa hin qabu jechuun sagalee guutuun murteesseera.

1. Hariiroon Qajeeltoon dantaa olaanaa daa'immaniifi Mirga dhagahamu daa'immanii gidduu jiru maalii? Qajeeltoon dantaa olaanaa daa'immanii fedhiin daa'immanii yeroo hundaa dursa argachuu qaba jedha?
2. Bu'uura tumaa Heera Mootummaa keewwata 36(2)tiin tarkaanfiiwwan daa'imman ilaallatan, manneen murtii yommu fudhatan, nageenya daa'immaniitiif ykn dantaa daa'immanii olaanaatiif dursa kennuu qabu kan jedhu ilaalchise haala kamiin hojiirra oola? Gama kanaan muxannoon qabdan maal fakkaata?
3. Dhimma armaan olii keessatti murtii dantaa olaanaa daa'immaniif dursi kennameera yoo kan jettan ta'e dantaan olaanaa daa'immanii dursi kennameefi kun maal? Akkami ibsama?
4. Fedhiin maatii fi daa'immanii kan waliitti bu'u yoo ta'e, fedhii kamtu dursa argachuu qaba jettu? Maaliif? Mee haala kana fakkeenyaan kaasuun irratti mari'adhaa
5. Seerri mirga daa'immanii eegsisuuf baheefi seerri mirga namoota hundaaf eegumsa taassisu yoo kan waliitti bu'aan ta'e, seera isa kamtu fudhatama qaba?

2.2.3. Qajeeltoo Mirga Lubbuun Jiraachuufi Misoomuu

Mirgootaafi bilisummaawwan siviilii Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaatiin beekamtiifi eegumsa seeraa argatan keessa tokko mirga lubbuun jiraachuu daa'immaniiti. Mirgi kun qajeeltoowwan bu'uura mirgoota daa'imman ittiin hoogganaman keessa isa tokkodha. Qajeeltoon mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immanii mirga uumamaan daa'imni tokko qabuudha. Haala kanaan mirgi lubbuun jiraachuu daa'immani qabatamaan xiyyeeffannoon olaanaan kennamuufiin hojiirraa oolu akka qabu agarsiisa. Kunis mootummoonni miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Chaarterii Afrikaa ta'an, tarkaanfiiwwan mirgoota kanneen guutuufi eegsisuuf oolaan fudhachuu fi gochaawwan mirgoota kanneen daangeessaan irraas of qusachuu akka qaban ni dirqisiisu.

Gama biraan, Mirgi lubbuun jiraachuu akkuma addunyaatti, mirga uumamaa dhala namaa hundaaf walqixa beekamtii argateedha.⁵² Mirgi kun akkaataa seeraan yoo ta'e malee eenyuyyuu namaarraa mulquu hin danda'u. kana jechuun mirgi kun adeemsa seeraa dhimmicha ilaallatu hordofuun daanga'uu kan danda'u ta'uu isaa agarsiisa. Daa'immanis dhala nama waan ta'aniif, fayyadamtoota qajeeltoo mirga lubbuun jiraachuu tokko tokkoo ilma namaaf eegumsa seeraa argatan kanaa ta'u. Mirgi kun haaluma walfakkaatuun Heera Mootummaa Federaalaafi Heera Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin wabii eegumsa seeraa argateera. Keessuma mirgi lubbuun jiraachuu daa'immanii mirgoota heerichaan akka waliigalaatti naama hundaaf eegumsa taassisan dabalataan keewwata of danda'e jalatti haala addaan beekamtiin kennameefii jira.⁵³

Qajeeltoo kana irraa wanti hubatamuufi beekamu qabu, mirgi lubbuun jiraachuu daa'immani haala kaminiyyuu daangeffamuu kan hin dandeenye akka ta'eedha. Haalli kunis Waadaa mirgoota Daa'immanii Addunyaafi seerota yakkaa biyyoota keessatti hammatameera. Fakkeenyaaf, daa'imman yakka cimaa adabbii du'aa hordofsiisuu danda'u raawwachuun balleessaa ta'uun isaanii qaama aangoo qabun kan mirkanaa'e yoo ta'eefi gochaan yakkaa isaan raawwatan kunis du'aan kan adabsiisuu ta'uus; adabbiin du'aa isaan irratti murteessuun dhorkaadha.

Haala kanaas, seera biyya keenyaan yoo ilaallu, Heerri FDRifi Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, daangaa mirga lubbuun jiraachuu daa'immanii ilaalchisee addatti daa'immaan yakka

⁵²WaadaaMirgootaSiviiliiSiyaasaaIdilaAddunyaa, 1996, kwt 6(1).

⁵³HeeraFDRI kwt 36(1A)fi HeeraBulchiinsaMootummaaNaannooOromiyaa, kwt 36(1A).

raawwatan irratti adabbiin du'aa murtaa'uu akka hin danda'amne ifatti wanti dhorku yoo jiraachuu baates, seerri yakkaa biyya keenyaa heericha bu'uura godhachuun bahe⁵⁴, murtiin akkanaa daa'immaan irratti murtaa'uu akka hin qabne ifatti tumeera. Kana malees, akka seera yakka biyya keenyaatti adabbiin du'aa dubartii ulfaa irratti kan murtaa'e yoo ta'ees, hanga dubartiin kun haala akkasii keessaa baatutti adabbiin kun dhorkamee turu akka qabu ni tuma.⁵⁵Gama biraan dubartiin kun daa'ima lubbuu qabu kan deesseefi daa'ima kanas sooruufi guddisuun yoo ishee irra jiraate, adabbiin du'aa ishee irratti raawwatamuun hafe gara hidhaa cimaa umurii guuttuutti jijjiiramuufii akka qabu ni tuma.⁵⁶Kana malees, daa'imman kamuu mirga lubbuun jiraachuu akka qabaniifi mirgi kun haala kaminiyyuu kan hin daangeffamne ta'uu Maanuwaaliin Dhaddachaa Daa'immaniifi Maatii Manneen Murtii Oromiyaa ni ibsa.⁵⁷

Kana malees mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immanii ilaalchisee dhimmi xiyyeeffannoo barbaaduufi akka barbaachisummaa isaattis hojiitti hiikkamuu qabu, mirga kana mirkaneessuuf, daa'immaan haala mijataa keessa jiraachuu akka qabaniifi wantotni jireenyaaf isaaniif barbaachisaan guutamu qabu. Kanneen keessaas tarkaanfiiwwan akka kunuunsa gahaa haadhooliifi daa'immaan dahumsa duraafi booda taassisuu, du'a daaa'immaniifi haadhoolii xiqqeessuu, haala mijataa guddina daa'immaniif tolan uumuu, hanqina nyaataafi dhibeewwan daddarboofi tasaas xiqqeessuufi ittisuu gaafata. Kana malees fayyummaan qaamaafi xiinsammuu daa'imman eegamu qaba.

Kanarraa ka'uun daa'imman lubbuun jiraachuufis ta'ee misoomuuf wantotni bu'uuraa dhala namaaf barbaachisoo ta'an kanneen akka nyaataa, mana jireenyaa, uffataa, yaalii fayyaa argachuu, naannoo mijataa keessa jiraachuu fi kkf dabalata. Kanaaf daa'imman lubbuun jiraachuufis ta'ee guddachuuf mirga qallabaa argachuufi haala jireenyaaf mijataa keessatti guddachuu qabu. Mirgi qallaba argachuu kun mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immaniin addaan bahee ilaalamu hin qabu.

Haalota kana guutuuf immoo dirqamni akka waliigalaatti qaama mootummaafi dhuunfaa irratti kan gatame yoo ta'ees, hangafummaan dirqamichaa maatii irratti kan gatamu ta'uu seerota

54 Seera yakkaa, kwt 117(1), yeroo gochaan yakkichaa raawwatameetti umuriin himatamaa waggaa 18 hin guutne taanaan adabbiin du'aa itti hin murtaa'u.

55 Seera yakkaa, kwt 119.

56 Seera yakkaa, kwt 120(1).

57 Maanuwaaliin Dhaddachaa Daa'immaniifi Maatii, Manneen Murtii Oromiyaa, kwt 5.

dhimmichaaf rogummaa qaban kan akka seera maatii irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaaf qaamoleen kallattiin dantaa daa'immanii irratti murtii kennaan keessuma qallaba daa'immanii murteessuu irratti qaamni aangoo qabu manni murtii, yeroo murtiifi ajajoota kennuu, dhimmi xiyyeeffannaan ilaalu qabu qajeeltoo mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu daa'immaniif dursa kennuun barbaachisaa akka ta'e hubatamuu qaba.

2.2.4. Qajeeltoo Kabaja Ilaalcha Daa'immanii

Qajeeltoowwan bu'uura mirgoota daa'imman keessaa tokko qajeeltoo kabaja ilaalcha daa'immaniif kennamu qabu ykn hirmaachisummaati.⁵⁸ Qajeeltoon kun mirga daa'imman dhimma isaan ilaallatuufi dantaa isaaniitiin hidhata qabu hundaa irratti qaamaan ykn karaa bakka bu'aa isaaniitiin dhiyaachuun qaamaa aangoo abbaa seerummaas ta'ee bulchiinsaatti mirga dhagahamu, yaadaafi ilaalcha isaanii ibsachuuti. Mirgi kun qajeeltoo waliigalaa mirgoota bu'uuraa daa'immanii raawwachuufi hojjiirra oolchuuf baay'ee barbaachisaadha.⁵⁹

Kanaafuu daa'imman dhimma dantaa isaanii tuqu ilaalchisee bakkaafi yeroo barbaachisaa kamitti iyyuu mirga dhagahamuufi yaada isaanii ibsachuu ni qabu.⁶⁰ Mirgi kun mirga eegumsa seeraa waadaa mirgoota daa'immaniin argate waan ta'eef, qaamni dhimmi ilaallatu dirqama kabajuufi kabachisuu qaba. Yaadni daa'imman kennan kunis hamma umuriifi bilchina isaanii irratti hundaa'uun akka barbaachisummaa isaatti ulfaatinni kan itti kennamu ta'a.

Haala kanaan hirmaannaan daa'imman kallattiin taasisaan gahee eenyuuniyyuu bakka hin bu'amne qaba. Haa ta'u malee sababoota seerota adeemsaan hirmaannaa daa'imman kallattiin manneen murtii keessatti taasisan irratti daangaan kan gatame yoo ta'e; mirgi dhagahamuu isaanii karaa bakka bu'oota isaanii hojjiirra ooluu danda'a. Kanaaf, sirna haqaa keessatti sirni qajeeltoo kabaja ilaalcha daa'immaniif iddoo olaanaa kennu diriirfamuun sirni daa'imman itti dhagahamaniifi murtii saffisaa argachuu danda'an mijaataan jiraachuu qaba. Keessumaa dhimmota falmii manneen murtii keessatti gaggeeffamaan kanneen dantaa daa'immanii tuqan kan akka falmii hiikka gaa'ila keessatti yeroo hiikkaan gaa'ela raawwateetti manni murtii hiree daa'immanii ilaalchisee bu'uura seerichaan haadhaafi abbaa isaanii keessa eenyu biratti guddachuu akka barbaadan fedhiifi yaada isaanii dhagahuu qaba. Fakkeenyaaf, bu'uura Seera

58 Maqeesa qajeeltoo kana ilaalchisee kabaja ilaalcha daa'immanii ykn hirmaachisummaa daa'immanii jechuun wal jala jijjiiruun fayyadamuun ni dandaa'ama.

59 Rachel Hodgkin and Peter Newell, *Implementation Handbook for the Rights of Child*, UNICEF, 2007, 149.

60CRC, kwt 12fi ACRWC kwt 4(2).

Maatii Oromiyaatiin, manni murtii yeroo hiikkaa gaa'ilaa murteessu, ijoolleen eenyu waliin jiraachuu akka qaban murteessuun dura, daa'imman umuriin isaanii waggaa 5 ol ta'an akkaataa qajeeltoo mirgoota bu'uuraa daa'immanii karaa dantaa olaanaa daa'immaniin walsimuun, daa'immaan eenyu biratti kunuunfamuufi guddachuuf fedhii akka qaban, yaadnifi fedhiin isaanii dhagahamuu qaba.⁶¹ Mirga dhagahamuu kanas karaa fedhiifi faayidaan daa'immanii itti galma gahuu danda'uun hojiirra oolchuun barbaachisaadha. Haaluma walfakkaatuun adeemsa mirkaneessa waliigaltee guddifachaa keessatti, manni murtii waliigaltee guddisa daa'imichaa otuu hin raggaassisiin dura eeyyama mucaa guddifamuu kan umuriin isaa waggaa 10 fi isaa ol ta'ee dhaggeeffachuu akka qabuu ykn ilaalcha mucicha guddifamu sana dhagahuu akka qabu Seerri Maatii Oromiyaa ni dirqisiisa.⁶² Kana malees, Seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaa, adeemsa dhagaha dhimmi yakkaa dargaggoota seera yakkaan waliitti bu'uun himatamaanii ilaalchisee, daa'imman haala kanaan yakkaan himatamaan mirga dhagahamuu kan qaban akka ta'eefi manni murtichaas mirga kana kabajuuf dirqama kan qabu ta'uu ni tuma. Haala kanaan manni murtichaa dandeettifi bilchina himannicha hubachuu daa'imichaa irratti hundaa'uun tarkaanfiilee barbaachisoo ta'an fudhachuu akka danda'u ni agarsiisa.⁶³

Haaluma walfakkaatuun, qajeeltoo hirmaachisummaafi hojiirra oolmaa isaa ilaalchisee Maanuwaaliin Dhaddacha Daa'immaniifi Maatii Manneen Murtii Oromiyaa beekamtii kenneera. Haala kanaan, mirgi daa'imman dhimma isaan ilaallatu irratti hirmaachuuf qaban gama mana murtiin kabajamu qaba. Falmii dhimmoota murteessa qallabaa, guddisaa, yakkaa fi kkf keessatti daa'imman haala addaan dhagahamu akka qaban ni dirqisiisa. Haala kana keessatti qaamni dhimmi ilaallatu ykn ogeessi sadarkaan jiru yommu mirga dhagahamu daa'immanii hojiirra oolchan sdarkaa bilchiina sammuufi qaamaa, beekumsaafi hubannaa isaanii karaa gidduu galeessa godhateen ta'u akka qabu ni agarsiisa.

Daa'imman dhimma dantaa isaanii ilaallatu hundumaa keessatti yaada isaanii kennuuf ykn dhagahamuuf dandeettii ni qabu jedhamee tilmaamni fudhatamuu akka qabuu fi faallaan kanaa biyyoota miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immanii ta'aniin seerri akka hin baane dirqamni itti kennameera.⁶⁴ Kanaafuu, daa'imman yaada isaanii yommuu dhiyeeffatan ykn dhagahaman

61 Seera Maatii Oromiyaa, kwt 127(3).

62 Seera Maatii Oromiyaa, kwt 208(3), 211(2), (3, A) waliin dubbisuun hubachuun ni danda'ama.

63 Seera Deemsa falmii yakkaa, 1960, kwt 176(3, 4, 5).

64 Grimachew and Yonas p. 51

dandeettii isaanii mirkaneessuuf hin dirqaman jechuu dha. Manni murtiis haa ta’u qaamni mootummaa kamiyyuu dantaa daa’immanii irratti yommuu murtii kennu ykn tarkaanfii fudhatu akka qajeeltootti daa’imman yaada isaanii kennuuf dandeettii ni qabu jedhee tilmaama fudhachuu qaba.

2.3. Mirgootaafi Bilisummaawwan Daa’immanii Seeraan Beekamtii Argatan

Biyyoonni Miseensa Waadaa Mirgootaa Daa’immanii ta’an, Mirgootaafi Bilisummaawwan daa’immanii bu’uura waadichaan eegumsaafi beekamtii argatan hojiirra akka oolchaniif, tarkaanfiiwwan seerota baasuu, raawwachisuu, hojiiwwaan bulchiinsaafi tarkaanfiilee biroo barbaachisoo ta’an fudhachuu akka qaban ni dirqisiisa.⁶⁵ Haaluma walfakkaatuun Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa’immanii Afrikaas mirgootaafi bilisummaawwan daa’immanii chaarterichaan eegumsaafi beekamtii argataniif, beekamtii kennuun dabalata tarkaanfiilee seerota baasuu, haguuggiifi raawwachisuu akkasumaas tarkaanfiilee barbaachisoo ta’an biroo fudhachuu akka qaban ni qajeelcha.⁶⁶

Haala kanaan, biyyi keenya miseensa waliigalteewwan lameenu waan taateef, dirqamoota mirgootaafi bilisummaawwan daa’immaniif eegumsaafi beekamtii uwwisa seera kennuu, hojiiwwan bulchiinsaa dhimmoota mirgoota daa’immaniin walqabatan raawwachuufi raawwachisuu akkasumaas tarkaanfiiwwan rogummaa qaban kanneen barbaachisoo ta’an fudhachuu qabdi. Bu’uuruma kanaan, biyyi keenya mirgootaafi bilisummaawwan daa’immannif beekamtii bu’uura heeraa kennuun, hojiirra oolmaa isaaniitiifis seeronnifi qaamoleen raawwachisaan akka hundaa’an ta’eera. Waliigalteen lamaniis bu’aa seeraa biyyitti keessatti akka qaban godhameera.

Bu’uuruma kanaan, Heerri FDRI, Heerri Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, Seeronni Federaalaafi sadarkaa naannoo keenyaatti hojiirra jiran mirgootaafi bilisummaawwan daa’immanii hedduuf beekantiifi eegumsa taassisani jiru. Kutaa barreeffama kana jalatti, mirgoonnifi bilisummaawwan daa’immanii kanneen sadarkaa idila addunyaatti, ardiitti, biyyaafi naannoo keenyaatti beekantiifi eegumsa argatan tokko tokkoon kaasuun kan ilaallu ta’a. Akka waliigalaatti, mirgootaafi dantaalee daa’immanii bifa gurguddaa lamaan addaan qooduun

⁶⁵ *Waadaa Mirgoota daa’immanii, kwt 4.*

⁶⁶ *Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa’immanii Afrikaa, kwt 1.*

ilaaluun kan danda'amuudha. Isaanis Mirgootaafi Bilisummaawwan siiviiliifi Mirgoota Dinagdee, Hawaasummaafi aadaati.

Kaayyoon kutaa kanaa inni ijoo mirgoonni kunneen maal akka ta'an addaan baasuun maalummaafi hojiirraa oolmaa isaanii irratti ogeessonni qaamolee haqaa keessumaa kan qaama aangoo abbaa seerummaa qabu, Mana murtiifi qaamolee hirtaa biroof mirgoota daa'immaniifi hojiirraa oolmaa isaanii irratti hubannoo hunda galeessaafi dandeetti raawwachisummaa isaanii karaa cimsuun kan dhiyyaatu ta'a.

2.3.1. Mirgootaafi Bilisummaan Sivili

Mirgoonni siiviiliifi bilisummaawwan daa'immanii bu'uura waliigaltee idila addunyaa Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaatiin beekamtiifi eegumsaa seera argataniiru. Mirgoonni kunneenis, mirga lubbuun jiraachuu, mirga eenyummaafi lamummaa qabaachuu, mirga dhagahmuu, mirga bilisummaa ilaalchaa, yaadaafi amantaa, mirga gurmaa'uufi walga'uu, mirga miidhaa adda addaa irraa eegamuu, mirga icciitii dhuunfaa eeggachuu, mirga filannoon kunuunfamuu, mirga haqaa argachuufi mirga bilisummaan socho'uufaati. Akka qajeeltoo waliigalaatti mirgoonni dhala namaa hundaaf kabajamaan yoo haala addaa seerichaan dhorkaman malee daa'imman hundaaf qixa raawwatinsa ni qabaatu.

Mirgoonni siiviiliifi bilisummaawwan armaan dura ibsaman hedduun isaanii Heeraafi seerota biyya keenyaa keessatti beekamtiifi uwwisa argataniiru. kanaaf maalummaafi raawwatinsa mirgoota kanneen mata duree itti aanan jalatti tokko tokkoon kaasuun ilaaluuf yaalla.

2.3.1.1. Mirga Lubbuun Jiraachuu

Daa'imman lubbuun jiraachuuf mirga kan qaban ta'uu, Waadaan mirgoota daa'immanii Addunyaa (CRC)⁶⁷ fi Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'immanii Afrikaa (ACRWC)⁶⁸ haala ifa ta'een tumanii jiru. Mirgi kun haaluma walfakkaatuun Heera FDRifi Heera Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaatiin beekamtiifi wabii eegumsa seeraa argateera. Keessuma mirgi lubbuun jiraachuu daa'immanii mirgoota heerichaan akka waliigalaatti namaaf eegumsa taassisan dabalataan keewwata of danda'e jalatti haala addaan beekamtiin kennameefii

⁶⁷ Waadaa Mirgoota daa'immanii, kwt 6(1). Waadaan kun keewwatuma kana xiqqaa 2 jalatti biyyoonni miseensa waadichaa ta'an mirga lubbuun jiraachuu daa'immaniif beekamtiifi eegumsa akka kennan ni dirqisiisa.

⁶⁸ Chaarterii Mirgootaafi nageenya Daa'immanii Afrikaa, kwt 5.

jira.⁶⁹ Sababiin isaa daa'imman sababa umurii, guddinaa qaamaafi bilchina sammuu isaanii irraa kan ka'e eegumsii dabalataa maatii, hawaasaaf mootummaatiin taassifamuufi waan qabuufi mootummaan dirqamoota walgalteewwaan waadaalee mirgoota daa'immanii keessatti seene sanaaf beekamtiifi eegumsa bu'uura heera kennuun barbaachisaa waan ta'eefiidha.

Maalumma mirga lubbuun jiraachuu ilaalchisee mata duree qajeeltoo mirga lubbuun jiraachuufi misoomuu jedhu jalatti bal'inaan waan ilaalleef, dhimma kana irra deebiin ibsuun barbaachisaa miti.

2.3.1.2. Mirga Eenyummaa

Eenyummaan daa'immanii addaan bahee akka beekamuuf, mirgoonni garaagaraa eenyummaa daa'immanii addaan baasuuf hidhata qaban beekamtii bu'uura seeraa argataniiru. Haala kanaan Waadaan Mirgoota Daa'immanii Addunyaa, daa'imman mirga guyyaa dhalatan irraa eegaluun galmeeffamuu, mirga maqaa qabaachuu, mirga lammummaa qabaachu, mirga warra ofii beekuufi isaaniitiin kunuunfamuu akka qaban ni tuma.⁷⁰ Waadichi daa'imman kamiyyuu dhalataniin ariitiin mirga galmaa'uun maqaa argachuu kan qaban ta'uu ni ibsa.⁷¹ Haaluma walfakkaatuun Waadaan Mirgoota Siviiliifi Siyaasaa Addunyaa daa'imman battaluma dhalatanitti mirga lammummaa argachuu akka qaban ni tuma.⁷²

Hojiin daa'imman dhalatanii galmeessuu itti gaafatamummaa bulchiinsa mootummaa qaama aangoo qabuun hojii raawwatamu yommuu ta'u; maqaa daa'ima dhalatee, sirna saalaa, guyyaa dhalate, bakka itti dhalate, maatii irraa dhalate maqaa, teessoofi lammummaa isaanii karaa hammateen galmeessuun ragaa odeeffannoo dhugaafi guutuu maalummaafi eenyummaa daa'immicha agarsiisuu gurmeessuun olkaa'uufi sirnaan qabuu gaafata.⁷³ Dhalachuu daa'ima galmeessuun akkaataa seeraan beekamtii seeraa qaama namummaa daa'imichaa mirkaneessuu dabalate daa'imichi mirga lammummaa gonfachuun, mirgoota, dantaaleefi dirqamoota lammummaa argachuu irraa maddaniitti akka dhimma bahuuf ni gargaara. Kanaaf dhaloota daa'immanii galmeessuun mirgootaafi dantaalee daa'immanii kabajuufi kabachisuu keessatti gumaacha olaanaa qaba jechuudha.

69 Heera FDRI kwt 36(1A) fi Heera Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, kwt 36(1A).

70 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 7

71 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 24(2).

72 Waadaa Mirgoota Siviiliifi Siyaasaa Addunyaa, kwt 24(3).

73 Waadaa mirgoota daa'immanii, kwt 24.

Keessumaa galmaa'uun guyyaa dhaloota daa'immanii mirgootaafi dantaalee daa'immanii, beekamtii fi eegumsa seeraa argatan hojiirra oolchuuf, sadarkaa gulantaa umurii daa'imichaa addaan baasuun beekuufi mirkaneeffachuu keessatti baay'ee barbaachisaadha. Fakkeenyaaf seera qabeessummaa hariiroo hojiifi hojii daa'imni sun irratti bobba'e mirkaneessuuf, gaa'ela raawwachuuf umuriin ga'eessummaa gahu daa'ima mirkaneessuuf ykn kan raawwate bu'uura seeraan umuriin ga'eessummaa isa xiqqaa kan hin guutne ta'uu addaan baasuun bu'aa gaa'elichi hordofsiisu murteessuuf, miidhaawwan saalqunnamtii daa'immaan irratti raawwataman ittisuuf, Imaammataafi tarsiimoo biyyooleessaa daa'immanii baasuuf akkasumaas sirna bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an bu'uura seera yakkaa biyyaatiin itti gaafatamummaa irraa bilisaa taassisuufis haa ta'uu; itti gaafatamummaa mirkaneessuuf, umurii daa'ima addaan baasanii beekuun dhimma ijoo murteessaadha.

Mirga eenyummaa ofii beeku ilaalchisee, Waadaan Mirgoota daa'immanii, mirgi lammummaa qaama mirga eenyummaa akka ta'e ni addeessa.⁷⁴ Biyya keenya keessattis daa'imman dhalatan mirgoota maqaafi lammummaa argachuu akkasumaas mirgi warra isaanii beekuufi maatiin kunuunfamuus beekamtii bu'uura heeraa argateera.⁷⁵ Akka heera biyya keenyatti, lammummaa lammii Itiyooophiyaa nama ta'e tokkoo yoo fedhii isaatiin/isheetiin ta'e malee kan irraa hin mulqamneedha.⁷⁶ Labsiin lammummaa Itiyooophiyaas lammummaan Itiyooophiyaa sadarkaa jalqabaatti hidda dhalootaan akka argamu ni tuma.⁷⁷ Kunis qajeeltoo lammummaan dhalootaan ykn dhiigaan(parentage) argamuu kan hordofuudha. Kanaaf daa'immaan haadhaa fi abbaan isaanii lamaan ykn tokkoon isaanii lammummaa Itiyooophiyaa qaban irraa dhalatan battalumatti mirga lammummaa Itiyooophiyaa kan argatan ta'u. kana malees akka labsii kanaatti, yoo ragaan faallaan lammii biyya alaa ta'uu hubachisuu yoo dhiyaate malee; daa'imni kamiyyuu daangaa Itiyooophiyaa keessatti gatamee yoo argame, tdhalaama maatii lammummaa Itiyooophiyaa qaban irraa akka dhalateetti fudhatamuun, mirga lammummaa Itiyooophiyaa kan gonfatu ta'a.⁷⁸ Labsiichi keewwatni 7 immoo adeemsa daa'imni lammii Itiyooophiyaatiin guddifamaan itti mirga lammummaa Itiyooophiyaa argatan agarsiisa.

⁷⁴ Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 8

⁷⁵ Heera FDRI fi Mootummaa Naannoo Oromiyaa, kwt 36(B) .

⁷⁶ Heera FDRI, kwt 33.

⁷⁷ Ethiopian Nationality Proclamation, Proclamation No.378/2003, art.3(1).

⁷⁸ Ethiopian Nationality Proclamation, Proclamation No.378/2003, kwt 3(2).

Bu'uura Heera FDRIfi Naannoo keenyaatiin, mirgi daa'imman guyyaa dhalatan irraa kaasee galmaa'uuf qaban, ifatti heerota kanneen lamaan keessatti hammatamee hin jiru. Haa ta'u malee, yeroo ammaa kana biyya keenya keessatti mirgoota kanneen hojiirra oolchuuf jecha mootummaa sadarkaa federaalaafi naannootti Ajeensii hojii kanaaf itti gaafatamummaa fudhatu bu'uura labsii lakk. 760/2007tiin hundeessuun, daa'imman guyyaa dhalatan irraa eegaluun akka galmeeffaman taassifamuun itti hojjetamaa jira.⁷⁹ Akkuma beekamu galmeessuun qabxiiwwan kanneen akka maqaa daa'ima dhalatee, sirna saalaa, guyyaa dhalate, bakka itti dhalateefi maqaa, teessoofi lammummaa maatii irraa dhalatee karaa guutuun of keessatti hammachuu akka qabu ni agarsiisa. Kanaaf haalota galmeeffaman yookiin odeeffannoowwan qabaman irraa ka'uun eenyummaa daa'ima dhalatee beekuun ni danda'ama jechuudha. Haala kanaan seerri yakkaa biyya keenyaa daa'immaan dhalataan galmeessisuu hafuun yookiin sobaan galmeessuun yookiin galmees sobaatti jijjiirsiisuun yakkaa kan adabsiisuudha.⁸⁰

Gama biraan mirga eenyummaa ilaalchise, Waadaan Mirgoota Daa'immanii, daa'imman bakka sabni, afaaniifi amataa muraasa (minority) ta'an keessa jiraatan, afaaniifi aadaa isaaniitti fayyadamuufi amantaa isaanii gaggeessuuf mirga guutuu kan qaban akka ta'eefi mirgoonni kun kabajamuu akka qaban ni tuma.⁸¹

2.3.1.3. Mirgoota Bilisummaa Ilaalchaa, Yaadaafi Amantaa

Daa'immaan akkuma nama kamiyyuu mirga bilisummaa ilaalchaa dhuunfaa isaanii qabaachuu, bilisummaa yaadaafi amantaa dhuunfaa isaanii tarkaanfachisuu ni qabu. Mirgoonni kunneenis addatti daa'immaniif beekamtiifi eegumsa seeraa argataniiru.⁸² Mirgi bilisummaa yaadaa mirga namni tokko ilaalchaa mataa ofii qabaachuufi ibsachuun kan walqabatuuudha. Qabatamaan mirgi kun mirga odeeffannoofi yaadaa sassaabachuu, fudhachuufi waliitti qabachuu, mirga dhaqqabummaa odeeffannoo argachuu, mirga barnoota argachuufi icciitii dhuunfaa ofii eeggachuullee kan hammatuudha.⁸³ Haala kanaan daa'imman dhimma kamiyyuu keessatti akka

79 Gama biraan waa'ee barbaachisummaafi maalummaa galmeessa ragaalee bu'uura dhimma hawaasummaa ilaalchisee, seera hariiroo Hawaasaa kwt 47-153 akkasumaas labsii lakk.760/2007 waliin ilaaluun ni danda'ama.

80 Seera yakkaa, kwt 656(1)fi 657(1), caalmaaatti hubachuuf yakkoota galmees kabajaa irrattiifi dirqamoota maatii darbuun raawwataman ilaala.

81 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 30.

82 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 14.

83 Waadaa mirgoota Daa'immanii, kwt, 13, 17, 28, 29 fi 16.

barbaadanitti yaada isaanii ibsachuuf mirga qabu.⁸⁴Odeeffannoo kanaas otuu daangaan itti hin godhamiin bifa afaaniin, barreeffamaan, aartiidhaanfi kkf yaadaa ofii ibsachuu, sassaabachuu, fuudhachuufi tamsaasuuf kan danda'aan ta'uun mirga daa'immaniif eegamaniidha.⁸⁵ Haala kanaan daangaan mirga daa'imman yaada isaanii ibsachuuf qaban irratti kan kaa'amuu danda'amu, eegumsa mirgaa ykn kabaja namoota biroof, nageenya biyyaaf, sirna ummataaf, hamileefi fayyummaa ummataaf kan yaadame yoo ta'e malee daa'imaan mirga kana daangaa tokko malee fayyadamuu akka danda'an ni agarsiisa.

Kana malees daa'imman mirga ilaalcha mataa isaanii qabaachuu (the right to freedom of thought), mirga amantaa fedhan kamiyyuu qabaachuufi hordofuu akkasumaas mirga yaada barbaadaan kamiyyuu qabaachuu ykn yaaduu kan qabaniidha.⁸⁶ Gama biraan warri yookiin guddiftuun mirga daa'immanii kanneen ilaalchisee karaa guddina isaaniif mijataa ta'een hordofuun kallatti kennuufi qajeelchuuf mirga kan qabaniidha.⁸⁷Mirgi kunis hanga danda'ameetti sadarkaa guddinaafi bilchinaa daa'imichaa irratti hundaa'uun kan kennamu ta'a. Kallattiin maatii ykn guddistuun as irratti kennu haala kaminuu kan miidhaawwan qaamaafi xiinsammuu of keessatti hammate ta'uu hin qabu. Haa ta'u malee manneen barnootaa mirga bilisummaa amantaa daa'immanii irratti maatii ykn guddituun yoo irratti waliigalaan malee haala kaminuu manneen barnoota keessatti barnoota amantii kennuun barnoota idilee daa'immanii irratti dhiibbaa gochuun dhorkaadha.⁸⁸

Akkaataa tumaalee Heeraa Mootummaa feederaalaafi Naannoo keenyaatiin, mirgi bilisummaa yaada, ilaalchaafi amantaa daa'immanii ilaalchisee haala addaan keewwata of danda'e jalatti tumee hin jiru.Haa ta'u malee heerichaa haala kanaan ifatti tumuu baatus tumaa heericha keewwata 29 jalatti mirgoonni tarreeffamaan daa'immaniifis akka barbaachisumaa isaa raawwatinsa kan qaban ta'uu hubachuun barbaachisaadha. Akkasumaas Itiyoophiyaa biyyoota miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Charteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa ta'an keessaa tokko waan taateef, dirqamoota mirgoota kanneen kabajuufi kabachisuu ni qabdi. Kanaaf biyya keenya keessatti mirgoonni kunneen daa'immaniif kabajamu qabu.Gama

⁸⁴ Abdii Gurmeessaa, 2010, fuula 9.

⁸⁵ Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 13, fi ACRWC, kwt 7

⁸⁶ Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 14, fi ACRWC, kwt 9.

⁸⁷ Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 5fi 14

⁸⁸ Rachel Hodgkin and peter Newwell, page 190.

biraaan heerri biyya keenyaa barnoonni karaa dhiibbaa amantii, siyaasaafi aadaa irraa bilisa ta'ee kennamu akka qabu ni dirqisiisa.⁸⁹

Gaaffilee Marii

1. Daa'immaan qajeelfama manneen barnoota kabajuuf jecha abboommii amantaa isaanii akka cabsaniif ni dirqamuu? Yoo qajeelfamni manneen barnootaafi abboommii amantaa daa'imman mana barumsaa jiranii kan waliitti bu'u yoo ta'e isa kamtu olaantummaa argata?
2. Manneen barnootaas akkaataa qajeelfama mana barnootaa isaaniitiin daa'imman qajeelfama amantaa isaanii cabsuun akka qajeelfama mana barumsichaa kabajan dirqisiisuun, dhiibbaa mirga bilisummaa amantaa daa'immanii irratti raawwataniiru ni jechisiisa?

1.3.1.4. Mirga Dhagahamuu

Mirgi kun mirga daa'imman dhimma isaan ilaallatuufi dantaa isaaniitiin hidhata qabu hundaa irratti qaamaan ykn karaa bakka bu'aa isaaniitiin dhiyyachuun qaamaa aangoo abbaa seerummaas ta'ee bulchiinsaatti biratti dhiyyachuun mirga dhagahamu, yaadaafi ilaalcha isaanii ibsachuuti. Mirgi kun qajeeltoo waliigalaa mirgoota bu'uura daa'immanii raawwachisuufi hojjiirra oolchuuf baay'ee barbaachisaadha.⁹⁰Maalummaa mirga kanaafi hojjiirra oolmaa isaa ilaalchisee qajeeltoo kabaja ilaalcha ykn hirmaachisummaa daa'immanii mata duree jedhu jalatti bal'inaan wan ibsameef, kutaa kana ilaaluun ni danda'ama.

2.3.1.5. Mirga Gurmaa'uufi Walgahu

Daa'imman kutaa hawaasaa keessa tokko waan ta'aniif, mirga mirga gurmaa'uufi walgahuun hiriira nagayaa bahuufi iyyata dhiyyeeffachuu ni qabaatu.⁹¹Mirga yaadaafi ilaalcha ofii bilisaan ibsachuufi mirga dhagahamuu waliin waliitti hidhamuun daa'imman dhimmota addatti dantaafi mirgoota isaanii ykn dhimmota kutaa hawaasa isaanii waliigalaan ilaallatan irratti karaa si'oomina qabuun akka hirmaataniifi sagalee isaanii dhageessifataniif isaan gargaara. Mirgi

89 Heera FDRI, kwt 90(2).

90 *Rachel Hodgkin and peter Newwell*, page 149.

91 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 15 fi Chaarterii Mirgootaa Nageenya Daa'imman Afrikaa, kwt 8.

kunis mirga daa'imman karaa walaba ta'een gareen ykn namoota biroo waliin ta'uun mirga gurmaa'uu fi walgahuun hiriira nagayaa bahuu kan qaban ta'uu agarsiisa.

Waadaa Mirgoota daa'immanii keewwata 15(2) jalatti akka ibsameetti, mirga gurmaa'uufi walgahuu daa'immani haala addaan daangeffamuu kan danda'u akka ta'e ni agarsiisa. Kanaaf, haala addaa yoo seeraan dhorkame malee, daa'imman dhimma barbaadaniifi seeraan hin dhorkamne irratti gurmaa'uu, walgahuu, hiriira nagayaa bahuufi barbaachisaa ta'ee yoo argamees mirga qaama aangoo qabuufi dhimmi ilaallatuutti waliin ta'uun iyyata dhiyyeeffachu ni qabu.

Mirgoonni gurmaa'uufi walgahuu heera mootumaa Federaalaafi naannoo keenyaa keewwata addaa mirgoota daa'immanii ilaallatan jalatti haala ifa ta'een hammatamanii hin jirani. Labsiin Mirgoota Namoomaa waliigalaafi Waadaan Mirgoota Siviiliifi Siyaasaa addunyaa, mirgoonni kunneen daa'imman dabalatee nama hundaaif raawwatiinsa kan qabu akka ta'e ni agarsiisa.⁹² Mirgi waldaan gurmaa'uu kunis mirga waldaa hundeessuu, mirga kan hundaa'eetti makamuufi mirga yeroo fedhaniitti waldicha gadi lakkisuus kan hammatu akka ta'eedha. Mirgoota kana haala seera biyya keenyaan yoo ilaallu, mirgoota nama kamifiyyuu beekamtiifi eegumsa bu'uura heeraa qaban akka ta'ee agarsiisa.⁹³ Haala kanaan, namni kamiyyuu namoota biroo wajjin ta'uudhaan, otuu meeshaa waraanaa hin qabatiin, mirga nagayaan walgahuu, hiriira nagayaa gochuufi iyyata dhiyyeeffachuu kan qabu akka ta'ee akkasumaas kaayyoo kamifiyyuu, mirga waldaadhaan gurmaa'uu kan qabu ta'uu ni tuma. Kanaaf, mirgi gurmaa'uufi walgahuu kan bu'uura tumaalee heeraatiin daa'immaniifis raawwatiinsa kan qabu ta'uun isaa hubatamuu qaba.

Gaaffiilee Marii

1. Mirga waldaadhaan gurmaa'uu daa'immanii ilaalchisee haala qabatama biyya keenyaan uwwisni seeraa maal jedha?
2. Haala raawwii isaa ilaalchisee hojmaatnifi qabatamni Darooktoraatii Kenna Hayyamaafi Galmeessa Ragaalee MHAAWO maal fakkaata?

92 Labsii Mirgoota Namoomaa Waliigalaa, kwt 20(1), Waadaa Mirgoota Siviiliifi Siyaasaa Addunyaa, kwt 21 fi 22.

93 Heera Mootummaa FDRI, kwt 30 fi 31, akkasumaas Heera Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, kwt 30 fi 31.

2.3.1.6. Mirga Kabajaafi Eegumsa Jireenyaa Dhuunfaa

Mirgi dhuunfummaa daa'immanii keewwata 17 Waadaa Morgoota Daa'immaniifi keewwata 10 Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa jalatti beekamtiifi eegumsa bu'uura seera sadarkaa addunyaawaafi ardii argateera. Haala kanaan jieenya dhuunfaa, maatii isaanii, mana jireenyaa (kutaa ciisichaa) isaanii, ykn dhuunfaan waan isaan barreessaan ykn ergaa barreeffamanis ta'ee bifa eleekitirooniksii kaminuu fudhatan karaa seeraa alaan akka isaan irraa hin fudhatamne ykn akka feeteen gidduu akka hin galamne irraa mirga eeggamuu ni qabu. Mirgi kunis mirga kabaja ykn ulfinaafi maqaa gaarii dhuunfaa daa'immaniis kan hammatuudha.

Mirgi kun mirgoota Waadaa Mirgoota Siviiliifi Siyaasaan addunyaa beekamtiifi eegumsa argatan keessaa tokko akka ta'eefi mirgichis daa'imman dabalatee dhala namaa hundaaf raawwatiinsa kan qabuudha. Mirgi icciitii dhuunfaa daa'immanii iddoowwan mana jireenyaa, maatii isaanii, dhaabbilee kunuunsaafi guddisaa akkasumaas bakka kenniinsa tajaajilaafi oolmaa isaanii keessatti hojiirra ooluu akka qabu agarsiisa. Seerich dabalataan maatii fi manni maatii isaanii karaa seera alaan akka hin sarbamnee ykn gidduu hin galamneef eegumsa ni taassisa. Kabajamuufi eegamuun mirga jireenya dhuunfaa daa'immanii, daa'imman seera yakkaan waliitti bu'uun ilaalchisee icciitiin dhuunfaa isaanii sadarkaa adeemsa falmii hundaa keessatti eegamu akka qabu agarsiisa.⁹⁴

Heeronni Mootummaa Federaalaafi Naannoo keenyaa keewwatni 26'n namni kamiyyuu mirga kabajamuufi eegamuu icciitii dhuunfaa kan qabu akka ta'e ni tuma. Bu'uura kanaan manni jireenyaa, qabeenyiifi ykn qabiyyeen to'annoo isaa jalatti argamu haala seeraan hayyamame keessatti yoo ta'e malee, sakkattoo taassisuufi fudhachuun dhorkaadha. Mootummaan ta'ee Abbootiin taayitaa mootummaa mirga kana kabajuufi kabachisuuf dirqama qabu. Haaluma walfakkaatuun tumaaleen seera hariiroo hawaasaa biyya keenyaa dhimma kanaan rogummaa qabanis, beekamtiifi eegumsa seera mirga jieenya ykn icciitii dhuunfaaf taassisaniiru.⁹⁵ Keessumaa adeemsa hojii qorannoo yakkaa keessatti, karaa seeraan ala ta'een mana jireenyaa, qabiyyeefi qabeenya nama yakkaan shakkame irratti sakatta'insa taassisuufi

⁹⁴ *Waadaa Mirgoota daa'immanii, kwt 40(2,B).*

⁹⁵ *Seera Hariiroo Hawaasaa, kwt 10-13 jiran irraa akka hubatamutti.*

qabeenya fudhachuun dhorkaa akka ta'eefi ragaan karaa seera alaan argamees mana murtii duratti fudhatama kan hin qabne ta'uu ni akeekkachisa.⁹⁶

Gama biraan kabajniifi ykn ulfinnifi maqaan gaariin dhuunfaa daa'immanii eegamu qaba. Kanaaf, kabaja ykn ulfinaa daa'immanii mulquu ykn xiqqeessuufi maqaa gaarii isaanii balleessuun ykn daa'imman salphisuun dhorkaadha. Gochoonni kunneen seera yakkaa biyya keenyaa kan dhorkamaniifi raawwatamanii yoo argaman itti gaafatamummaa yakkaa kan hordofsiisaniidha.⁹⁷ Kana malees miidhaa gama hamileefi xinsammuun daa'imman irratti raawwataman ilaalchisee seerota dhimma kana irratti raawwatamummaa qaban irratti hundaa'uun daa'imman beenyaa dhidhiibbaa hamileef malu argachuuf mirga qabu. Kanaaf, akka waliigalaatti heerri fi seeronni biyya keenya mirga icciitii dhuunfaa daa'immaniif, beekantiifi eegumsa bu'uura seera kan taassisan akka ta'e hubatamu qaba. Bakka miidhaan yk gochaan sarbinsa mirga kana irratti raawwateetti ogeeyyiin qaamolee haqaa mirgicha kabachisuu qabu.

2.3.1.7. Mirga Miidhaawwan Adda Addaa Irraa Eegamu

Daa'imman mirga miidhaawwan haala kaminiyyuu isaan irratti raawwatamu irraa eegamu ni qabu. Mirgoota daa'immanii sadarkaa addunyaa, ardiifi biyyoolessaatti wabii eegumsa seera argatan keessa tokko mirga daa'imman miidhaawwan qaamaafi xiinsammuu adda addaa irraa eegamuuti. Miidhaawwan kunis haala garaagaraan daa'imman irratti raawwatamu danda'u. Isaanis miidhaa qaamaa, miidhaa sammuu, akka malee dagatamuu, gatamuu, humna isaanitti garmalee fayyadamuu, karraa farra namoomaa ta'een qabamuu, daa'imman qunnamtii saalaaf bobbaasuu ykn itti fayyadamuu fi kkf ni dabalata.⁹⁸ kanaaf warri, guddiftuun ykn namni kamiyyuu gochoota kanneen daa'imman irratti raawwachuu hin qabani.

Gama biraan daa'imman, karaa farra namoomaa ta'een qabamuu ykn adaba hammeenyaan guutame kan farra namoomaa ta'een ykn karaa ulfina namummaa isaa salphisuun qabuunis ta'ee adabuun dhorkaadha.⁹⁹ Kana malees Chaarteriin mirgootaafi nageenya Daa'imman Afrikaa, daa'imman miidhaawwaniifi cunqursaawwan adda addaa irraa eegamu akka qaban ni

⁹⁶ Seera Deemsa Falmii Yakkaa, kwt 32fi 33 dubbisuun hubachuun ni danda'ama.

⁹⁷ Seera Yakkaa, kwt 613-619

⁹⁸ Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 19.

⁹⁹ Waadaa mirgoota Daa'immanii, kwt 37(A).

dirqisiisa.¹⁰⁰ Heerri Mootummaa FDRI fi Naannoo keenyaas namni kamiyyuu karaa farra namoomaa ta'een qabamuu ykn adaba hammeenyaan guutame kan farra namoomaa ta'een ykn karaa ulfina namummaa isaa salphisuun adabamuu akka hin qabne ni dhorka.¹⁰¹ Eegumsi kunis daa'immaniifis raawwatinsa kan qabu akka ta'ee hubachuun barbaachisaadha. Heerichi, keessumaa daa'imman manneen barnootaa ykn dhaabbilee guddisa daa'immanii keessatti adabni hammeenyaafi farra namoomaa qaama isaanii irratti raawwatamuu akka hin qabne ni dirqisiisa.¹⁰²

Haaluma kanaan, seerri yakkaa biyya keenyaa, gochoota miidhaa qaamaa, sammuu fi hamilee daa'imman irratti raawwataman ittisuuf, gochoota kaneen yakka taassisuun ifatti adabbii waliin labseera. Isaanis tumaalee seera yakkaa adda addaa jalatti uwwisa seeraa argataniiru. Gochoonni miidhaa qaamaa, daa'immaan gatuufi balaaf saaaxiluu, deeggarsa gochuu dhorkachuu fi kkf yakkaan kan gaafachisan ta'uun tumameera. Fakkeenyaaf, namni ijoollee gaa'ilaaf hin geenye akka eeguu ykn akka guddisuuf itti gaafatamummaan itti kenname, sababa ykn haala kaminiyyuu ijoollee sana kan miidhe, kan dagate, humna isaaniitiin ol kan hojjechise, kan rukute yoo ta'e, yakka miidhaa ijoollee gaa'ilaaf hin geenye irratti raawwachuun yakkaan itti gaafatama.¹⁰³ yakkichi fayyaa, nageenya, guddina barnoota ykn qaama ykn xiinsammuu daa'imman sanaa irratti miidhaa olaanaa kan hordofsiise yoo ta'e, adabbiin himatamaa yakkaa irratti fudhatamu cimaa ta'a.¹⁰⁴ Qabxii kana ilaalchisee boqonnaa biroo keessatti yakkoota daa'immanii irratti raawwataman jedhaman jalatti bal'inaan kan ilaallu ta'a.

Kana malees, daa'imman mirga miidhaawwan daa'immaniin daladaluu, humna isaanitti akka malee fayyadamuu, ykn hojii barnoota, fayyummaafi nageenya isaaniif ulfaataa ta'e ykn hojii miidhaa geessisu kamiyyuu hojjechuu ykn hojjechiisuu irraa bilisa ta'uu ni qabaatu. Dabalataan gochoonni akka daa'immaniin daldaluu, qunnamtii saalaaf bobbaasuu, ittiin kadhachuu, biyya keessaa ykn alatti godaansisuufi naanneessuuni fi kkf yakka jedhamuun kan labsamaniifi adabbii cimaa kan hordofsiisan ta'uu labsii lakk.909/2007 keessatti hammatameera. Labsichis

100 Chaarterii Mirgootaafi Nageenya daa'imman Afrikaa, kwt 16.

101 Heera Mootummaa FDRI fi Naannoo Oromiyaa, kwt 18(1).

102 Heera Mootummaa FDRI fi Naannoo Oromiyaa, kwt 36(1, E).

103 Seera yakkaa, kwt 576(1).

104 Seera yakkaa, kwt 576(2).

miidhaawwan godaansaafi seeraan ala daa'immaniifi dubartoota dabalatee namoota seeraan ala godaansiisuufi naanneessuu to'achuuf kan baheedha.

Gaaffilee Marii

1. Tarkaanfii sirreessa amalaa ykn naamusaa gaariin daa'immaan guddisuuf, warri, guddistuun ykn namoonni biroo itti gaafatamummaa akkasii qaban fudhatan haala kamiin tumaa seera yakkaa keewwata 576'n walsimsiisuun hojiirra oolchuun danda'ama?
2. Seerri Hariiroo hawaasaa biyya keenyaa kan otuu mirgootni daa'immanii heera fi seerota biyyaa keenya yeroo ammaa kana hojiirra jiraniin beekamtiifi eegumsa seera hin argatin bahe, Seericha keewwata 2039(C) jalatti haala ibsameen miidhaan daa'imma irratti kan raawwate yoo ta'e, itti gaafatamummaa hin hordofsiisu jedha. Seerri Hariiroo Hawaasaa Keewwatni 2039(C) fi Seerri yakkaa keewwatni 576 waliitti bu'umoo walsimu? Yoo waliitti bu'u ta'e haala kamiin? Yoo walsimu ta'e haala kamiin walsimsiisuun hojiirraa oolchuu dandeenya?

2.3.1.8. Mirga Filannoon Kunuunfamuufi Guddifamu

Mirgi daa'imman filannoon kunuunfamuufi guddachuuf qaban, yaadrimee hariiroo daa'immaniifi maatii isaanii gidduu jiruufi hojiirra oolmaa isaa keessatti itti gaafatamummaa mootummaan qabus kan hammatuudha. Akka qajeeltootti, daa'imman maatii (abbaafi haadha) isaanii irraa addaan bahuu hin qabani; kan guddifamuufi kunuunfamuu qabanis sadarkaa jalqabatti haadhaafi abbaa isaaniitiin ta'uu qaba.¹⁰⁵ Haa ta'u malee faallaa qajeeltoo kanaan, sababa garaagaraatiif maatiin daa'immanii, daa'immaan isaanii guddisuufi kunuunsu dhabuu malu ykn haalli dirqisiisaan dantaa olaanaa daa'immaniif jecha daa'immaan maatii irraa addaan bahuun akka kunuunfaman dirqamuu danda'u. Fakkeenyaaf, maatiin daa'immanii sababa dhukkubaa (fkn HIV/AIDS)tiin ykn balaa tasaatiin laman isaanii du'uun, sababa diigga gaa'ilaatiin addaan bahu ykn maatiin otuma waliin jiraatanii itti gaafatamummaa isaanii sirnaan bahachuu dhabuu, daa'imman irratti miidhaa raawwachuu, sababa dhibee fayyaan nageenya daa'immaniif sodaa ta'uu fi haalli kana fakkaatan mudachuu danda'u. Haala akkasii keessatti daa'imman filannoo biraatiin maatii isaanii irraa addaan bahuun akka kunuunfamaniifi

105 *Waadaa Mirgoota Daa'imman, kwt 9(1).*

guddifamaan taassifamu qabu. Adeemsi daa'imman maatiin alatti filannoon itti kunuunfamaniifi guddifamaan uwwisa seeraa akka argatu ta'eera.¹⁰⁶

Bu'uuruma kanaan Waadaan Mirgoota Daa'imman addunyaa, dantaa olaanaa daa'immaniif jecha daa'imman guddifannaaf kennamuu kan danda'an ta'uu; haalli kunis adeemsa seera dhimmichaaf ro gummaa qabu hordofuun, qaama aangoo qabuun sirni guddifachichi itti raggaa'uufi mirkanaa'uu jiraachuu akka qabu ni agarsiisa. Akka qajeeltootti sirni guddifannaa kun daa'imman duudhaafi eenyummaa akkasumaas aadaafi seenaa haawaasaa isaanii qabachuun akka guddataniif, guddifannaa biyyaa keessa dursi kennamuu qaba. Daa'imni haala addaan akka biyya ambaatti guddatuuf hayyamuun kan danda'amu of eeggannoodhaan raawwatamu akka qabu seerichi ni dirqisiisa. Haaluma walfakkaatuun Waadaan Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaas, waa'ee guddifachaa fi adeemsa isaa ilaalchisee keewwata of danda'e jalatti tumeera.¹⁰⁷

Haaluma kanaan, Heerri Mootummaa FDRIfi Bulchiinsa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, akka qajeeltootti daa'imman maatii isaanii beekuun mirga isaaniin kunuunfamuufi guddachuu kan qaban ta'uu ni tuma.¹⁰⁸ Gama biraan, daa'imman carraa maatii isaaniin kunuunfamuufi guddachuu dhaban ilaalchisee, heerichi haala guddisa, eegumsaafi kunuunsa isaaniitiin walqabatee uwwisa seera kenneerafi.¹⁰⁹ Bu'uura kanaan, mootummaan daa'imman haadhaafi abbaa ykn abbaa ykn haadha hin qabneef eegumsa addaa taassisuu akka qabuu; dhaabbileen guddisa daa'imanii akka hundeeffamaniifi nageenyaafi barnoota isaanii irratti xiyyeeffannoon akka hojjetan taassisuus akka qabu heerichi dabalataan tumeera. Kanarraa ka'uun dhaabbilee guddisa daa'immanii biyyaafi naannoo keenya keessatti hojii guddisaafi kunuunsa daa'immanii irratti beekamtii seeraa argachuun hojjechaa jiru. Daa'imman hedduunis dhaabbilee kanneen guddachuuniifi kunuunfamuun lammilee egeree biyyaa keessatti qooda fudhatan ta'aniiru. Hedduunis guddachuuf kunuunfamuutti argamu. Ta'uus haalli daa'imman hedduun itti jiran ammaas qaama eegumsaafi kunuunsa isaaniif taassisan dhabuun rakkoolee hedduuf saaxilamuutti jiru.

106 Waadaa Mirgoota Daa'imman, kwt 21.

107 Charterii Mirgootaafi Nageenya Daa'immanii, kwt 24, ilaala.

108 Heera Mootummaa FDRIfi Heera BMNO, kwt 36(1, C).

109 Heera Mootummaa FDRIfi Heera BMNO, kwt 36(5).

Kana malees, SMFFi SMO, qaama mirga daa'imman filannoon kunuunfamuufi guddachuuf tolu kan ta'e, waa'ee guddifannaaf beekantiifi eegumsa wabii bu'uura seeraa kenneera.¹¹⁰ Haala kanaa, waa'ee guddifachaa, bu'aa seeraa hordofsiisuu, haaldureewwan guutamu qaban, adeemsi dhaabbileen guddisa daa'immanii mootummaas ta'ee dhuunfaa ijoollee gaa'ilaaf hin geenye itti guddifataaf kennuu itti danda'an, akkasumaas guddifataan lammii biyya alaa yoo ta'e adeemsalee hordofamuu qabaniifi of eeggannoo taassifamu qabu ibseera. Keessumaa immoo qaamni waliigaltee guddifachaa raggaassisuuf aangoon kenname mana murtii qofaa akka ta'eefi manni murtii adeemsa mirkaneessa waliigaltee kana irratti of eeggannoowwan fudhachuu qabuufi bu'aan guddifachaa ragga'e tokko maal akka ta'e ilaalchisee seerichi ifatti tumeera.

Mirga daa'imman maatii isaaniitiin kunuunfamuufi dhagahamuuf qaban haala kamiin karaa walsimuun ykn dantaa daa'immanii olaanaa gidduugaleess godhateen hojiirra oolu qaba kan jedhu ilaalchisee, murtiin Mana Murtii sadarkaa Aanaatti kennamuun, Mana Murtii Ol'aanaatiin cime waan jiruuf, akka fakkeenyaatti kaasuun cimina sadarkaan jiran kana qabatama taassisuun gaarii ta'a. Dhimmi kun dhimma falmii hariiroo hawaasa galmee lakk. **42492**¹¹¹ ta'e keessatti murtii argateedha. Dhimmichi iyyata diiggaa gaa'ela oliyyattuun D/kennaa irratti Mana Murtii Aanaa Magaalaa Jimmaatti dhiyyeessiteen, manni murtii Aanaa falmii diiggaa gaa'ila ilaalchisee erga akkaataa seeraan bitaafi mirga dhagaheen booda, murtii gaa'ela walfuutotaa diiguu labseera.

Haala kanaan, bitaafi mirgi daa'imman ijoollee dhiira lama gaa'eela keessatti waliirraa horatan kan umuriin isaanii waggaa kudhaniifi torba ta'aan waan qabaniif, haala guddisaafi bakka jireenya daa'immanii ilaalchisuun ogeessa hawaasummaa fayyadamuun daa'imman bakka jireenyaa akka filataniif, mirga dhagahuu daa'imman bu'uura seerichaan qaban akka kabajamuuf godheera. Kanarraa ka'uun daa'imni umuriin isaa waggaa kudhan ta'e abbaa isaa waliin jiraachuuf kan filate yommuu ta'u; daa'imni umuriin isaa waggaa torbaa immoo harmee isaa bira jiraachuuf filannoo isaa ibseera. Manni murtichaas bakka jireenyaa daa'immanii yeroo murteessu haalonni xiyyeeffannoo keessa galu qaban inni guddaafi ijoon dantaa daa'immanii kabachisuu

110 Seera Maatii Oromiyaa, kwttoota 197-213 jiran ilaala.

111 Iyyata falmii hiikkaa gaa'ela Galmee Lakk.42492 ta'e irratti, Himattuun Dr Nastaanneet Warqineehfi Deebii kennaan Kooraa Xushunee gidduu tureen, Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaatiin dhimma dhaddacha gaafa 23/01/2011 ooleen murtii argateedha.

akka ta'e ibsuun, dantaaleen kunis waa'ee barumsaa, eegumsaa, fayyaa, qallaba (nyaata), uffataa fi mana jireenyaa daa'immaniin waliitti hidhamuun ilaalamu akka qabu ibseera.

Gama biraan ogeessi hojjetaa hawaasummaa bakka jireenya daa'imman kana murteessuuf akka toluuf jecha ragaa ogummaa dhimmichaan rogummaa qaban xiinxaluun akka dhiyyeessuuf bu'uura ajajeen, ogeessichis daa'imman lamaan waliin bahanii kan waliin galaan, barumsa isaanii waliin qo'achuuf waliin jiraachuu akka qaban kun immoo cimina barnoota isaaniif gaarii akka ta'e, waliin guddachuun isaanii faayidaa olaanaa kan qabu ta'uu waan ogeessan ibsameef, manni murtiis bakka tokkotti guddachuun daa'imman kanaa faayidaa olaanaa isaaniif qaba jechuun murteesseera.

Manni murtichaas erga bakka tokkotti guddachuun daa'imman faayidaa isaaniif gaarii ta'uu murteesseen booda, haadhaafi abbaa isaanii keessa eenyuu biratti yoo guddatan dantaan isaanii caalmaatti kabajama kan jedhu qulqulleeffachuuf, ammaas bu'aa ragaa ogeessa hawaasummaan dhiyyate irratti hundaa'uun daa'imman abbaa isaanii biratti akka guddataniif murtii kenneera.¹¹² Oliyattuunis gama isheetiin daa'imni 2ffaan kan umuriin isaa waggaa torba ta'eefi bu'uura seeraatiin ishee bira jiraachuuf filatee ture, akkasumaas isheen ogeettii fayyaa dhimma daa'immanii irratti hojjettu ta'uun akkasumaas ragaan ogeessan waa'ee ishee irratti dhiyyatees amanamummaa hin qabu jechuun, daa'imni kun D/kennaa biratti akka guddatuuf murteessuun dogoggoora jechuun komateetti. Manni murtii olaanaas dhimmicha ni dhiyyeessisa jechuun falmii bitaafi mirgaa erga falmisiiseen booda, bu'aa ogeessan dhiyyate irraa ka'uun akkaataa guddinaa, eegumsaafi kunuunsa ijoollee kana ilaalchisee D/kennaan akka hordofuu murteessuun kan qeeqamu miti jechuun murtii jalaa cimseera.

Walumaagalaatti, akka dhimma kana irraa hubatamuutti mirgi dhagahamuu daa'immanii haala dantaa isaanii olaanaa gidduu galeessa godhateen hojjiirra ooluu akka qabu hubachuun barbaachisaadha. Gama biraan ajajni kenname kun akka barbaachisummaa isaatti yeroo kamiyyuu haalli addaa dantaa daa'immanii miidhu yoo quunname jijjiiramu kan danda'uudha.

112 Iciitii oliyattuu eeguuf jecha sababoota maaliif mirgi daa'imman guddisuu akka irra mulqame ibsuu irraa of qusanneerra. Odeeffannoo guutuu bu'aa gabaasa qorannoo ogeessi hawaasummaa dhiyyeerraa ilaaluun ni danda'ama.

2.3.1.9. Mirga Haqaa Yakkaan Walqabatan

Daa'imman sababa umuriifi bilchina isaanii irraa kana ka'e, kutaa hawaasaa keessaa isaan miidhaawwanifi dhiibbaawwan mirgaa garaagaraatiif saaxilamoo waan ta'aniif, kunuunsi fi eegumsi addaa godhamuufii qaba. Kanaaf guddina qaamaan akka jabatan, naamusaa gaarii akka horatan, bilchina sammuufi hariiroo jireenya hawaasummaa keessatti, deeggarsaafi kunuunsa maatii, hawaasaafi mootummaa akkasumaas eegumsi seeraa isaan barbaachisa. Kanaaf, daa'imman hanga umurii ga'eessummaa gahaniitti eegumsi seeraa taassifamuufii qaba. Haala kanaan daa'imman bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti mirga addatti qabamuu qabu. Mirgi kunis qajeeltoo dantaa daa'immanii isa olaanaa galmaan gahuuf kan hojjiirra oolu ta'a.

Mirgoonni daa'immaan, seera yakkaan waliitti bu'an qaban ilaalchisee akka waliigalaatti mirgoonni namoota shakkamaanii, himatamaniifi murtii adabbiin mana sirreessa jiran isaanifis akka barbaachisummaa isaatti raawwatamummaa qabaachuun akkuma jirutti ta'ee, haala addaan mirgoonni daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an qaban maal akka ta'aniifi bu'uura seerichaan hojjiirra ooluu akka qaban, Waadaan Mirgoota Daa'immanii addunyaafi Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa keessatti uwwisa seera argatanii jiru.¹¹³

Akka biyya keenyaatti, sirna bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti mirgootaafi itti gaafatamummaa yakkaa daa'immanii ilaalchisee sirni seera dhimma kana bituufi bulchuu seera yakkaafi seera deemsa falmii yakkaa akka ta'e ni hubatama. Daa'immanis sababa umuriifi bilchina sammuutiin ykn sababa garaagaraatiin kaka'uun gochoota yakkaa raawwachuu ni danda'u. Daa'imman yeroo gochaa yakkaa raawwatan adeemsi eeruun itti dhiyaatu, qorannoon itti gaggeeffamuu, haalli daa'imman yakkaan shakkamaan itti to'atamaaniifi mana murtii itti dhiyyaatan, to'annoo eenyuu jala turuu akka qabani, himannaan yakkaas haala kamiin dhiyyachuu akka qabuu, sirna falmiifi dhagaha ragaalee akkasumaas tarkaanfiiwwan fudhatamu qabuufi haala qabiinsa daa'imman seera yakkaan waliitti bu'uun balleessa jedhaman ilaalchisee seerri yakkaafi seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaa haala addaan ni tuma.¹¹⁴ Mirgoonni kunneen mirga itti gaafatamummaa yakkaa irraa bu'uura seerichaan bilisa ta'uu, hanga balleessummaan mirkanaa'uutti mirga akka nama qulqulluutti tdhalaamamu, mirga callisuu, mirga himata isa irratti dhiyyate hatattaamaafi kallattiidhaan itti himamuu, mirga maatii, ykn guddistuu ykn

113 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 40fi Chaarterii Mirgootaafi nageenya Daa'imman Afrikaa, kwt 17.

114 Seera yakkaa kwt 52-56, 157-168 fi Seera Deemsa falmii yakkaa, kwt 171-180 jiran keessatti haala ibsameen ilaaluun.

bakka bu'aa isaa waliin dhiyyachuu, mirga to'annoo maatii isaa ykn guddistuu ykn nama biroo haala kana fakkaatuuf roqummaa qabu jala turuu, mirga ariitiin murtii argachuufi mana murtii bilisa ta'eetti ilaalamu, mirga himata isaa irratti dhiyyate beekuu, ragaa ittisaa dhiyyeeffachuufi gaaffiilee qaxxamuura gaafachuu, mirga yeroo hundaa dhaddacha cufaatiin dhimmi isaa ilaalamu, mirga turjumaana afaanii argachuu, mirga murtiilee balleessumaafi tarkaanfiilee fudhataman irratti oliyyata gaafachuu fi kkf kan qaban ta'uu seerota kanneen irraa hubachuun ni danda'ama. Waa'ee maalumaafi hojiirra oolmaa mirgoota daa'imman seera yakkaan walitti bu'anii ilaalchisee kutaa of danda'e jalatti bal'inaan kan ilaallu ta'a.

2.3.1.10. Mirga Bilisummaan Socho'uu

Mirgi bilisummaan socho'uu mirgoota siviiliifi siyaasaa beekamtiifi eegumsa seera argatan yommuu ta'u, mirgi kun uumama dhala namaa irraa waan madduuf, mulquunis ta'ee daangeessuun dhorkaadha. Haa ta'u malee mirgi kun gonkumaa kan hin daangeeffamne jechuu miti. Sababiin isaa namni gochoota yakkaa seera yakka keessatti yakka ta'uun tumaman keessaa tokkoo fi isaa ol raawwachuun yoo shakkamee ykn himatameefi nageenya, tasgabii, sirna, faayidaafi mirga lammiilee biyyattii, mootummaa, uummataafi jiraattootaa kan miidhee ta'uu isaa irratti ragaan yoo mirkanaa'ee, adeemsa seeraatiin kan daangeeffamu ta'a. Bu'uura kanaan, mirgi bilisummaan socho'uu nama kamiyyuu, sirna seeraan tumameen yakkaan shakkamuun, himatni yoo itti dhiyyaateefi itti murtaa'e qofa daangeessuun kan danda'amu akka ta'ee Heerri biyya keenyaa ni tuma.¹¹⁵

Gama biraan daa'immanis, akkuma nama kamiyyuu mirga bilisummaan socho'uu ni qabu.¹¹⁶ Haaluma waalfakkaatuun qajeeltoon seera yakkaa tarkaanfiiwwaan daa'imman(dargaggoo) seera yakkaan waliitti bu'an irratti fudhatamuu qabu gadi qabuun yoo ilaalle, akka qajeeltootti, mirgi bilisummaan socho'uu daa'immanii daangeeffamuu akka hin qabne kan agarsiisuufi tarkaanfiin hidhaa daa'imman irratti fudhatamuu kan danda'u haala cimina yakkichaafi daa'imichaa irraa ka'uun filannoo isaa dhumaa ta'uu akka qabu ni agarsiisa. Haala kanaan daa'imman to'achuun, tursuun, ykn hidhuun akka filannoo dhumaatti bu'uura seeraan kan fudhatamuufi hanga danda'ameetti tarkaanfiileen kunneen yeroo gabaabaaf qofa

115 Heera Mootummaa FDRI fi Naannoo Oromiyaa, kwt 17.

116 Waadaa \Mirgoota Daa'immanii kwt 37(B, C, D).

ta'uu qabu. Daa'imman haala seeraanis ta'ee kaminiyyuu yommuu mirgi bilisummaan socho'uu isaanii irraa mulqamu; haala kabaja namummaa isaa eeguun qabamuu, ga'eessota irraa adda bahee turfamuu, fi maatii isaa waliin karaa barbaachisaa ta'een wal arguu akka qabu Waadaa Mirgoota Daa'imman addunyaa keessatti tumameera. Kana malees daa'imman mirgi bilisummaan socho'uu seeraan ala kan jala sarbame yoo ta'e akkaataa seeraan mirga mana murtiitti iyyachuun akka isaaniif kabajamu gaafachuu ni qabu.

Haaluma kanaan, tumaaleen waliigalaa mirga bilisummaan socho'uu, heera mootummaa FDRIfi Naannoo Oromiyaa keessatti beekamtiifi eegumsa heeraa argatan akka barbaachisummaa isaatti daa'immaniifis raawwatinsa kan qaban waan ta'eef, mirgaibilisummaan socho'uu daa'immanii sababa gahaafi bu'uura seeraatiin kan daanga'e yoo ta'e, ykn tarkaanfiin hidhaa kan irratti murtaa'e yoo ta'e, daa'iiman ga'eessota irraa addaan bahuun to'atamuu qabu.¹¹⁷ Walumaa galaatti, dhimmi ijoo mirga bilisummaan socho'uu daa'immaniin kallattiin hidhata qabu, waa'ee mata duree daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an jedhu jalatti daa'immaan akkamiifi yakka akkamii raawwatan irratti tarkaanfiin hidhaa fudhatamuu danda'a kan jedhuufi daa'imman kun immoo eessatti haala kamiin to'atamuu qabu kan jedhu ilaachisee bal'inaan kutaa daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an jedhu jalatti deebii kan argatu ta'a.

2.3.2. Mirgoota Hawaasummaa, Aadaafi Dinagdee

Mirgootni namoomaa walqixxummaa, wal irratti hirkachuu, kan gargaar hin baaneefi addunyaawaa waan qabaniif, waliin guutamuu qabu. Akkuma kanaa mirgoonni siviiliifi siyaasaafi mirgoonni hawaasummaa, aadaafi dinagdees kan waliirraatti hirkanatiifi walirraa addaan bahuu akka hin qabne akkasumaas waliin guutamu akka qaban hayyoonni hedduun irratti waliif galu. Daa'immanis dhala namaa waan ta'aniif, waliin guatamuufii qabu. Kanaaf mirgoonni daa'imman gama hawaasummaan, aadaafi dinagdeetiin qaban hedduun seeraan addaan bahuun beekamtii bu'uura seeraa argataniiru. Mirgoota hawaasummaa, dinagdeefi aadaa daa'immani kanneen kallattiin mirgoota siviiliifi siyaasaa waliin gargaar bahuu hin qabneefi waliin guutamu qaban keessaa fakkeenya muraasa fudhachuun haala armaan gadiitiin haa ilaallu.

117 Heera FDRIfi Naannoo Oromiyaa, Kwt 36(3).

2.3.2.1. Mirga fayyummaa

Akkuma beekamu mirgi lubbuun jiraachuufi guddachuu, daa'immanii kabajamuufi hojiirra ooluuf, fayyummaan isaanii karaa guutuun eeggamuu qaba. Kanaaf, mirgi lubbuun jiraachuufi bguddachuu kan Waadaa Mirgoota Daa'imman keewwata 6 jalatti tumaman kallaattiidhaan mirga daa'imman fayyummaan isaanii akka eegamuuf mirga kenniinsa tajaajila yaalaa fayyaa argachuun waliitti hidhamee kan ilaalamuudha. Kun immoo daa'imman mirga fayyaan isaanii eegamuuf kan qaban akka ta'e agarsiisa.¹¹⁸ Fayyummaan kunis fayyumaa qaamaafi sammuu kan hammatuudha. Kanaaf Waadaan Mirgoota Daa'immanii biyyoonni miseensa isaa ta'anii daa'imman sadarkaa olaanaa ta'een fayyummaan isaanii akka eegamu taassisuufi meeshaaleen yaalaa fayyaaf barbaachisaan hundi akka guutaman (the right of the children to highest attainable standard of health and to facilities for the treatment of illness and rehabilitation of health) gochuu irratti akka hojjetan dirqamni itti kennameera.¹¹⁹ Bu'uura kanaan, du'a daa'immaniifi ijoollee hir'isuu, meeshaalee yaalii fayyaafi talaalliif barbaachisan guutuu ykn dhiyyeessuu, daa'immaan nyaata madaalawaa akka soora, maniifi bishaan dhugaatii qulqulluu dhiyyeessuu, faalama naannoo hir'isuudhaan, dhukkuboota daddarboofi hir'ina nyaataan dhufaan habisuun mirga fayyummaa daa'imman biyya isaanii eegu akka qaban ni dirqisiisa.

Dhimmi mirga fayyummaa daa'immaniin kallattiin hidhata qabu inni biraan ilaalamu qabu, tarkaanfiiwwan akka kunuunsa gahaa haadhooliifi daa'immaaniif dahumsa duraafi booda taassisuu, du'a daa'immaniifi haadhoolii xiqqeessuu, haala mijataa guddina daa'immaniif tolan uumuu barbaachisaadha. Mirga fayyummaa daa'imman qaban kana hojiirra oolchuufi galma barbaadamu bira gahuuf, maloanni akka maatii, hawaasaafi daa'imman waa'ee fayyummaa, nyaataa, qulqullina dhuunfaafi naannoo ofii eeggachuu, ittisa dhukkubaa, karoora maatii fi kkf irratti mootummaan barumsa hubannoo isaanii cimsu kennuu akka qabu ni agarsiisa. Kana malees biyyoonni miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immanii ta'an barmaatiilee duubatti hafaafi fayyummaa daa'immanii irratti miidhaa geessisan akka dhabamsiisamaniif, tarkaanfiiwwan barbaachisoo ta'an fudhachuu akka qaban, galma gahiinsaafi fiixaan bahiinsa mirga fayyummaa daa'immaniif walta'iinsi sadarkaa idila addunyaa barbaachisaa akka ta'eefi keessuma immoo

118 Waadaa Mirgoota Daa'imman, kwt 24 fi 25 irraa akka hubatamutti.

119 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 24(1).

biyyoota guddachaa jiraniif xiyyeeffannoon kennamun dursi kennamuu akka qabu Waadichi ni tuma.

Biyyi keenyaas mirgoota fayyummaa daa'imman qaban mirkaneessuuffi qabataman hojiitti hiikuuf akka toluuf, tarkaanfiiwwan gama bu'uuraalee fayyaafi tajaajila fayyaan jiran dabalatee, seeronni, immaammannifi tarsiimoowwan fayyaa bahuun hojiirraa akka oolan ta'eera. Wantoota mirga fayyummaa mirkaneessuuf barbaachisoofi murteessoo ta'an kanneen akka dhiyyeessa bishaan dhugaatii qulqulluufi qulqullinaa naannoo irratti xiyyeeffannoo addaa kennuun itti hojjetama jira. Haala kanaan, biyya keenya keessatti, daa'imman mirga fayyummaa qabachuu isaanii ilaalchisee haguuggi bu'uura heeraafi seeraa argateera. Fakkeenyaaf, heera FDRI keewwata 41(3,4) jalatti, lammiin Itiyoophiyaa kamiyyuu tajaajila hawaasummaa mootummaan kennutti mirga fayyadamuu akka qabaatu, namni kamiyyuu mirga fayyummaafi mirga naannoo qulqulluu keessa jiraachuu kan qabu ta'uu heericha keewwata 44(1)tiin haguuggi seera argachuu akkasumaas heera Mootummaa naannoo Oromiyaa keewwata 105 (1) jalatti Mootummaan Naannicha hanga humni biyaafi naannichaa hayyamuutti, jiraattootni naannichaa mirga tajaajila fayyaa, bishaan qulqulluufi nyaataafi wabii nyaataa argachuuf kan qaban ta'uu ni agarsiisa. Gama kanaan, mirgi fayyummaa daa'imman biyya keenyaas dirqama mootummaan bu'uura heera FDRI keewwata 90 jalatti ibsameen kan hammatame ta'uun hubatamu qaba.

2.3.2.2. Mirga Barnootaa

Barnootni jiruufi jireenya dhala nama jijjiiruuf meeshaa baay'ee murteessaadha. Barnootni madda beekumsaati. Beekumsi immoo maalummaa ofiifi addunyaa keessatti adeemsa gulantaa jireenyaa dhala namaan walqabataan dhimmoota siyaasaa, dinagdeefi hawaasummaa irratti hubannoofi beekumsa waliigalaa gonfachuun jireenya fooyya'aa jiraachuuf meeshaa murteessadha. Kanaaf barachuun jiruufi jireenya dhala namaa kan har'aafi egeree gaarii qabachuuf barbaachisaadha.

Kana malees, barnootni mirga dhala namaa kan bu'uuraa akka ta'eefi mirgoonni namoomaa kan biroon akka dhugoomaniif akka daandiitti meeshaa tajaajiluudha. Kana jechuun meeshaa humnoomsituu cimaa, beeksisaaifi gonfachiisaa mirgoota siviilii, siyaasaa, hawaasummaa, dinagdeefi aadaati. Faayidaa guddaan barnootaa, dhala namaa kabajaafi beekumsaan jiraachisuu, dukkana wallaalummaa maqsee ifatti nama baasuun, waan haaraa nama barsiisuufi yaadachisuun, rakkinaaf fala barbaaduufi jijjiirama amala fiduuf shoora guddaa qaba.

Waa'een mirga barnootaa Waadaa idila addunyaa kan Hawaasummaa, Dinagdeefi Aadaa kan biyyi keenya raggaasiste keessatti beekantiifi eegumsaa seeraa argachuun bal'inaan ibsameera.¹²⁰ Akkaataa tumaalee Waadaa kanaan kaayyoon barnootaa inni guddaan karaa hundumaan guddinaafi dagaagina dhala namaa dhugoomsuutti kan fuulleffate (education shall be directed to the full development of the human personality) ta'uu akka qabu ni tuma. Kaayyoon barnootaa guddina guutummaa dhala namaa mirkaneessuun immoo kan dhugoomuu danda'u yoo barnootni sun argamaa (available), dhaqqabamaa (accessible), fudhatamaa (acceptable) fi haala jijjiiramuun akkan walsimu (adaptable) ta'uu akka qabu ifatti kaa'ameera. Haala kanaan fudhatamummaafi walsimuun barnootaa aadaafi afaan uummataa keessatti barnooti kennamu tdhalaama keessa kan galche ta'uu qaba. Kanaaf, mootummoonnis mirgoota barnootaa akka mirga bu'uura dhala namaatti hubatanii mirgoota kana eeguu, kabajuufi guutuu dirqama qaban bahachuu qabu.

Bu'uura kanaan, daa'immanis guddinaafi dagaagina egeree isaanii dhugoomfachuuf, mirga barachuu ni qabu. Mirgi barnoota argachuu daa'immanii mirga Waadaa Mirgoota daa'immaniifi Charterii Mirgootaafi nageenya Afrikaa daa'immaniitiin beekantiifi wabii eegumsa seera argateera. Mirgi daa'imman barachuuf ykn barnoota argachuuf qaban kun akka guutamuuf dirqamni guddaan mootummoonni miseensa waadaalee mirgoota daa'immanii ta'an irratti gatameera.¹²¹ Kunis,

- ✓ barnoota sadarkaa jalqabaa dirqamaan kennuu fi hundi akka kaffaltii malee baratan carraa uumuu,
- ✓ barnoota sadarkaa lammaffaa babal'isuu, Manneen barnootaa idileefi Dhaabbileen leenjiifi teekinikaa hundeessuufi dhaqqabummaa isaanis daa'imman hundaaf mirkaneessuu daa'imman barachuuf rakkoo maallaqaa qaban gargaaruu,
- ✓ barnoonni olaanoon hundumaaf dhaqqabamaa akka ta'u gochuu,
- ✓ Odeeffannoo barnootaa idileefi leenjii ogummaa kennuufi dhabummaa isaas daa'imman hundaaf mijeessuufi

120 Waadaa Mirgoota Hawaasummaa, Dinagdeefi Aadaa idila addunyaa, kwt 13 fi 14.

121 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 28fi Charterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa, kwt 11.

- ✓ daa'imman idileen barumsa isaanii akka hordofanii fi akka addaan hin kunne gochuu kan dabalatu akka ta'e ibsameera.¹²²

Kana malees, tarkaanfiiwwan naamusaa manneen barnoota keessatti daa'immaan irratti fudhataman kara kabaja namummaa daa'immanii eeguufi haala Waadaa mirgoota daa'immaniin walsimuun hojiirra oolchuuf, biyyoonni tarkaanfiiwwaan barbaachisoo fudhachuu akka qaban ni dirqisiisa.¹²³ Akka biyya keenyattis lammiin biyya keenya hundi daa'imman dabalatee, carraa barnoota mootummaan dhiyyeessuu irraa fayyadamoo ta'uuf mirga kan qaban akka ta'eefi mootummanis hamma dandeettiin biyyatti hayyamu guutuuf dirqama akka qabuudha. Barnootni sadarkaa kamittiyyuu kennamu, dhaabbilee mootummanis ta'ee dhuunfaan, dhiibbaawwan amantii, siyaasaafi aadaa irraa walaba ta'uu akka qabu ni dirqisiisa.¹²⁴ Akkasumaas daa'imman manneen barnoota keessatti tarkaanfiiwwan naamusaa adaba hammeenyaafi farra namoomaa qaamaafi qalbii isaanii irratti raawwachuun dhorkaa akka ta'e heerri keenya ni tuma.¹²⁵

Gama biraan mirga barnoota argachuu daa'immaniin walqabatee qabxiin ka'uu qabu, daa'imman barnoota akkamii barachuu qabu kan jedhu yoo ta'u; kana irrattis Waadaan Mirgoota Daa'immanii kallattii kaa'eera.¹²⁶ Kunis guddina qaamaa, sammuu, dandeettii addaa, kabaja mirgoota namoomaa fi bilisuumman bu'uura, waa'ee kabaja maatii, biyyaa fi duudhaa, afaanii fi aadaa isaa, itti gaafatamummaa gara fuulduraatti daa'ima sana eeggatu karaa jaalalaa, wal danda'uun, fi eegumsa naannoo, kkf irratti xiyyeeffachuun kennamuu akka qabu ni agarsiisa. Barnootni kunis karaalee paakeejjii qulqullina barnootaa mirkaneessuun meeshaalee barnoota guutuu, kutaa barnootaa baay'ina barataan walsimsiisuu, qopheessuun, leenjii barsiisaa, naannoo mana barumsaa tasgabbeessuu, ogummaa barsiisummaaf kabajaafi faayidaa malu kennuufi akka barbaachisummaa isaatti mirga bu'uura afaan ofiitiin fayyadamuun barachuus kan hammate ta'uu qaba.

122 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 28(1, a-e).

123 Waadaa Mirgoota daa'immanii, kwt 28(2).

124 Heera Mootummaa FDRI kwt 90 fi Heera MNO, kwt 105

125 Heera Mootummaa FDRI fi Heera MNO, kwt 36 (1, E)

126 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt.29

2.3.2.3. Mirga Hojjechuu

Akka qajeeltootti daa'imman hojii hojjechisuun dhorkaadha. Haalli kunis mirga namoomaa daa'immaniin kan walitti hidhatuudha. Daa'imman sababa gahumsa qaamaafi bilchina sammun hin guddanneefi hin dagaagneef hojiiwwan caalaa yeroon kun isaaniif yeroo itti guddinaa isaanii egereef kunuunsaafi eegumsa olaanaa barbaadaniidha. Haa ta'u malee sadarkaa guddina qaamaafi bilchina isaanii irratti hundaa'uun daa'imman hojii guddinaa qaamaafi bilchina sammuu isaanii waliin walsimuu hojjechuu ni danda'u.

Daa'imman jiruufi jireenyaa dhuunfaa ykn maatii isaanii tumsuuf, haalota hojii fi umurii isaanii irratti hundaa'uun hojii qacaramuun hojjechuuf mirga qabu.¹²⁷ Kana wajjin wal qabatees dhimmoonni daangaan (restriction) itti taasifamuu qabu hojiin daa'imman hojjechuu qaban kan miidhaa isaan irratti hin qaqqabnsiifne, barumsa isaanii kan addaan hin kuchisiifne, fayyummaa, guddina qaamaa, sammuu, hafuuraa, hamilee fi hawaasummaa isaanii irratti miidhaa kan hin geessifne ta'uu qaba. Biyyoonni miseensa ta'anis daa'mni tokko hojiif qaxaramuuf umuriin isaa inni xiqqaan kaa'amuu akka qabu, akkasumas seerri waa'ee haalaa fi sa'aatii hojii murteessu sirriitti ba'uu akka qabu, tumaa kana hojiirra oolchuu dhabuun itti gaafatamummaa yakkaafi ykn bulchiinsaan kan gaafachisu ta'uu akka qabu ifatti hammachisuun barbaachisa akka ta'e agarsiisa..

Heerri mootummaa Federaalaa fi Heerri Mootummaa naannoo Oromiyaa mirga hojjetaaf beekantiifi eegumsa heeraa taassiseera. Mirgoota heerichaan eegumsa argatan keessaa tokko, mirga naannoo hojii mijataa fi qaamaafi fayyaa nama irratti miidhaa hin hin geessisne keessatti mirga hojjechuuti.¹²⁸ Dabalataan heerichi keewwatni 41 namni kamiyyuu lammii biyyitti ta'e mirga hojii barbaade filachuun irratti bobba'uu akka qabu tumeera. Haaluma kanaan, daa'imman, akka qaama lammii biyyatti tokkotti hojii qaama, fayyaa ykn barumsa isaanii irratti dhiibbaa geessisu irraa eegamuuf mirga akka qaban ni agarsiisa. Kana jechuun daa'imman mirga hojii qaama, fayyaa ykn barumsa isaanii irratti dhiibbaa hin geessisne filachuufi irratti bobba'uuf kan qaban ta'uu ni hubatama.¹²⁹

127 CRC kwt.32, ACRWC kwt.15

128 Heera Mootummaa FDRI, kwt 42.

129 Heera Mootummaa FDRIfi kwt 41fi 36(1, D) waliin dubbisuun.

Haaluma kanaan biyya keenya keessattis Labsiin Hojjetaa fi Hojjechiisaa (Labsii lakk.377/96) kwt.89-91 amaloota, haalotaa fi sa'aatii hojii daa'imman keessatti hirmaatan ykn hojjetan ifatti tumeera. Labsiin kun, daa'imman hojiitti qaxaramuu kan danda'an umurii waggaa 14 kaasee akka ta'e, daa'imman umuriin isaanii waggaa 14 gadi ta'e qaxaruun dhorkaa akka ta'e, hojii lubbuu ykn fayyummaa daa'immanii miidhu keessatti akka hin qaxaramne (keessumaayyuu, geejjiba lafa irraa, baabura, qilleensa irraa, bishaan biyya keessaa namaa fi meeshaalee deddeebisan, mana kuusaa meeshaalee ulfaataa feesisan, guursisan, yaabsisan, hojiilee elektiriikii wajjin wal qabatan, hojii lafa jalaa kan akka albuuda baasuu, boolla balfi keessa darbuu fi itti naqamu keessaa hojjechuu akka hin qabne dhorkameera. Sa'aatii hojii ilaalchisee guyyaatti sa'aatii 7 ol akka hin hojjenne, hojii halkanii galgala keessaa sa'aatii 4:00-12:00tti, hojii dabalataa (overtime), guyyaa boqonnaa turban torbaniin, guyyaa ayyaana uummataa irra hojjechiisuuf daa'imman akka hin qaxaramne dhorkameera. Labsiin haaraan yeroo ammaa mirkanaa'uun hojiirraa ooluuf jiru, haalota hojii daa'imman keessatti hojjechuu qaban ilaalchisee kanneen armaan dura eraman kan cimse yommuu ta'uu, jijjiiramni labsichi dhimma daa'immaniin walqabatu qabxiin haaraan qabate as bahee yoo jiraate, daa'imman qacaruun hojjechisuuf umuriin xiqqaan gara waggaa 15 tti akka guddatu taassiseera. Kanaaf, daa'imman haala seeraan hayyamame keessatti qacaramuun jiruufi jireenya dhuunfaa ykn maatii isaanii fooyyeffachuuf, mirga qacaramuun hojjechuu ni qabu.

Gaaffiilee Marii

Mirga daa'imman qacaramuun hojii hojjechuuf qaban ilaalchisee Waadaan Mirgoota daa'immaniifi Seeronni biyya keenyaas eegumsa taassisani jiru. Mirgoonni kun haalota seeraan tumaman keessatti hojiirra ooluu qabu. Haalota kana keessaa tokko umurii gad aanaan daa'imni qacaramuu yoo xiqqate waggaa 15 ta'uu akka qabu ni dirqisiisa. Hariiroo hojii daa'imman hojjetaa ta'ee fi hojjechisaa gidduu jiru keessatti waliigalteen kun kan raawwate daa'imma umuriin isaa waggaa 15 gadi ta'e waliin yoo ta'e,

1. Waliigalteen kun bu'uura seerichaan bu'aa maal hordofsiisa?
2. Daa'imichi miidhaan irra gahuun bu'uura hariiroo waliigaltee hojjetaafi hojjechisaan beenyaa ykn kaffaltii isaaf malu kan gaafate yoo ta'eefi dantaa olaanaa daa'immanii waliin walsimsiisuun akkamiin mirga daa'ima kanaa kabachisuun danda'ama? Irratti mari'adhaa.

BOQONNAA SADI

MAATII, DAA'IMMANI fi DUBARTOOTA

Seensa

Hariiroo jireenya hawaasummaa ilma namaa keessa maatiin isa tokkodha. Maatiin bu'uura hawaasaati. Gaa'illi immoo argama maatiif hundee dha. Hawaasni tasgabbaa'aan ,nagayaa fi Omishaawwaan kan jiraatu maatiin nagayaa fi tasgabbaa'aa ta'e yoo jiraate dha. Kun immoo kan milkaa'uu seerri gaa'ilaaf hundeeffama irraa eegalee hanga hiikkaatti yoo eegumsa taasisee fi haaluma kanaanis yoo hojiitti hiikamee dha. Kanaaf heerris ta'ee seerri gaa'ilaaf, mirgaa fi dantaa daa'imaniif eegumsa gochuu kan qabu dha. Haaluma kanaan heerri fi seerri biyyaa fi naannoo keenyaas gaa'ilaaf hundeeffama irraa eegalee hanga bu'aa hiikkaatti eegumsa kan godheef yommuu ta'u, haala qabatama jiruun garuu sirni kenniinsa murtii bu'aa hiikkaa gaa'ilaa fi falmii

dhimma kanaan walqabatani ka'an haala qajeeltoo heerri fi seerri haguugeen kan hojii irraa akka hin oolle wantoonni danqaa ta'an akka jiran hojmaata jiru irraa ni mul'ata.¹³⁰

Kana waan ta'eef boqonnaan kunis bu'uura kan godhate rakkoowwaan qabatamaan mul'atan kana fala isaa waliin addaa baasuun furmaataaf akeekuu dha. Biyya tokko keessatti maatiin gaarii ta'e yoo jiraate hawaasni gaariin akka jiraatu hin shakkamu. Kanaaf, heerri mootummaa Federaalaa fi Naannooleen akkaataa aadaa ummataa fi mirgoota heeran kaa'aman osoo hin faallessin seera maatii mataasaa danda'e akka baafatan bu'uura tumeen Mootummaan Naannoo Oromiyaas seera maatii of danda'e kophaatti baafachuun eegumsi maatiif akka taasifamu godhee jira.

Maatiin bu'uura hawaasaa qofa osoo hin taane bu'uura argaminsa daa'immanii waan ta'eef argaminsa dhala namaafillee bu'uura yoo jenne soba hin ta'u. Dabalataanis maatiin bu'uura walitti dhufeenya hiriyyummaati.

Haaluma walfakkaatuun hariiroo maatii keessatti bu'aawwan biro gaa'ila keessattis ta'e gaa'ilaan ala uumaman keessaa dhalachuun ijoollee ammas dhimma ol'aanaa fi xiyyeeffannoo addaa barbaadu yommuu ta'u, kunis daa'imman gaa'ila keessattis ta'e gaa'ilaan ala dhalatan abbaa malee akka hin dhalanne osoo beekamuu garuu qabatama biyya keenya keessa jiruu fi haala jireenya hawaasummaa lafarra jiruun daa'ima dhalate kiyya jechuun ofitti fudhachuu fi kan abaluuti jedhani beekuun baay'ee rakkisaa fi isa ulfaataa akka ta'e dhimmoota yeroo baay'ee gara mana murtiitti dhiyaatan irraa hubachuun ni danda'ama.

Kabajamuu fi eegumsa mirgaa fi dantaa daa'immanii, akkasumas mirga dubartootaan walqabatee heerri mootummaa rippublika Dimokraatawa Itoophiyaa kewt.36 fi 35 jalatti mirga lubbuun jiraachuu irraa kaasee mirgoota daa'imman qabanii fi eegumsa daa'immaniif taasifamuu qaban akkasumas waa'ee mirga dubartootaa tumee jira.

130Maanuwaalii dhaddacha Maatii fi Daa'immanii manneen murtii Oromiyaa(yaada seensa isaa irraa fudhatame) Haala walfakkaataan ta'uu dhabus, Manneen Murtii Naannoo keenyaa dhimmoota daa'immanii fi dubartootaa xiyyeeffannoon keessummeessuuf karoora isaanii keessatti qabachuun hojjechaa jiru. Haata'u malee, dhimmootni maatii fi daa'immanii dhaddacha tokkoon akkaataa hojjetamuu danda'aniin akka gurmaa'an seeraan wanti tumame hin turre waan ta'eef sadarkaa manneen murtii hundatti sirnaan hojjechuu fi mirgoota daa'immanii fi dubartootaa kabachiisuu irratti dhiibbaa uumee jira.

Rakkoo kana furuuf Labsii Manneen Murtii Naannoo Oromiyaa lakk. 216/2011 keewwata 32(2) jalatti Sadarkaa Manneen Murtii Ol'aanaa fi Aanaatti dhaddachoota Hariiroo Hawaasaa fi Yakkaatin alatti dhaddacha saddaaffaa ta'uun dhaddachi Maatii fi Daa'immanii akka gurmaa'uu qabu tumamee jira.

Kanaaf boqonnaan kun tumaalee heerri mootummaa biyyattii fi naannichaa argama maatii nagayaa fi oomishawaa ta'e uumuu dandeessisu ijaaruu fi eegumsa heeraa fi seeraatis godhamuufi mirkaneessan bal'inaan kan ilaallu ta'ee,keessattuu bu'uura heeraa fi seeraa ilaaluutiin maalummaan maatii maal akka ta'e,mirgoota daa'imman hiikkaa gaa'ilaan booda qaban fi haala qabatama hojii keessatti argaman waliin qabuun boqonnaan kun haala ifaa fi hubatamuu danda'uun kan sakatta'udha.

Bu'uura kanaan,xumura boqonnaa kanaa irrattis leenjifamtoonni:

- Barbaachisummaa maatii fi kunuunsa maatiif barbaachisu hubachuun irratti hubannoo qaban ni gabifatu, Mirgoota Daa'immaan fi dubartootaa hiikkaa gaa'ilaan booda xiyyeeffannoo barbaadu addaan baasuun gahee isaanii bahuuf ni qophaa'u.
- Qallaba daa'immanii jechuun maal jechuu akka ta'ee fi maal maal faa akka of keessatti qabatu adda baasuun qajeelfaa jiru hojiirra oolchuuf ni hojjetu.
- Rakkoolee murteessaa fi raawwii qallaba daa'immanii ilaalchisee manneen murtii keessatti mul'atan adda baasuun maqsuudhaaf qophaa'u.
- Hiikkaa gaa'ila booda daa'imman eenyu biratti guddachuu qabu kan jedhu irratti manni murtii of eeggannoon gochuu qabu maal maal akka ta'e hubatanii garaagarummaa jiru dhiphisuuf ni hojjetu.

3.1. Maalummaa Maatii

Akkuma beekamu Maatii kan jedhu nama kamiinuu hiikkoon itti kennamuu akka danda'u ni hubatama.Haa ta'u malee ija seeraan fi hiikkoo nuti haawasa keenya keessatti,maatii keenya keessatti fi naannoo jiraannu keessatti beeknu,dhageenyu fi dhagahaas guddanne maal fakkaata?hiikkoo isa kamtu jecha maatii jedhuun madaala kan jedhu ilaaluun barbaachisaadha.Kun akkuma jirutti ta'ee, seerota maatii kan naannoo oromiyaas ta'e kan federaalaa keessatti maatii jechuun maali kan jedhuuf hiikkoon kenne osoo hin jiraanne maatiin ka'umsa uumama hawaasaa akka ta'e kaaye jira.kun immoo iddoo maatiin hawaasa biratti qabuu fi eegumsi maatii kanaaf barbaachisu guddaa ta'uu isaa seensa seera maatii oromiyaa fi kan federaalaa keessatti kaa'ameera.kanarraa kaanee bakka barbaachisuu fi eegumsa maluuf argachuu qaba jechuun duratti maatiin maali?kan jedhu hubachuun barbaachisaa ta'uu irraa ka'ame namoota garaagaraan hiikkoon kennameef akka armaan gadiitti ilaalameera.

Nama Beth Lakier,chief operating officer ,Chicago Commos taateen :

“Family means having some one to love you unconditionally in spite of you and your shortcomings.family is loving and supporting one another even when it’s not easy to do so.Family doesn’t see color,race,creed not culture it sees heart.family isn’t always about being connected biologically,because understands that other things and influences bind us.”

Marvin Lazenbury,MHS,Associated Director of housing,Bucks andMontgomery county valley Youth house kan jedhamtuun immoo

“I used to tell this to my kids when they were younger, our family is like Noah’s Ark.The outside world may some times feel chaoyic or harsh or overwhelming,like aflood.In our family,we want to create an ark for each other-where we are save and protected and feel a sense belonging,loved,cared about,taken care of and protected.They got it and that is the world our family is.”

Family is one of the be strong Families core values,beginning with respect for and appreciation of others no matter how old,how young,where they come from, what they have experienced,where they are,how capable they are, how healthy they are,,who they love.

Nina Aliprandi/board chair/,director of program services,Maryville Academy define family as;

“Family for me represents the foundation of self,and a unity of acceptance,unconditional sacrifices,joy,support and love that is built on a continuum of resilience,and journey in humility from the past,current and future generations.”

Hiikkoowwan jecha maatii jedhuuf namoota gargaaraan kenname kana cuunfaa isaa yommuu ilaallu,maatii jechuun walitti hidhaminsa cimaa jaalala,kabaja,walgargaarsa irratti hundaa’e ta’ee haala irratti kan hin hundoofne,yeroo kamittuu,haala mijataa fi mijataa hin taane keessattis waliin ta’uuf,walbiradhaabbachuuf,walqajeelchuun gara gaarii fi nagaatti wal oofuuf kan dhaabbate,burqaa nagaa fi jaalalaa kan ta’e dha jechuun ni danda’ama.

Akkuma armaan olitti ibsamuuf yaalame namoota garaagaraan maatiif hiikkaan kan kenname yoo ta’u,akka naannoo keenyaatti,sirna haqaa naannoo keenyaa keessatti,ogeessota hogguyyuun

dhimma maatii ilaalanii fi rakkoon maatiin walqabatu dhiyaatuuf kunneen maatii akkamittiin beeku,akkamittis hubatanii jiru kan jedhu nama kamuun akka ilaalamu fi xiinxalamu yaadama.

Seera maatii Oromiyaa keessatti maatii jechuun maal akka ta'e hiikni kan hin kennamnef ta'us, barreeffamni adda-addaa hiikkaa gaa'ilaaf kenneera. Insayikloopidiyaa Wikipedia jedhamurratti hiikni armaan gadii kennameera.

“Marriage is a social, religious spiritual or legal union of individuals. It is an institution in which interpersonal relation ship(usually intimate and sexual) are acknowledged by the state or by religious authority or by the society in general. Marriage is a social recognition and approval of couples in sexual inter course and bearing and rearing.It is a word to describe publicly acknowledged and supported sexual union between a man and woman which creates rights and obligations between the couple and any children the union may produce”.- jechuun hiikamee jira.

Haala kanaan fuudhaa heeruma jechuun dhabbata dhiirri tokko fi dubartiin tokko akkaataa aadaan, amantiin yookiin seeraatiin walitti dhufeenya adda ta'e gochuu saaniitiin uumamudha. Akkasumas qunnamtii saalaa jarri lamaan qaban hawaasichaf ifa gochuun beekamtii haala itti argatani dha. Walumaagalatti fuudhaa heerumni qunnamtii haala kanaan namonni lama qaban seeraa fi hawaasichaan beekamee fudhatamummaa akka argatu kan itti taasifamu jechuun ni dandeenya.

Walumaagalatti labsiileen maatii kan federaalaa fi kan oromiyaa keessatti seeroonni maatii kunniin tumaalee heera mootummaa keessattis tumaawwan irratti hundaa'uudhaan akka waliigalaatti maatii,kallattinis dhaaba gaa'ila taasgabbaa'aa,fedhii guutuu bilisummaa walfuutotaan hundaa'e raawwii eegalee hanga hiikkaatti walqixxummaan walfuutotaa kan keessatti mirkanaa'ee fi eegumsi mirgaa fi dantaa daa'immanii xiyyeeffannaa dursaa argachuun kan itti mirkanaa'e dhaabbata beekamtii fi deeggarsa seeraa qabu hundeessuuf kan labsaman akka ta'e hubachuun barbaachisaadha.Waan ta'eefis,qabatama hojiirra oolmaa seera maatii keessattis manneen murtii tumaalee seeraa yommuu hiikan akkaataa kaayyoowwan bu'uuraa olitti ibsaman kanneen dhugoomsu danda'uun tumaalee heeraatiin walsimsiisanii hojjechuu

amaleeffachuun murtiilee heera,seeraa fi haqa irratti hundaa’an kennuun hedduu jajjabeeffamuu qaba.¹³¹

3.1.1. Barbaarchisummaa Maatii Fi Kunuunsa Maatiif Malu

Eegumsi maatiif taasifamu namoota dhuunfaa qofa kan giddu-galeessa godhate osoo hin taane faayidaa hawaasa bal’aaf akka ta’etti hubatama. Maatii waliin walqabatee keessattuu dubartoonni fi daa’imman akka qaama hawaasaa miidhaa adda addaatiif saaxilamtoota ta’an ni beekama.

Qaamoleen hawaasa tokko tokko kallattii adda addaatiin mirga daa’immanii irra miidhaa yoo geessisan ni mul’ata. Daa’imman sababa xiqqeenya umurii yookiin bilchina dhabiinsa qaamaa fi sammuu isaanitiin akkasumas hiikaa gaa’ilaa warra isaanii irraa kan ka’e miidhaa yookiin rakkoo hin malleef saaxilamu.¹³²

Haala qabatamaa biyya fi naannoo keenyatiin, dhimmi maatiin walqabatu dantaa Daa’immanii fi dubartoota kan of keessa qabu akka ta’e ni beekama. Akka haala qabatama mana murtii naannoo keenya keessatti argamuttis Falmiin maatiin walqabatu lafatti aanee heddummina sadarkaa guddaarra kan jiru yommuu ta’u, hiikkaan gaa’ilaas bal’inaan kan mu’atu dha. Kun kan agarsiisu dhimmoonni kun sadarkaa naannoo keenyaattis xiyyeeffannoo guddaan itti kennamee hojjetamuu kan qabu ta’uu agarsiiftuu guddaa ta’uu isaati.

Manneen murtii Naannoo keenyaas dhimmoota Daa’immanii fi Dubartootaa haala xiyyeeffannoo addaan keessummeessuuf karoora waggaa isaanii keessatti qabachuun fi bu’uuruma kanaan, haala walfakkataan ta’uu dhabus, hojjechaa kan jiran ta’uun isaa ni beekama. Haata’u malee, dhimmootni maatii fi Daa’immanii dhaddacha tokkoon akkaataa hojjetamuu danda’aniin akka gurmaa’an seeraan wanti tumame hin turre waan ta’eef sadarkaa manneen murtii hundatti sirnaan hojjechuu fi mirgoota daa’immanii fi dubartootaa sirnaan kabachiisuu irratti dhiibbaa uumee jira. Rakkoo kana furuuf Labsii manneen murtii Naannoo Oromiyaa lakk. 216/2011keewwata 32(2) jalatti Sadarkaa manneen murtii Olaanaa fi Aanaati dhaddachoota hariiroo hawaasa fi yakkaatin alatti dhaddacha saddaaffaa ta’uun dhaddachi maatii fi daa’immanii akka gurmaa’uu qabu

131 Jamaal Qumbii, Mujuulii leenjii hojii irraa ,Gaa’ilaa fi hiikaa, bitootessa 2002 fuula 4

132 Maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa’immanii manneen murtii oromiyaa/seensa waliigalaa/, ebla 2011, fuula 1ffaa

tumamee jira. Kun immoo dhimmoota maatii fi Daa'immanii xiyyeeffannoo addaatiin keessummeessuuf guddaa gargaara.¹³³

Maatiin, ka'umsa uumama hawaasaati.hawaasichaa fi mootummaa irraa eegumsa argachuuf mirga qaba.kanaaf akka biyya keenyaattis,¹³⁴ heerri mootumaa federaalaa labsiiwwan babal'aa mirga namoomaa kan eegsise, waliigalteewwan mirga namoomaa idil-addunyaa qaama seera biyyatti eegumsa mirga namoomaatiin shoora guddaa qaban akka hundeeffaman kan labse,itoophiyaatti sanada eegumsa mirga namoomaa irratti bu'uura ta'edha.Heerri mootummaa dabalataanis hiika labsiiwwan mirga namoomaa heera mootummaatiin eegumsa argatan,ibsa mirgoota namummaa idil addunyaa, waliigalteewwan fi qajeelfamoota idil-addunyaa Itoophiyaan mallatteessifte waliin bifa walsimatuun hiikamuu akka qaban labsa.¹³⁵

kanarraa ka'uudhaan maatiin bu'uura hawaasaati erga jennee hundeen maatii gaa'ila waan ta'eef,eegumsi barbaacisaa ta'e taasifamu qaba.Gama biraan kan ka'u,hawaasni taasgabbaa'aa,nagayaa fi oomishaawaa ta'e akka jiraatu fedhii mootummaa fi uummataati.waan kana ta'eef immoo gaa'illi hundeeffama irraa kaasee hanga hiikkaatti sirna seeraatiin eegumsi godhamuufi qaba.Kanaafis heerri,seerri fi hawaasni bal'aan xiyyeeffannaa addaa godhuutu irraa eegama.

Qaamoleen gaa'ela keessatti eegumsi godhamuuf qabu;walfuutota,daa'immanii fi garee 3^{ffaa}.ti. Kana jechuun mirgaa fi dirqama walfuutotaa wal-qixxummaa irratti hundaa'e,dantaa daa'immanii fi mirga garee 3^{ffaa} eeguudha.Mootummaan sirna seeraa maatii fi gaa'ilaan eegumsa godhee jira.Kana malees maatiin bu'uura hawaasaa waan ta'eef eegumsi addaa taasifamuufii akka qabu itti amanameera.kanarraa ka'ees,manni murtiis ta'e qaamni ykn ogeessi kamiyyuu dhimma maatii xiyyeeffannoo fi of-eeggannoodhaan akka hojjetuuf yaadamee manni murtii dantaa fi mirga daa'immaniif, dubartootaaf, akkasumas jireenya borii waliigalaa walfuutotaa yaada keessa galchuun dhimma maatii ilaaluu fi falmisiisuu,waliin jiraachuu, dirqamaa fi mirga gaa'ela irraa maddan waliin bahachuu fi daa'imman guddisuu fi kunuunsuu irratti haati warraa fi abbaan warraa jireenya gaa'ilaa keessa akka turan/jiraatan manni murtii ykn abbaan seeraa tattaaffii ol'aanaa fi walirraa hin cinne taasisuu akka qabu sirna fi seera duraan jiru irratti dabalee

133 Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiin Murteessuuf Bahe, Lak. 216 /2011 kewt.32/2/

134 Labsii heera mootummaa Rippabilika Dimookiraatawaa Federaalawaa itiyooophiyaa lakk.1/1987 kewt.34/3/

135 Kanuma, kewt.9/4/

maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii Oromiyaa jedhamuun falmiin maatii akka hogganamu kan taasifamedha.¹³⁶

3.1.2. Hundeeffama Maatii

Argaminsa fi ijaarsa maatii taasgabbii fi nagayaa qabu ta'e hawaasa oomishawaa gama siyaasanis ta'e dinagdeetiin misooma ariifataa fi itti fufinsa qabu fiduudhaan guddina biyya tokkoo jijjiiru danda'u horachuu keessatti gaa'illi dhagaa bu'uura akka ta'e beektonni seera maatii,tumaaleen heeraa fi seeraas haala walfakkaatuun ibsu.Waan kana ta'eef,hundeeffama gaa'ila keessatti jalqabaa eegalee hanga dhumaatti (raawwii hanga hiikkaatti)hariiroon gaa'ila walfuutota manicha hundeessanii fi maatii achi keessatti uumamu qofa kan ilaallatu kan hin taane,gaarummaa fi badummaan hawaasa bal'aas miidhuu fi fayyadu keessatti shoorri qabu daran ol'aanaa waan ta'eef dhimmichi walfuutota gaa'ilicha hundeessaniif qofa kan dhiifamu akka hin taane,ogeessonni seera maatii fi qaamni mootummaa imaammata hawaasa biyya tokko qajeelchanis itti waliigalu.

Sababoota olitti ibsame irraa ka'uun haala waliigalteewwan biroo irraa adda ta'een uumamni gaa'ila hundeeffama irraa eegalee hanga hiikkaatti,darbees hiikkaa boodas walfuutota irra darbee dantaa daa'immanii fi akkasumas hawaasa haaala ilaalcha keessa galchuun eegumsi yommuu godhamuuf argama.

Akka biyya Itoophiyaattis,kanuma irraa ka'uudhaan heerri Mootumaa Rippabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa/HMRDFI/,akka oromiyaattis,heerri mootummaa Biyyoolessa naannoo oromiyaa/HMBMNO/ akkuma duraa duuba isaaniitiin maatiin argama Hawaasaatiif bu'uura ta'uu fi hawaasichaa fi mootummaa irraas eegumsa argachuuf mirga akka qabu kewt.34/3/jalatti tumamee jira.

Kanaafis,Gaa'illi bu'uura seeraatiin dhiibbaa fi qoqqooddaa tokko malee fedhii walfuutota qofaan bilisaan kan itti seenamu akka ta'es heeronni olitti ibsaman kunniin kewt.34/1 fi 2/jalatti kaa'aniiru.

Bu'uuruma kanaan dhaaba gaa'ila itti seenanii hundeessuu irraa kaasee hanga hiikkaa fi bu'aan isaa ga'utti walfuutonni lameen mirga fi dirqama qixa ta'e kan qabaatan ta'uu heerri mirkaneessee jira.

136 Maanuwaalii dhaddacha Maatii fi Daa'immanii manneen murtii Oromiyaa kewt.9(1-4)

Tumaalee heeraa olitti eerame irraa ka'uudhaan yoo xiinxalamu gaa'illi fedhii dhiibbaa fi qoqqooddaa bifa kamuu irraa bilisa ta'een dhiiraa fi dubara umuriin isaanii waggaa 18 fi isaa ol ta'een kan hundeeffamu dhaaba beekamtii fi eegumsa seeraa qabu,dhaaba kana bulchuu fi hogganus ta'e hiikaa isaa fi bu'aalee isaa irratti murteessuu keessatti walfuutonni lameen mirgaa fi dirqama qixa ta'e kan irratti qaban dha.Hawaasa bal'aas ta'e mootummaan eegumsa barbaachisu gochuudhaaf dirqama heeraa kan itti qaban fi waantota bu'aa gaa'ilaa ta'an keessaa daa'immaniif xiyyeeffannaa fi eegumsa addaa kennuudhaaf dhaaba seeraa itti gaafatamummaa ol'aanaa hordofsiisu akka ta'e beekuun maalummaa fi ulfina heerri mootummaa biyyatti fi naannichaa gaa'ilaaf kennan hubachiisa.

Gama biraatiin hundeeffaa sirna mootummaa federaalawaa Itoophiyaa ammaa dura seerri hariiroo hawaasaa bara 1960 A.L.A bahee fi duudhaaleen aadaa sabaa fi sablammiwwan biyyattiin hariiroon maatii fi gaa'ilaa bitamaa kan ture seeraan kan hubachiisudha.

Haa ta'u malee guddinaa fi jijjiirama uumama hawaasaa,dagaaginaa fi babal'ina tekinooolojii ammaayyaa,amayyoomina sirna dinagdee fi siyaasaa akkasumas guddina warraaksa qabsoo mirga namoomaa (keessattuu mirga dubartootaa fi daa'immanii)sadarkaa guutuu addunyaatti xiyyeeffannaa addaa argataa dhufeen walqabatee,dhiibbaa sirna "gilobalayizeeshinii"dabalatee jijjiiramni yeroo gara yerootti dhufe maalummaa fi hundeeffama dhaaba gaa'ilaa irrattis jijjiirama bu'uura fiduun isaa hin oolle.

Haaluma kana bu'uureffachuun seerri maatii HMRDFI irratti hundaa'ee, gaa'illi fedhii bilisaa walfuutotaa bu'uura godhate uumuuf kan dandeessisu,walqixxummaan walfuutotaa hundeeffama gaa'ilaa irraa kaasee hanga hiikkaatti kan mirkaneessu,mirgaa fi dantaa daa'immani akkaataa heeraa fi waliigalteewwan addunyaa keessa taa'een dursaa fi eegumsa kennuuf kan dandeessisu seera maatii ammayyaawaa kan labse ta'uu isaa seensa labsii lakk.213/2000 A.L.A bahe irratti ibsameera.¹³⁷

Akka naannoo oromiyaattis,seerri maatii oromiyaa labsii lakk.69/95 bahe seensa isaa irratti kaayyoowwan olitti ibsaman kanneen kan kaahe yoo ta'u,milkaa'ina kaayyoowwan kanaaf mootummaaleen naannoleetis haala qabatamaa naannoo isaanii irratti hundaa'uudhaan seera maatii mataa isaanii labsachuuf kan isaan dandeessisu mirgaa heeran mirkanaa'eef irratti hundaa'uudhaan seera maatii oromiyaa kan olitti ibsame labsamuu isaa lafa kaahee jira.

137 HMRDFI KEWT.34/1-5;/SMO,lab.lakk.69/1995,kutaa seensa keessatti kaayyoo seerichaa ibsame. SFM,lakk.213/2000 kan fooyya'e seensa keessatti kaayyoo seerichi fooyya'eef ibsame irraa.

Bu'uura kanaan seera maatii Oromiyaa fi seera maatii federaalaa fooyya'e boqonnaa 3^{ffaa} keessatti akkaataa raawwannaa fuudhaa fi heerumaa ykn gaa'ilaan kan tumu yommuu ta'u, akka waliigalaatti, fuudhaa heerumni sirna itti gaafatama galmeessa haala hawaasummaa duratti, akkaataa amantii fi aadaa tiin raawwatamu akka danda'u ni ibsa.¹³⁸

3.2. Hiikkaa Gaa'ilaan

3.2.1. Dhimmoota Waliigalaa

Maatiin ka'umsa uumama hawaasaa ta'uu isaatiin eegumsi seeraa kan isa barbaachisu waan ta'eef, ka'umsa maatii kan ta'e fuudhaa fi heerumni immoo yeroo raawwannoo isaa, waliiwajjin jireenyaaf iddoo ol'aanaa kennuudhaan eegumsa seeraan barbaachisu kaa'ee akkuma jiru, addaan hiikkaa isaafis mirga walqixxummaa, fedhii guutuu fi bilisummaa walfuutotaa irratti akka hundaa'u seera dandeessisu baasuun eegumsa gochuun barbaachisaadha.¹³⁹

Sadarkaa guddina hawaasni amma irra jiru ykn gahe, heera mootummaa fi waliigalteewwan addunyaa dhimma kanaan qunnamtii qabaniin fi biyyi keenya raggaasifte wajjin akkaataa walsimatuun seeroonni bahaniin sadarkaa naannoo fi federaalaatti hojiirra jiru. kanaafis seerri maatii sadarkaa mootummaa federaalaatti fooyya'ee hojiirra oolee jiraatullee haala qabatama isaaniitiin naannoleen seeraa maatii ofii baafaachuu akka danda'an heera mootummaatiin mirkanaa'eera. Akkaatuma kanaan seerri maatii bahee hojiirra kan jirudha.¹⁴⁰

Bu'uura irraa gaa'illi har'a ijaareen bor diiga ykn har'a walfuudheen bor walhiika jedhamee kan itti seenamu osoo hin taane hanga duuti addaan nama baasutti waliin jiraachuuf yaadamee gaa'illi hundeeffama jedhamee amanama. Walitti dhufeenya biroo jiran irraas waanti walitti dhufeenya gaa'ilaan adda taasisu kanadha. kunis akkaataa amantaa tokko tokkotti du'aanillee gaa'illi hiikkaa akka hin qabnee fi gareen lubbuun hafe gaa'ilicha itti fufsiisuu akka qabuu fi nama biraa waliin darbee gaa'ila hundeesuullee akka hin qabne kan kaawwame dha. Ilaalchi amantaa akkanaas jiraachuun akkuma eegametti ta'ee garuu wantoota hiikkaa gaa'ilaaf sababa gahaa ta'an keessaa duuti tokko ta'uu seeraan tumamee jira. Kun ka'uu kan barbaachiseef gaa'illi dhaabbata kabajamaa ta'uu fi akkuma arganitti ijaaruu fi diiguun kan hin danda'amne

138 SMO labsii lakk.69/1995 fi labsii lakk.83/1996, boqonnaa 3ffaa kewt.(19-22)tti ,SMF fooyya'e lakk.213/2000 boqonnaa 3ffaa

139 SMO lab.lakk.69/1995 fi 83/1996 /seensa keessatti yaada ibsame.

140 Federal negarit gazetta extra ordinary issue No.1/2000 The revised family code proclamation no.213/2000 From its preamble/seensa isaa irraa yaada fudhatame/.

ta'uu,jaalalaa,fedhii fi kabaja guddaa irratti hundaa'ee kan hundaa'u akka ta'e ibsuun barbaadameeti.

Kun durumaayyuu seerota keenya keessatti waan durfamarii yaadaman fakkaata.sababni isaa seerota dhimma maatii bulchan sadarkaa federaalaas ta'e naannootti kan jiran waa'ee raawwannaa fuudhaa fi heerumaa qofa tumani hin dhiifne.akkuma rawwatinsa gaa'ilaaf eegumsa tuman walhiikkaa isaafis eegumsi seeraa kan barbaachisu ta'uun ifatti seeraan haguuggii kan argate dha.

Hiikkaa gaa'ilaan kan jennu akkuma armaan olitti ibsamuuf yaalame,gaa'illi akkaataa seera rogummaa qabu jalatti tumameen fi ulaagaa seerichaan tumame hordofee raawwatame tokko sababoota garagaraan yommuu addaan citu yoo ta'u,addaan citinsi kunis akkaatuma seerichaan tumametti ta'uu qaba jechuudha.kanarraa ka'uun waa'ee hiikkaa gaa'ilaan haasawuuf gaa'illi seera qabeessa ta'e jiraachuu akka qabu tumaawwan seeraa dhimma kanaaf rogummaa qaban irraa hubachuun ni danda'ama.¹⁴¹

3.2.2. Dhibbaawwan Hiikkaan gaa'ilaan Qabu fi Dhimmoota Xiyyeeffannoo Barbaadan.

Dhibbaa hiikkaan gaa'ilaan qabu kana jedhanii dubbachuun nama rakkisa.sababni isaa hiikkaan gaa'ilaan dhibbaan qabu nama tokko fi lama irratti qofaa osoo hin taane namoota baay'ee fi akka biyyaattis dhibbaa guddaa kan qabu waan ta'eef.Hiikkaa gaa'ilaan adda dureen kan miidhaman walfuutota yommuu ta'u,itti aansuun immoo daa'immaan gaa'ilicha irraa argamani fi dubartoota dha.

kanarra darbee garuu gama walfuutota lachuuniyyuu maatiin jiru,firootan fi biyyi walfuutonni walhiikan kun keessa jirus miidhamoota ta'u jechuudha.kunis ka'umsa irraa waa'ee gaa'ilaan akkaataa ittiin ibsine irraa yommuu ilaallu, gaa'illi dhimma ijoo jiruuf jireenya dhala namaa ta'urra darbee bu'uura hawaasa addunyaa akka ta'e ibsa olitti taasifame hundaan ibsamaa kan dhufedha.kanarraa kan ka'es dhimmi gaa'ilaan hundeeffama isarraa eegalee hanga hiikkaa isatti akka addunyaatti xiyyeeffannoo kan argatee fi akka biyya keenyaattis heera keessatti tumamuudhaan naannoleenis akkaataa haala qabatama naannoo isaaniitti seera ittiin dhimma

141 SMO lakk.69/1995 fi 83/1996 , SMF lakk.213/2000Mahaarii Redaa'ii (jildii 1ffaa) fuula 19ffaa

maatii kana bulchuu danda'an akka baafatani hojiirra oolchan ta'ee jira.kanarraa waanti hubatamu gaa'illi dhimma murteessaa ykn dhimma jiraachuu fi jiraachuu dhiisuu biyya tokkoo yoo jenne kan mamsiisu miti.kunis hundeeffamuu irraa kaasee gaa'illi jabaan yoo jiraate maatii jabaa ta'e kan bu'uuessu waan ta'eef, maatiin jabaa yoo ta'e immoo hawaasnis jabaa kan ta'u akka ta'e,garuu faallaa kanaa maatiin laafaa taanaan hawaasnis laafaa ta'uu akka danda'u ni tilmaamama.

Kunis barreeffamoota garaagaraa keessatti jabinni hawaasa tokko,naamusni isaa.guddinni isaa,duudhaa fi safuu hawaasni sun qabu,maatii hawaasicha uumeen akka safaramu ibsee jira.Fknf;Maatiin gaarii fi itti gaafatamummaan itti dhagahamu jiraachuuf,ka'umsa irraa akkaataa daa'imman itti guddatan baay'ee murteessaa dha.kanaaf maatiin guddisa daa'ima irratti gahee guddaa fi ola'anaa qaba.Daa'imni akkaataa maatiin qaretti,qajeelchetti,barsiisetti,duudhaa hawaasaa,aadaa,amantaa,safuu fi kkf waliin wal baruun kan guddatan waan ta'eef,haalli maatiin daa'ima itti guddisu egeree biyyaaf murteessadha.kanarraa ka'amee bu'uura jedhamuu danda'a.

Kana yommuu jennu maatiin gahee isaa bahuu qofti daa'ima qajeelchee,qaree nama naamusa fi amala gaarii qabuu itti gaafatamummaa isaa sirnaan bahatu gochuun guddisuu danda'a jechuu osoo hin taane,qaamoleen biraas gahee mataa isaanii kan qaban akka ta'e fuula dura kan ilaalamu ta'us,garuu maatiin adda duree ta'uu ibsuun barbaadameetu.kana yoo jennu gaa'illi hiikkaatiin qaamoleen miidhaman hedduu ta'ullee kallattiidhaan garuu daa'imman gaa'ilicha irraa argaman kan miidhaman ta'u.kanaaf dhimmoonni hiikkaa gaa'ila keessatti xiyyeeffannoo barbaadan dantaa daa'imman fi mirga dubartootaa ta'a.

Akkuma kallattii garaagaraa fi seerota garaagaraan ibsametti dubartoonni kallattii baay'een kan miidhaman waan ta'eef adeemsota hiikkaa gaa'ila kana keessattis,bu'aa hiikkaa gaa'ilaan walqabatee itti gaafatamummaa fi dirqama haadhi warraa fi abbaan warraa qooddachuu qaban irratti,qoodinsa qabeenyaa walfuutonni gaa'ila keessatti horatan fi qabeenya dhuunfaa walfuutotaan walqabatee akkaataa seera maatii keessatti kaawwameen ilaalamu kan qabu ta'uudha.¹⁴²kanaaf dhimmoota xiyyeeffannoo barbaadan keessaa isa tokko ta'a jechuudha.

Gaalli akka hin hiikamne tattaaffii hunda gochuun daran barbaachisaadha. Kana gochuuf ammoo manni murtii waliigalaa Oromiyaa maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii

142 Seera Maatii oromiyaa kewwtoota,74,78,79 fi 66 haala qoodinsa qabeenya dhirsaa fi niitiin walqabatee haala itti ilaalamuu qabuu fi dirqama abbaan warraa fi haati warraa qooddachuu qabaniin walqabatee,garaagarummaa tokko malee bifa walqixxummaa qabuun ilaalamuu kan qabu ta'uu,xiyyeeffannoon ilaalamuu kan qabu ta'uu agarsiisuuf kan fudhatame.

baafatee jira. Kaayyoon maanuwaalii kanaa maatiif eegumsa gochuu, mirgoota daa'immanii heeraa fi seerota biroo keessatti tumamani jiran karaa guutuu fi walfakkaatummaa qabuun akka hojii irra oolu gochuu dha. Kunis gaa'illi hiikamuun dura eeggannoon cimaan akka godhamuus karaa sana gochuuf gargaaran hundumaa duguuganii fayyadamuun barbaachisaadha. Hiikkaan gaa'ilaa dhiibbaan qabu kallattii tokkoon qofa kan ilaalamu osoo hin taane gama hedduunidha. kunis gama hawaasumma, dinagdee, fi kan biroon ilaalamu danda'a.

3.2.2.1. Dhimmoota Hawaasummaa

Gaa'illi akkaataa seeraatiin erga hiikamee booda dhimmi ka'u bu'aa hiikkaan fuudhaa heerumichaa hordofsiisuudha. Haaluma kanaan bu'aan hordofsiisuu kallattii hedduun ilaalamuu kan danda'u ta'ullee inni guddaan garuu karaa lama kan ilaalamu ta'a. Kunis bu'aa qunnamtii dhunfaa fi qabeenya irratti qabudha. kana keessaa qunnamtii dhunfaa ilaalchisee akkuma hiikkaan fuudhaa heerumaa raawwatameen mirgaafi dirqamni waliin jiraachuu fi kan biroos ni hafu.

Walfuutonni akkuma walitti dhufaniin, jireenya hawaasummaa namoota biroon fi walfuutota biroo waliin ni taasisu, hiriyyoota yeroo waliin dabarsanis ni qabaatu, haa ta'u malee erga gaa'illi diigamee hiriyyoota kanaan akka duraatti walitti dhufuun addaan cita. sababni isaas amma akka duraa osoo hin taane namoota dhuunfaa waan ta'aniif. Hiikkaa booda jireenyi walfuutotaa shakkiin kan guutamuu fi hiriyyoota duraan qaban irraa amantaa dhabuu, jaallatamuu hiriyyoota biratti qaban shakkuun ni mudata.

Akkuma beekamu walfuutoonni waliin jireenya gaa'ila isaanii keessatti sochii hawaasummaa ni qabu. Hiikkaa gaa'ilaa dhimma hawaasummaa irratti gama hiriyyummaan qofaa osoo hin taane gama sochii walfuutonni turtii gaa'ilaa keessatti naannoo isaanii keessattis ta'e hiriyyoota isaanii waliin qabaachaa turan ni jijjiira. kunis sochiiwwan kunniin akka dhuunfaatti kan hin dalagamne ta'uu danda'u. Fakkenyaaf maatiidhaan sochiiwwan bakka bashannanaa deemuun raawwatamu, gammachuu argamu erga walhiikanii booda raawwachuun itti hin tolu. kanaaf sochiiwwan gaa'ila keessatti walfuutonni waliin taasisan kamuu, erga gaa'ilichi addaan citee walfuutonni qofa qofaan raawwachuuf kan isaan hin gammachiifne akka ta'e fi sababa kanaan sochiiwwan gaggaarii fi gammachiisoo ta'an gara dhiisuu fi jijjiirutti akka walfuutota geessu beektotaan ni ibsama.

Dhibbaan biraa gama hiikkaa gaa'ila walfuutoonni sochii karoora isaaniin walqabatee kan akka maatiitti, waliin ta'uudhaan karoorsa hundaa dhuunfaan karoorsuu fi yaaduutti,karoora sana galmaan gahachuu fi guuttachuuf qofummaan socho'u ni eeglama.kunis jireenyaan wal'aansoo walqabuu fi wal'aansoon sunis gaa'ila keessatti walfuutonni lamatti kan qooddatan kan ture fi hiikkaa gaa'ilaan booda garuu qofummaan kan dhama'an ta'a.walfuutonni baay'een jireenya wal'aansoo ta'e kana moo'achuuf gargaarsa barbaachaaf jecha namatti hirkachuun ni mul'ata.kana taasisani gargaarsa barbaadan sana akka barbaadanitti dhabuu malu.kanarraa kan ka'es jireenyi dhuunfaa walfuutonni gaa'illi isaanii erga diigamee qabaatanis kan waljalaa dhahee fi dhiphattoota akka ta'an isaan godha.(*confusing and stressful after divorce*).¹⁴³

Gama biraan immoo hiikkaan gaa'ila gama hawaasummaan jiru,haalli jiruu fi galii walfuutotaa kan yeroo gaa'ilaan jiran irraa ni jijjiirama.sababni isaas qabeenyaan walfuutonni gaa'ila keessatti horatani qaban bakka lamatti addaan kan qoodamu waan ta'eef, kun immoo sochii walfakkaataa gaa'iila keessatti walfuutoonni hirmaatan irraa ni daangeessa.sababni isaas rakkoo qoqqoodinsa dinagdee walfuutotaa sababa hiikkaa gaa'ilaan qaqqabe ta'u mala.kanaaf hiikkaan gaa'ila walfuutonni sochii jireenya hawaasummaa gadi aanaa ta'e akka qabaatan taasisa.¹⁴⁴

Dhibbaan hiikkaan gaa'ila gama hawaasummaan qabu kan olitti ibsame qofaa osoo hin taane walfuutonni sababa hiikkaa gaa'ilichaan namni akkamitti na ilaala ykn maal naan jedha kan jedhus isaan dhiphisa.kanarraa kan ka'es jireenya hawaasummaa jiraachurraa of qusatu.kun immoo gara jireenya qofummaan jiraachuutti kan oofu ta'uu isaatiin nagaan dhabuu,dhiphachuu fi kkf tiif ni saaxila.¹⁴⁵

3.2.2.2. Dhimmoota Dinagdee

Ka'umsa irratti gaa'illi bu'uura hawaasaati jennee akkuma eegalle,hiikkaan isaas kallattii hedduun dhiibbaa kan qabu ta'uu isaa barreeffamoota garaagaraanis ta'e beektota baay'een kan ibsamudha.Dhiibbaawwan hiikkaan gaa'ila geessisu keessaa tokko dhiibbaa dinagdeeti.Dinagdeen jiruuf jireenya dhala namaaf barbaachisaadha.kanaafis dhamaatiin fi tattaaffiin walfuutoonni waliin jireenya gaa'ila isaanii keessatti qaban ol'aanaa yommuu ta'u,adda bahinsi walfuutota kanaa gama dinagdeenis dhiibbaa ni qaba.

143 Social effects of divorce,<https://our everydaylife.co/social-effects-divorce-768807.html>

144 David H.Olson,John DeFrain "Marriages and Families ,intimacy,Diversity,and Strengths"4th ed.pp 478-483

145 David H.Olson,John Defrain,Marriages and families:intimacy,strengths,and diversity,4th ed,pp 325-326.

Gaa'illi guddina dinagdeef gahee guddaa kan qabudha.kanarraa ka'uun gaa'illi taasgabbaa'aa fi nagayaa ta'e tokko nageenya fi taasgabbi haawaasaa irratti dhibbaa kan qabu ta'uu seensa boqonnaa kanaa irratti kan ibsame yommuu ta'u,akkasumas taasgabbaa'uu fi nageenyi gaa'ila kun guddinaa fi itti fufinsa dinagdee biyya tokkoo irrattis murteessaa ta'uun karaa garaagaraa ni ibsama.kanaaf taasgabbaa'insi fi nageenyi gaa'ila kallattiinis ta'e alkallattiin guddina dinagdee waliin hidhaminsa qaba yommuu jennu karaa faallaa kanaan gaa'illi nagayaa qabu fi taasgabbaa'aa ta'e tokko yoo hin jiraanne dinagdee irratti dhibbaa faallaa kan qabu ta'uun ni hubatama.¹⁴⁶

Gaa'illi nagaa fi taasgabbaa'aa ta'e jiraachuu dhabuun,kana yommuu jennu gaa'illi hiikkaan guddina dinagdee ni suutomsa (*Divorce slows Economic Growth*).Akka dhaabbanni qorannoo gaa'ila fi amantaa /*marriage and religion research institute*/jedhamun gaggeeffame ibsutti gaa'illi guddina dinagdee keessatti hirmaannaa guddaa kan qabu ta'uu fi fallaa kanaan hiikkaan gaa'ilichaa immoo guddina dinagdee irratti miidhaa qabaachu isaati.kunis yeroo gaa'illi diigamu walfuutonni waliin mana tokko keessa jiraachaa turan gara mana garaagaraa keessa jiraachuutti dhufu.kun immoo manni dabalataan barbaachisa,humni ni barbaachisa,qabeenyaan ni barbaachisa kan deeman ta'a jechuudha.Akkas kan ta'u yoo ta'e immoo manni barbaadan kun akkasumaan kan argamu osoo hin taane qabeenyi irratti dhangala'uun kan ijaaramu ykn bitamu ta'a.kanaaf kallattii kanaanillee qabeenyaan walfuutonni kun waliin jireenya keessatti qaban addaan qoodamuun guddina dinagdee kan dhuunfaa walfuutotaas ta'e kan hawaasa bal'aa kan miidhu ta'a. Hiikkaan gaa'ila dinagdee walfuutotaa irraatti miidhaa kan qabu irra darbee dinagdee biyyaas kan miidhu ta'uun haala olitti ibsame irraa ni hubatama.

3.2.2.3. Dhimmoota Deemsaa Fi Haala Qabinsaan Walqabatan

Gaa'illi hundee maatiiti.Maatiin immoo bu'uura hawaasaati.kanaaf gaa'illi yommuu hundeeffamu eegumsa guddaan ta'uu akka qabu seeraan lafa taa'eera.isa kanaaf seeronni maatii sadarkaa federaalaa fi naannootti jiran ni agarsiisu.Akkuma hundeeffama gaa'ilaaf adeemsi seeraa lafa kaawwame,hiikkaa gaa'ila kanaafis adeemsonni ittiin gaggeeffamuu qabu seeraan tumamee jira.¹⁴⁷ Labsiiwwani fi qajeelfamoonni garaagaraa bahanis yeroo dhimma falmii

146 According to a study performed by the marriage and religion research inistitute,marriage is an important contributor to economic growth.healthy marriges have been proved to promote economic growth,while divorce adversely impacts the economy.<https://www.investopedia.com>

147 Seera maatii oromiyaa/SMO/ kewt 127,214, Seera maatii Federaalaa .

maatiitti xiyyeeffannoo kennuudhaan of eeggannoo guddaadhaan akka hojjetamu kan akeekanidha.Fknf maanuwaaliiwwan hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii,¹⁴⁸ Maanuwaalii murteessa qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa Lakk.1/2010 jedhaman kunniin adeemsonni falmii maatiin walqabatan,keessattuu kallattiinis ta'e alkallattiin dantaa daa'immanii waliin kan walqabatan kun of eeggannoodhaan akka ilaalaman waan barbaachiseef,garaagarummaa hojiirratti mul'atu xiqqeessuu fi sababa kanaan dhiibbaa dantaa daa'immanii irratti raawwatamu hambisuuf yaadamee kan qophaa'e dha.¹⁴⁹

Gaaffiin hiikkaa gaa'ilaa yookiin wal-diddaan gaa'ela keessaa yommuu dhihaatu, Abbaan Seeraa haadha warraa fi abbaa warraa mariisisuun akka araaraman gochuu, ykn gara jaarsummaatti qajeelchuu qaba. Haati warraa fi abbaan warraa sodaa fi saalfii irraa bilisa ta'anii icciitii jirus baasanii akka dubbachuu danda'an abbaan seeraa jajjabeessuu qaba.¹⁵⁰kunis gaa'illi yommuu ijaaramu haala salphaan akka addaan bahuuf hin hundaa'u garuu immoo sababoonni gidduun dhufanii waldhabdee gaa'ilicha keessatti uumamu hammeessan ni jiraatu.kanaaf gaaffiin hiikkaa gaa'ilaa yommuu dhiyaatu sirnaa fi adeemsa dhimmoonni biraa ittiin ilalaman irraa bifa adda ta'een ilaalamuu akka qabu armaan duras ibsamee jira.kana yommuu jedhamu immoo gaaffiin hiikkaa akkuma dhihaaten gara murtiitti deemu caalaa akka araaraman fi yaada isaanii kaasan gochuudhaan haala itti yaada isaanii jijjiirratan gochuudha.ogeessonni, keessumattuu abbootiin seeraa, dhimma maatii fi daa'immanii tasgabbiin, of eeggannoodhaan akkasumas yeroo fudhachuudhaan ilaalu qabu. Dhaddachi maatii fi daa'immanii dhimma maatii fi daa'immanii adeemsa seeraa baratame irraa bifa adda ta'een fi haala jijjiirameen (flexible) ta'een ilaalu qaba.

148 Dhimmootni maatii fi Daa'immanii dhaddacha tokkoon akkaataa hojjetamuu danda'aniin akka gurmaa'an seeraan wanti tumame hin turre waan ta'eef sadarkaa manneen murtii hundatti sirnaan hojjechuu fi mirgoota daa'immanii fi dubartootaa sirnaan kabachiisuu irratti dhiibbaa uumee jira. Rakkoo kana furuuf Labsii manneen murtii Naannoo Oromiyaa lakk. 216/2011keewwata 32(2) jalatti Sadarkaa manneen murtii Olaanaa fi Aanaati dhaddachoota hariiroo hawaasa fi yakkaatin alatti dhaddacha saddaaffaa ta'uun dhaddachi maatii fi daa'immanii akka gurmaa'uu qabu tumamee jira. Kun immoo dhimmoota maatii fi Daa'immanii xiyyeeffannoo addaatiin keessummeessuuf guddaa gargaara.(Seensa maanuwaalichaa irraa)

Dhaddachi maatii fi daa'immanii labsii kanaan gurmaa'e dhimmoota maatii fi Daa'immanii sirnaan keessummeessuun tajaajila haqaa karaa guutuu fi walfakkaatummaa qabuun guutuu Manneen Murtii naannichaa keessatti kennuun akka danda'amu maanuwaaliin kun qophaa'ee jira.

149 Mirgoota daa'immanii kabachiisuu keessatti dhimmi qallaba daa'immanii isa duraa fi murteessaa waan ta'eef kana keessatti qaamni qallaba daa'immanii murteessuuf aangoon kennameef seerota qixa kanaan jiran bifa dantaa daa'immaniif dursa kennuun hojiitti hiikuun barbaachisaa waan ta'eef;Murtii manneen murtii Oromiyaa qallaba daa'immanii ilaalchisee kennan tilmaamamaa,haqa qabeessaa fi walfakkaataa taasisuun barbaachisaa ta'uun isaa waan itti amanameef;Maanuwaalii murteessa qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa Lak.1/2010 jedhamee waamamuu ni danda'a.(Seensa maanuwaalichaa irraa)

150 Maanuwaalii dhaddacha Maatii fi Daa'immanii manneen murtii Oromiyaa kewt.12

Abbaan seeraa dhimma maatii fi daa'immanii yommuu ilaalu sirna beellamaa kaayyoo kana waliin deemuun socho'uu qaba. Abbaan Seeraa yeroo gahaa argatee abbaa warraa fi haadha warraa mariisuu akka araaraman gochuuf, akkasumas daa'imman amala, fedhii fi jireenya isaanii borii adda baasuu akka danda'u galmee guyyaa tokkotti hojjechuu danda'uun olitti baay'isee beellamuu hin qabu.¹⁵¹ kana raawwachuunis maatiin akka itti fufu haala mijeessuun barbaachisaadha.

Maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'immani mana murtii waliigala oromiyaa Kewt 21(3,4) jalatti;

“Iyyannoon yookiin himanni hiikkaa gaa'ilaa yeroo dhiyaatu manni murtii gaaffiin dhiyaate hiikkaa gaa'ilaa ta'uu isaa sirnaan qulqulleessuu qaba, gaaffii dhiyaate irratti gareen biraa deebii osoo itti hin kenniin dura, yoo danda'amaa ta'e, ogeessi nama iyyate yookiin himannaa dhiheesse fi garee isa deebii kennu/waamamaa/Himatamaa walitti fiduun gorsa barbaachisaa akka kennuuf taasifamuu qaba” jedheera. Maanuwaalin kun adeemsa falmiin dhimma maatii ittiin gaggeeffamaa ture irratti haala fooyya'aa fi eegumsa qabuun akka ilaalamu kan yaade dha. Haala qabatama dura tureen dhimmi maatii gara mana murtiitti yommuu dhiyaatu keessattu gaaffichi hiikkaa gaa'ilaa yommuu ta'u, iyyannaa dhiyaate irratti deebiin erga kennamee booda gorsi kan kennamu fi gara araaraattis yoo ta'e sanuma booda kan qajeelfamu ture. Akkuma tumaa maanuwaalichaa olitti ibsame irraa hubatamutti iyyanni dhiyeete gaaffii hiikkaa gaa'ilaa ta'uun qulqullaa'ee namni deebii kennuu qabu osoo deebii hin kenniin dura gorsi gara araaraatti isaan geessuu danda'u kennamuu akka qabu kaayameera.” Gorsi walfuutotaaf kennamu kun ogeessan, Jaarsolee fi qaama biroon kennamu dhimmoota dhiibbaa hiikkaan gaa'ilaa jireenya dhuunfaa fi maatii, jireenya hawaasummaa, xiin-sammuu walfuutootaa fi daa'imman irratti qabu kan of keessatti hammate ta'uu qaba.¹⁵²

Maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'immaan mana murtii waliigala oromiyaa keewwata 24 jalatti akkaataa dhimmi waldiddaa maatii gara mana murtiitti dhiyaate araaraaf qajeelfamuu danda'u fi jaarsolee akkamiitu waldiddaa maatii ilaalu danda'a kan jedhu haala kanatti aanuun kaa'eera.

151 Ibid kewt.12/6/

152 Maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'imman mana murtii waliigala oromiyaa lakk-/2011 kewt.23

1. Iyyannoo hiikkaa gaa'ilaa garee tokkoon, yookiin lamaan isaanitiin dhiyaatu irratti hundaa'uun manni murtii yaalii ofii godheen kan hin milkoofne yoo ta'e jaarsolee araaraatiin walfuutootni akka araaraman yaalii guddaa taasisuu qaba.
2. Jaarsoleen Araaraa namoota sadii hanga shanii ta'an tarreeffamaan walfuutootni akka dhiyeessaniif manni murtii yeroo gahaa guyyaa kudha shan hin caalle sskennuun filachisuu qaba.
3. Ulaagaan jaarsoleen araaraa ittiin filataman hawaasa keessatti namoota nama araarsuun dandeettii, maatii isaanii sirnaan bulchuun fakkeenyummaa gaarii, hawaasa keessatti naamusaa fi kabaja qaban fi kkf of keessatti hammata.
4. Manni murtii jaarsoleen araaraa erga filatamaani booda yoo danda'ame jaarsolee araara hunda isaanii yookiin immoo walitti qabaaf barreessaa keessaa tokkoon isaanii beellamaan akka dhiyaatan taasisuun adeemsa araari itti gaggeeffamuu qabu, kaayyoon guddaa jaarsolee araara walfuutoota araarsu akka ta'e fi haala gabaasni itti dhiyaatu irratti qajeelfama kennuu qaba.
5. Hojii araaraa kana yeroo raawwatanitti walitti qabaan jaarsolee yookiin barreessaan adeemsa araari irra jiru yeroo yeroon akkasumas xumura irratti gabaasa bu'aa araaraa yookiin yaalii isaan taasisan agarsiisu mana murtiif barreeffamaan ni dhiyeessa.

Kun erga ta'ee booda manni murtii yeroo walfuutoonni waa'ee gaa'ilaa isaanii irra deddeebi'anii yaadan kennuufi qaba. Akkaataa seerri maatii ajajuun yeroo irra deddeebi'anii itti yaaduu yammuu murteessutti haala fi hariiroo walfuutootni keessa jiran fi dhimmoota biroo kaayyoo yeroo kennamuu qabu waliin deemu giddu galeessa godhachuun yeroo gahaa kennuu qaba.¹⁵³

3.3. Hiikkaa Gaa'ilaa Booda Eegumsa Mirga Daa'immanii.

Akka qajeeltootti, hiikkaan gaa'ilaa erga labsamee booda, abbaanwarraa fi haatiwarraa bu'aa hiikkaa gaa'ilaa waliigaltee isaan gidduutti taasifamuun xumurachuu ni danda'u. Daa'imman eenyu biratti akka guddatan, qallaba daa'imaaf barbaachisu hammam akka ta'ee fi eenyutu haala kamiin kaffaluu akka qabu, isaan keessaa kan daa'imni biratti guddachaa hin jirre haala kamiin, hammam hammamittii fi eessatti akka wal arguu, wal dubbisuu fi waliin turuu akka danda'an,

¹⁵³ Maanuwaalii dhaddacha maatii fi daa'imman mana murtii waliigala oromiyaa lakk-/2011 kewt.25

kkf irratti bitaa fi mirgi waliigalanii murteeffachuu akka danda'an seerichi abbawarraa fi haadhawarraaf carraa dursaa kenneera. Haa ta'u malee, bitaa fi mirgi waliigalteedhaan xumuruuf fedha yoo dhaban, ykn immoo waliigalteedhaan xumuruuf yaalanii yaaliin isaanii milkaa'uu yoo dadhabe, manni murtii dhimmicha gidduu galee akka ilaaluuf seerichi dirqama irra kaa'eera.¹⁵⁴

Manni murtii dhimmoota dantaa daa'ima kanneen irratti yeroo murteessu kallattiidhaan ofuma isaa gochuu dhiisee qaamota adda addaa muuduu ykn ajajuu ni danda'a ykn ofuma isaa ofitti fudhatee ilaaluu ni danda'a. Fakkeenyaaf, jaarsolii filee ykn bitaa fi mirgi Kan filataniin, ogeessa karaa mana murtii muudamuun, ykn karaa mijaa'aa ta'e kamitiyyuu fayyadamee bu'aa hiikkaa gaa'ila gama dantaa daa'immaniin jiru irratti murteessuu ni danda'a. Kana irraa qabxiin hubatamus bu'aa hiikkaan gaa'ila hordofsiisu karaa hedduu mana murtii alatti akka raawwatamu taasifamuun isaa akkuma barbaadametti akka hojjetamuuf ykn manni murtii aangoo bal'aa isaaf kenname akkuma fedhetti abbaa fedhe yeroo barbaadetti muuduu ykn ajajuu otoo hin taane, karaa dantaan daa'immanii galmaan gahuu danda'u bal'isuun ilaaluu fi ittiin hojjechuuf kan yaadame ta'uu hafuura seerichaa irraa ni hubatama.

As keessatti gaheen mana murtii daran ol'aanaa ta'uu irraan ka'e bu'aan walhiikinsaa karaa waliigaltee abbaawarraa fi haadhawarraatin ykn jaarsoliidhaan ykn ogeessa manni murtii muude kamiiniyyuu taasifame ykn murtaa'e raawwatiinsa kan argatu mana murtiitti dhiyaatee fudhatama yoo argate dha. Waliigalteen kamiyyuu, bu'aan araaraa jaarsummaatiin gaggeeffamu, ykn ogeessaan kan murtaa'e kamiyyuu dantaa daa'imaniitti kan bu'u ykn kan faallessu yoo ta'e, mirga walqixxummaa abbaawarraa fi haadhawarraa qoodinsa qabeenyaa, gahee fi dirqama daa'ima kunuunsuu fi eeguu qaban ilaalchisee bu'uura seeraa fi heeraa kan hin qabne yoo ta'e, akkasumas safuu hawaasaa waliin kan wal hin simne yoo ta'e, manni murtii waliigaltichaaf beekamtii kennee fudhatee hin mirkaneessu jechuu dha.

Hiikkaa gaa'ila booda haala kunuunsaa fi eegumsa daa'immanii ilaalchisee, keessumattuu immoo daa'imni eenyu biratti guddachuu akka qabu, qallabaa fi wantoota guddisa daa'imaaf barbaachisu hundi akkamiin akka murtaa'uu fi eenyutu akka kaffaluu qabuu fi mirga abbaawarraa ykn haatiwarraa daa'imni biratti hin guddanne haala kamiin daa'ima waliin wal arguu qabu kkf irratti Seerri maatii oromiyaa ifatti kaa'eera. Haala kanaan, manni murtii murtii

154 SMO kwt.110

hiikkaa gaa'ilaaw yommuu kennu haala guddisaa, qallabaa, mirga abbaawarraa fi haadhawarraa kkf ni murteessa.¹⁵⁵

Manni murtii dhimmoota akkasii irratti yeroo murtii kennu ariitii hin barbaachifneen dhimmoota qulqullaa'uu qaban otoo hin qulqulleessiin akka murtii hin kenninee fi yeroo gahaa itti kennee gadi fageenyaan ilaalee akka murteessuuf seerichi yeroo ji'a jahaa kenneera.¹⁵⁶ Kana jechuun garuu murtii ariifataa kennuun hin barbaachisu jechuu otoo hin taane, ykn dirqama hamma ji'a jahaatti turuu qaba jechuu otoo hin taane, manni murtii yeroo gahaa fudhatee waa'ee dantaa daa'immanii kabajuu fi kabachiisuu akka qabu taasisuuf akka yaadame hubachuun salphaa dha. kanaaf, manni murtii gama tokkoon ariifatee dhimmoota otoo hin qulqulleessiin dantaa daa'ima irratti murteessuu irraa of qusachuu, gama biraatiin immoo maqaa dhimmoota qulqulleessuutiin galmeelafarra akka hin harkifamne gochuudhaan yeroo ol'aanaa ji'a jahaa kennamee jira.

Kutaalee armaan gadii keessatti dantaa fi mirga daa'immanii hiikkaa gaa'ilaaw boodaa tokko tokkoon kaafnee muuxannoo fi qabatama manneen murtii keenya keessatti raawwataman seericha waliin wal madaalchisuun xiinxala gadi fagoo ta'e taasisuun marii bal'aan karaa leenjifamtootaa erga gaggeeffamee booda rakkoolee hojmaata keessatti mul'atan ilaalchisees kallattiin gara fuulduraa ni kaa'ama.

Gaaffii marii

1. Manni murtii murtii hiikkaa gaa'ilaaw yommuu kennu haala guddisaa, qallabaa, mirga abbaawarraa fi haadhawarraa irratti yommuu urtii kennu, ariitii hin barbaachifneen dhimmoota qulqullaa'uu qaban otoo hin qulqulleessiin akka murtii hin kenninee yeroo gahaa itti kennee gadi fageenyaan ilaalee akka murteessuuf seerichi yeroo ji'a jahaa kenneera. Gama biraan immoo dhimma maatii lafarra harkifachuu akka hin qabnee fi keessattuu dantaan daa'immanii adeemsa jiru keessatti eegamuu akka qabu kaaya. kanaaf manni murtii Yeroo kana keessatti daantaan daa'ima kan miidhamu yoo ta'e haalli furmaata itti laachuu danda'uu fi tarkaanfiin miidhaa kana sirreessuuf fudhachuu qabu maal ta'uu qaba jettu? akkaataa dhimmoonni kunniin lamaan waldanda'uun deemuu

155 SMO kwt.127(1),Manni murtii fuudhaa heerumni akka diigamu yommuu murteessu,ijoolleen eenyu wajjin akka jiraachuu qaban,waa'ee barumsaa fi eegumsa fayyaa isaanii,waa'ee qallaba /nyaata/isaanii fi walumaagalatti,waa'ee jireenya isaanii,akkasumas warraa fi ijoolleen isaanii walgaafachuudhaaf mirga qaban wajjin murteessuu qaba.

156 SMO kwt.110/6/

danda'an maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'imman mana murtii oromiyaa keessattuu keewwata.¹³ waliin ilaaluun gadi fageenyaan marii'adhaa.

3.3.1. Haalaa fi Bakka Daa'imni Itti Guddatu Murteessuu

Akkuma beekamu bu'aan hiikaan gaa'ilaa hordofsiisu keessa inni tokko iddoo daa'imni itti guddatuu fi qallaba daa'ima murteessuu dha. Tumaawwan seera maatii oromiyaa dhimma kanaaan hidhaminsa qaban ilaaluun ni danda'ama.¹⁵⁷ Qabxiin waa'ee dantaa ykn mirga daa'immanii hiikkaa gaa'ilaa boodaa ilaalchisee xiyyeeffannoo guddaan itti kennamee ilaalamuu fi irrattis hojjetamuu qabu keessaa tokko haalaa fi bakka guddisa daa'immanii ti. Daa'imman eenyu biratti, akkamiin guddachuu qabu? Haala akkamii keessattis guddachuu qabu? naamusni isaanii maal ta'uu qaba? Itti gaafatamummaan abbaawarraa fi haadhawarraa maal ta'uu qaba? kan jedhu ilaalchisee akka qajeeltootti abbaawarraa fi haatiwarraa qixa kamiinuu nageenyaa fi dantaa maatchaa eegsisuuf, ijoolleen isaanii naamusa gaariin akka ijaaraman, barnoota barbaachisaa akka argatanii fi lammilee itti gaafatamni itti dhaga'amu ta'anii akka guddatan godhuuf walta'uu akka qaban ifatti tumameera. Hooggansa maatii keessattis haatiwarraa fi abbaawarraa mirga walqixa ni qabaatu. Tumaa Seera Maatii Oromiyaa kana irraa akka hubatamutti, ijoolleen haala akkamiin guddachuu qabu kan jedhu ilaalchisee haala nageenyi fi dantaan isaanii itti eegamuu danda'uun, lammii naamusaa'aa fi itti gaafatamummaan itti dhagahamu ta'uu, fi barnoota barbaachisaa ta'e argachuudhaan guddachuu akka qaban ifatti kaa'ameera. Guddisni daa'immanii kunis gahee fi itti gaafatamummaa abbaawarraa fi haadhawarraa waliiniiti. Dirqamni kunis bu'aa quunnamtii dhuunfaa gaa'elli abbaawarraa fi haadhawarraa gidduutti uumu keessaa isa tokko dha.¹⁵⁸

Gama biraatiin immoo abbaawarraa fi haadhawarraa keessaa inni tokko guddisa daa'immanii keessatti hirmaachuuf sababa adda addaatiif kan hin danda'amneef yoo ta'e, inni hafe itti gaafatamummaa kana ni fudhata.¹⁵⁹ Haalaa fi bakka guddisa daa'immanii ilaalchisee rakkoon

157 Seera maatii oromiyaa kewt 127(1), 214(Manni murtii fuudhaa heerumni akka diigamu yommuu murteessu, ijoolleen eenyu wajjin akka jiraachuu qaban, waa'ee barumsaa fi eegumsa fayyaa isaanii, waa'ee qallaba/nyaata/isaanii fi walumaagalatti, waa'ee jireenya isaanii, akkasumas warraa fi ijoolleen isaanii walgaafachuudhaaf mirga qaban wajjin murteessuu qaba,

Seera kana kewt.215'n akka tumametti dirqama qallaba kennuu namni qabu akka haala abbootii dhimmootaa fi akka aadaa naannootti mija'aa kan ta'e hordofuudhaan nama qallaba fudhatuuf nyaata, bakka jireenyaa, uffata, fayyaasaa kan ittiin eeguu fi akkuma dhimmichaatti barumsaaf waan barbaachisaa kennuutu isarra jira.

158 Seera maatii oromiyaa kwt.66

159 SMO kwt.67 jalatti akka tumametti, abbaawarraa fi haadhawarraa keessaa tokkoon isaanii dandeettii yoo dhabe, yoo bade ykn maatcha gatee yoo deeme ykn iddoo jireenya isarraa fagaachuunis ta'e sababa biroo kamiiniyyuu

guddaan kan mul'atu hiikkaa gaa'ilaa booda. Manni murtii hiikkaa gaa'ilaa erga labsee booda akka waliigalaatti dantaan daa'immanii, akka addaatti immoo daa'imman haalaa fi bakka isaan itti guddachuu qaban irratti xiyyeeffannoo guddaa kennee hojjechuu qaba.

Akka bu'uuraatti, hiikkaan gaa'ilaa akkuma labsameen manni murtii abbaawarraa fi haatiwarraa bu'aa walhiikinsi hordofsiisu irratti akka waliigalan ykn waliigalteedhaan akka xumuratan ni gaafata. Haala kanaan, yoo waliigalanii fi waliigalteen isaanii kunis karaa mana murtii kan ragga'eef yoo ta'e, haalaa fi bakka guddisni daa'immanii haaluma waliigaltee isaaniitiin kan eegamuu fi raawwatamu ta'a. Haa ta'u malee, haalaa fi bakka guddisa daa'immanii irratti haatiwarraa fi abbaanwarraa sababa kamiiniyyuu yoo waliigaluu dadhaban ykn waliigalteen isaanii dantaa daa'immanii irratti dhibbaa kan fidu yoo ta'e, manni murtii ofii isaatin ykn jaarsoleedhaan ykn ogeessota manni murtichaa muuduun ykn tooftaa mijaa'aa ta'ee isatti mul'atu kamiiniyyuu fayyadamee bu'aa walhiikinsaa ni murteessa.¹⁶⁰ Manni murtii tooftaa kamiyyuu haa fayyadamuu dhimmi xiyyeeffannoodhaan ilaalamuu qabu daa'imni sun eenyu biratti guddachuu qabdi kan jedhu dha.

Hiikkaa gaa'ilaa booda daa'mni eenyu biratti, akkamittis guddachuu qaba gaaffiin jedhu sababa garaa garaaf kan barbaachisuu fi barbaadamu, akkasumas manni murtiis dhimma kana irratti yommuu murtii kennu haalotaa fi ulaagaawwan adda addaa yaada keessa galchuutu irraa eegama. Ka'umsa irratti daa'mni haadhawarraa fi abbaawarraa keessaa eenyu biratti guddachuu akka qabu adda baasuun qaamni inni tokko daa'ima isa biratti guddachaa hin jirreef qallaba akka muru taasisuuf akka ta'e akka sababa tokkootti fudhachuun ni danda'ama.

Akkuma armaan olitti tuquuf yaalame, haatiwarraa fi abbaanwarraa adda bahuuf yommuu murtii irra gahan wantoonni dursanii tilmaama keessa galchuu fi itti yaaduun waliigaluu qaban; murtiiwwan daa'ima isaaniin walqabatu dabarsuuf fedhii ol'aanaa daa'ichaa (*best interest of child*) tilmaama keessa galuu akka qabu; kunis Daa'imni isaanii mirga haadhaa fi abbaan ilaalamuu ykn daawwatamuu akka qabu, daa'imni eessa, eenyu bira akka jiraatu, eenyu akka guddisu, eenyu qallaba akka kaffalu, haala kamiin qallabni akka kaffalamu, abbaan ykn haadhi

haala hayyama isaa kennuu hin dandeenye keessatti yeroo argamutti hooggansi maatii kwt.66n kanumti hafe qophaa isaa ni raawwata.

160 SMO kwt.110(3)

daa'imni bira hin jirrees akkaataa daa'imichaan wal arguu danda'an haala kamiin ta'uu qaba kan jedhuun walqabatee walfuutonni ykn haadhaa fi abbaan daa'ima sun waliigaluu qabu.

Kana gochuuf immoo ijoollee isaanii waliin marii'achuun bakka guddisa isaanii yoo waliigalteen xumuratan baay'ee filatamaa dha. Garuu kun ta'uu yoo baate, manni murtii dhimmicha ilaalee gartokkotti murteessuun isaa dirqama.

Dhimma kanaan walqabatee; akka bu'uuraatti, aangoon bakka daa'imman jiraatanii fi guddatan murteessuu mana murtiif kan kenname yoo ta'u, akka addaatti immoo daa'imman umuriin isaanii waggaa shan gadi ta'an haadha biratti akka guddatan, haalli akka isaan haadha biratti hin guddanne godhan yoo jiraate garuu abbaa biratti ykn nama biraa biratti akka guddatan seerichaan kaa'amee jira.¹⁶¹ Sababni daa'imman umurii waggaa shanii gadii haadha biratti hin guddanne taasisu yoo jiraates mirkanaa'uu akka qabu seerichi ifatti kaa'ee jira. Tilmaamni seerichi kaa'e garuu daa'imman umurii waggaa shanii gadii haadha biratti akka guddatani dha. Tilmaama kana manni murtii sababa mirkanaa'aa fi gahaa ta'een malee kuffisuu hin danda'u. haa ta'u malee bakka daa'imman jiraatani fi itti guddatan murteessuuf aangoon kan mana murtiiti yommuu jedhamu, maatiin daa'ima haalota kana irratti waliigaluu hin danda'an jechuu osoo hin taane, waliigaltichi dantaa ol'aanaa daa'imichaa haala eegeen ta'uu akka qabuu fi kun ta'uu isaa immoo mana murtiitti dhiyaatee mirkanaa'uu qaba jechuudha.¹⁶²

Manni murtii bu'uura seerichaatiin daa'imman eenyu biratti akka guddatan adda baasuuf yeroo hedduu fedha isaanii tokko tokkoon ni gaafata. Ijoolleenis dhiyaatanii fedha isaanii dhaddacha irratti yeroo ibsan ni mul'ata. Bakka tokko tokkotti immoo karaa hojjetaa hawaasummaa (social worker) fedha daa'immanii kan adda baasanis ni jiru. Manni murtii bakka itti daa'imman guddachuu filatan fedha isaaniitiin adda baasuun gaarii fi filatamaa ta'ee, yeroo tokko tokko fedha kana adda baasuu irratti rakkoon ni mul'ata. Fakkeenyaaf, daa'mni haadha wajjin jiraachaa ture mana murtiitti dhiyaatee abbaa koo wajjinan jiraadha jechuuf ni rakkata. Haaluma walfakkaatuun, daa'mni yeroo bitaa fi mirgaan falmiirra turan abbaa isaa wajjin jiraachaa ture mana murtiitti dhiyaatee haadha koo birattan guddadha jedhee afaan guutee dubbachuuf kan isa danqu ni jiraata. Abbaan ykn haati daa'imni yommuu isaan bira jirtu daa'imni sun mana murtiitti

161 SMO kwt.127(3)

162 SMO kwt.110/5/Bu'aan walhiikinsaa waliigalteedhaan yoo dhume ykn jaarsoliidhaan ykn ogeessotaan yoo murtaa'u, murtichi raawwatama kan argatu mana murtiif dhiyaatee fudhata yoo argate qofaadha.

dhiyaattee yommuu yaada kennitu akkamiin akka ibsituu fi eenyu biratti akka guddachuu qabdu maal akka jettu dursanii ni gorsu, ni sossobu, akkasumas sodaachisuunis ta'uu danda'a. Kanas kan raawwatan gama tokkoon gaarummaa ofii itti himuudhaan kanan sii godhaa kanan siif bitaa jechuun yoo sossoban, gama biraatiin immoo abbaa ykn haadha yeroof bira hin jirre sana hamaa fakkeessuun yaada daa'imaa sana keessa kaa'uunis ta'uu mala. Kun immoo deemee deemee manni murtii fedha daa'immanii irratti hundaa'ee bakka isaan itti guddachuu barbaadan adda baasuu irratti danqaa guddaa ta'uun isaa hin oolu; bakka baay'eettis rakkoo guddaa ta'aa jira.

Yeroo wanti akkasii uumamuttis, manni murtii fedhii daa'imaa qofa ilaaluu qaba moo ykn fedhii daa'imaa sana duuba dhiibbaa jirus qorachuu qaba kan jedhu dhimma mana murtii keessatti rakkoo guddaa uumu dha¹⁶³.

Manni murtii dhimmoota akka kanaa kallattii gara garaatiin hordofuu, hordofsiisuu, qorachuu fi qorachiisuu danda'uutu irraa eegama. Kunis manni murtii dhimma dantaa daa'imman wal qabatu kamuu murteessuuf, qaamolee dantaa daa'imaa eegsisuuf dhaabbatan kamuu waliin ta'uudhaan dhimmoota murticha kennuuf na gargaaru jedhe kamuu hanga dhumaatti deemuun qulqulleessuu qabaata.

kana gaafa jedhamu yeroo baay'ee waanti sammuu namaatti dhufu daa'imman maatii gaa'illi isaanii diigame qofa irratti yoo xiyyeeffatamu ni argama. Haa ta'u malee, Daa'imman mirgi isaanii kabajamuu qaba yoo jennu kanneen dhimmi isaanii gara mana murtiitti dhiyaate qofa ilaallata laata? Sababni isaas, qallaba daa'imman walqabatee dhimmoota yeroo baay'ee mana murtiitti dhiyaatu yoo ilaalle, namni qallaba akka kaffaluuf dirqamni itti murame, daa'imman qallaba kaffaliif jedhameen alatti daa'imman biraa akka qabu tokko lama jechuun yommuu tarreessu ni mul'ata. Kanaan walqabatee abbaa seeraa abbaa seeraatti akkaataan dhimma akkasii kana itti ilaalan garaagarumaa kan qabu dha. bakka tokko tokkotti daa'imman biraaf qallaba kennuun murtii mana murtiin deeggaramee dhiyaachuu akka qabu yoo eeraan kaan immoo daa'ima biraa qabaachuu fi deeggaraa jiraachuu akkaatuma qallaba kaffalaan ibsateen qabatani, daa'ima biraa gargaarus ykn qallabus waan qabuuf jechuun yommuu tilmaama keessa galchani murtii kennan, kaan immoo akka yaadni akkasi ka'es dhiises kan iddoo itti hin

163 Qabatama hojii Mana murtii keessatti mul'atu irraa hubannoo fudhatame,

kennineefi homaa osoo hin jenne bira darbuun dhimma daa'ima falmiirra jiru qofa kan bu'uureffatanis jiru.

Kanaan wal qabatee,seerri maatii oromiyaa waa'ee qallabaa fi akkaataa qallabni itti murtaa'uu qabu yommuu ibsu,

Manni murtii fedhii daa'imaa yommuu qoratu fedhiin kun fedhii sirrii fi dhiibbaa irraa bilisa ta'e ta'uu isaa adda baafachuu danda'uu kan qabu dha. Kun immoo jecha daa'imni haadha koo ykn abbaa koo birattin guddachuu barbaada jedhu qofa osoo hin taane jechi kun dhiibbaa garee irraa bilisa ta'uu isaa fi dhugumatti dantaa daa'imaa kan kabaju ta'uu isaa mirkaneeffachuu kan qabu dha. Kunis daa'imichaaf gorsa barbaachisaa kennee qofaatti qulqulleeffachuu qaba.

Karaa biraan manni murtii fedhii daa'imaa qofaan iddoo guddina daa'imaa murteessuu hin danda'u jedhee yoo itti amane,gama oggeessa hojjataa dhimma hawaasummaatiin qulqulleeffachuu kan danda'amudha.Yommuu kanatti hojjataan hawaasummaa kan qulqulleessuu qabu haalaa fi amala jireenya abbaa fi haadha daa'imichaa,akkasumas abbaa ykn haadha daa'imicha keessaa daa'imichi gara fulduraatti eenyu waliin yoo guddatte nageenyi fi dantaan isaa kabajamuu danda'a kan jedhu hawaasa naannoo irraa qorannoon ogummaa irratti hundaa'e dhiyaachuu kan qabuu dha. Bu'aan dhiyaatu garuu mirga daa'imman waan isaanitti dhaga'ame ibsachuu waliin kan walitti bu'u ta'uu hin qabu. Dabalataanis Heera mootummaa kewt.36.jalatti tumamee jira.¹⁶⁴

Daa'ima umriin waggaa 5 gadii ilaalchisee seerri haadha biratti akka guddattu kan tumu ta'u illee manni murtii dantaa daa'imachaaf murteessaa kan ta'e filachuu kan qabu dha.¹⁶⁵ Murtee tumaa seeraa keewwata kana jalatti daa'imni waggaa 5 haadha biratti guddachuu akka qabu akka qajeeltootti tumame kana sababni jijjiirsisuu danda'u maal ta'uu danda'a?.Fknf Haati dhibee sammuu yoo qabaatte manni murtii dantaa daa'imaa eegsisuuf abbaa biratti akka guddattu murteessuu ni danda'a.

164 Koonvenshiiii Mirga daa'imanii [Convention On the right of children]Kewt.12 daa'imman mirga yaada isaani ibsaachuu qabu jechuun tumee jira

165 S/M/O kewt.127[3].kan keewwata kana kewt.2 jalatti tumame akkuma eegametti ta'ee murtee faallaa kan kennisiisu sababni mirkanaa'aan garee biraatiin hanga hin dhiyaannetti,daa'imni waggaa 5 gadii haadha isaanii wajjin akka turu taasifama.

Akka walii galatti Manni murtii iddoo fi haala guddina daa'imanii yommuu murteessu fedhii fi dantaa bal'aa daa'immanii kan biyyi keenya waliigalteewwan Idilee addunyaa irratti mallatteessiteefi heera mootummaa keessatti caqasame haala mirkaneessuun xiyyeeffannoon raawwatamuu kan qabuu dha.¹⁶⁶

Bu'aa hiikkaa gaa'ilaa keessaa daa'immni tokko waan ta'eef, manni murtii haala dantaa fi mirga isaanii eegsisuun haala kamiin murtii kennuu akka qabu fi ogeessi dhimma daa'immani irratti xiinxala gaggeessullee akkamitti deemuu qaba kan jedhuuf maanuwaaliin dhaddacha maatii fi daa'imman mana murtii waliigala oromiyaa keewwata 27 fi 28 jalatti haala kanatti aanuun kaa'eera.

27. Bu'aa Hiikkaan Gaa'ilaa Guddisa Daa'immanii irratti qabu murteessuu

- 1. Manni Murtii haala dantaa fi faayidaa daa'immani isaanii eegisiseen bu'aa hiikkaan gaa'ilaa guddisa daa'immanii irratti hordofsisu walfuutotni waliigalteen akka xumurachuu danda'an carraa kennuufii qaba. Kun yoo milkaa'uu dhabe, bu'uura seeraatiin haala dantaa fi faayidaa daa'imman giddugaleessaa godhateen, daa'imman eenyu wajjiin akka jiraachu qaban, waa'ee barumsaa fi eegumsa fayyaa isaanii, waa'ee qallaba isaanii, haala warra isaanii waliin wal-arguu fi walgaafachuu dandeessisu waliin murtessuu qaba.*
- 2. Daa'imman umuriin isaani waggaa shanii (5) gadi ta'an haala addaatiin wanti haadha isaanii waliin jiraachuu dhorku yoo jiraate malee akka haadha isaanii waliin jiraatan taasifamuu qabu.*
- 3. Manni murtii haala guddisa daa'immanii murteessuuf ragaa barbaachisaa ta'e qaama rogummaa qabu irraa gaafachuu ni danda'a. Akkasumas faayidaa fi dantaa daa'immanii adda baasuuf xiinxalli barbaachisaa ta'e ogeessaan akka gaggeeffamu taasisuu qaba.*

28. Haala Ogeessi xiinxala itti geggeessu

- 1. Ogeessi haala guddisa daa'ima waliin walqabatee xiinxala yeroo gaggeessu kaayyoon isaa faayidaa daa'immanii isa ol'aanaa eegsisuuf ta'uu qaba.*

166 Labsii heera mootummaa Rippabilika Dimookiraatawaa Federaalawaa itiyooophiyaa lakk.1/1987 kewt.13[1]

2. *Ogeessi yeroo dhimma daa'immanii hiikkaa gaa'ilaan walqabatee qoratu, sababa hiikkaa gaa'ilaatiin maatii fi daa'imman dhidhiphachuu waan danda'aniif ofeeggannoon qorachuu qaba. Dabalataan daa'imman akka hin dhiphannee fi hin jeeqamneef hubachiisuu qaba.*
3. *Ogeessi sakatta'insa yookiin xiinxala daa'imni eenyu biratti guddachuu akka qabdu ilaalchisee gaggeessuuf ragaa dhuunfaa daa'ima fi maatii yookin guddistootaa, naamusa, dandeettii fi cimina xiinsammuu tokkoon tokkoon maatii yookin guddistootaa, haala jireenya daa'imichi keessa jiru, maatiin/guddistootni yeroo sanatti dandeettii, fedhii fi kunuunsa daa'ima guddisuuf qaban, maatiin ykn guddistootni daa'ima sana deeggaruu fi kunuunsuuf yeroo waliin turanitti fi erga wal hiikanii booda haala jiru wal cinaa madaaluun, yaadaa fi ilaalcha kan dura ture fi ammaa jiru haala jireenyaa ilaalchisee qabdu, hariiroo daa'imni maatii/guddistoota waliin qabdu, haala barnoota daa'ima mana barumsaatti hariiroo hiriyootee fi hawaasa mana barnoota waliin qabu akkasumas hirmaannaa barnoota irratti qabu, hariiroo daa'imni naannoo jireenyaatti daa'imman biroo fi hawaasa naannoo waliin qabu, guddina xiinsammuu fi fedhii guddinaa, filannoo fi fedhii, karoora fi fedhii maatiin/guddistootni nageenya fi faayidaa ol'aanaa daa'ima eeganii guddisuuf qaban, fedhii fi mirga maatiin daa'imni biratti hin guddannee daa'ima isaan wal-arguu fi deeggaruuf qabu fi karoora gara fuula duraatti gaa'ila biroo hundeessuuf jiru fi kkf ilaalchisee walitti funaanuu fi xiinxaluu qaba.*
4. *Ogeessi kun dhimma iddoo guddina daa'ima yaada murteef gargaaru argachuuf ragaa mana barnootaa /barsiisaa, barataa hiriya dhiyoo daa'ima sanaa, hooggantoota mana barnootaa, ollaa naannoo mana jireenya maatii fi firoota daa'ima irraa, mana yaalaa, waajjira poolisii fi naannoo biraa daa'ima sana waliin walitti dhufeenya qaban irraa ni funaana.*

Akka waliigalaatti, Ogeessi yaada ogummaadhaan ragaa xiinxalee argate fi wanta hubatteraa kan madde dhimmoota daa'imman waliin wal qabatan, dhimmoota maatii daa'ima waliin

walqabatan, haalota maatii lamaan gidduu jiruu fi haalota daa'ima irratti dhiibbaa fidan irratti kan xiyyeeffate gabaasa mana murtiif dhiyeessuu qaba.”

Dhimma 1^{ffaa}

Dr. Nastaanneet Warqineeh Vs obbo Koorraa Xushunee M/M/A/M/Jimmaa galmee Lakk. 42492 irratti.

Dhimmi kun dhimma falmii hariiroo hawaasa galmee lakk.42492¹⁶⁷ keessatti murtii argateedha. Dhimmichi iyyata hiikkaa gaa'ela oliyyattuun D/kennaa irratti Mana Murtii Aanaa Magaalaa Jimmaatti dhiyyeessiteen, manni murtii Aanaa falmii hiikkaa gaa'ila ilaalchisee bitaaf mirga erga dhagaheen murtii hiikkaa kenneera.

Walfuutoonni kun ijoollee dhiira lama gaa'eela keessatti waliirraa horatan kan umuriin isaanii waggaa kudhaniifi waggaa torba ta'aan qabu. Haala guddisaafi bakka jireenya daa'immanii ilaalchisuun manni murtichaa; Daa'imman sun eenyu bira akka jiraatan gaafatee, daa'imni umuriin isaa waggaa kudhan ta'e abbaa isaa waliin jiraachuuf kan filate yommuu ta'u; daa'imni umuriin isaa waggaa torbaa immoo harmee isaa bira jiraachuuf filannoo isaa ibseera.

Haa ta'u malee dhimmi dantaan ol'aanaa daa'ima eegamuu fi dhiisuun wajjin walqabatee falmiin hedduun bitaaf mirga irraa waan ka'eef, manni murtii fedhii daa'imman sana irraa argate irratti dabalataan ogeessa hawaasummaa fayyadamuun daa'imman bakka jireenyaa akka filataniif, Manni murtichaas bakka jireenyaa daa'immanii yeroo murteessu haalonni xiyyeeffannoo keessa galu qaban inni guddaafi ijoon dantaa daa'immanii kabachisuu akka ta'e ibsuun, dantaaleen kunis waa'ee barumsaa, eegumsaa, fayyaa, qallaba (nyaata), uffataa fi mana jireenyaa daa'immaniin waliitti hidhamuun ilaalamu akka qabu ibseera.

Gama biraan ogeessi hojjetaa hawaasummaa bakka jireenya daa'imman kana murteessuuf akka toluuf jecha ragaa ogummaa dhimmichaan rogummaa qaban xiinxaluun akka dhiyyeessuuf bu'uura ajajeen, ogeessichis daa'imman lamaan waliin bahanii kan waliin galaan, barumsa isaanii waliin qo'achuuf waliin jiraachuu akka qaban kun immoo cimina barnoota isaaniif

167 Iyyata falmii hiikkaa gaa'ela Galmee Lakk.42492 ta'e irratti, Himattuun Dr Nastaanneet Warqineehfi Deebii kennaan Koorraa Xushunee gidduu tureen, Mana Murtii Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaatiin dhimma dhaddacha gaafa 23/01/2011 ooleen murtii argateedha.

gaarii akka ta'e, waliin guddachuun isaanii faayidaa olaanaa kan qabu ta'uu waan ogeessan ibsameef, manni murtiis bakka tokkotti guddachuun daa'imman kanaa faayidaa olaanaa isaaniif qaba jechuun murteesseera.

Manni murtichaas erga bakka tokkotti guddachuun daa'imman faayidaa isaaniif gaarii ta'uu murteesseen booda, haadhaafi abbaan daa'immaan kanaa daa'imman kun eenyu biratti guddachuu qabu kan jedhu irratti falmii walitti kaasani kan jiran waan ta'eef, isaan keessa eenyuu biratti yoo guddatan dantaan isaanii caalmaatti kabajama kan jedhu manni murtichaa qulqulleeffachuuf dirqameera. Haala kanaan bu'aa ragaa ogeessa hawaasummaan dhiyaate irratti hundaa'uun daa'imman abbaa isaanii biratti akka guddataniif murtii kenneera.¹⁶⁸

Oliyyattuunis gama isheetiin daa'imni 2ffaan kan umuriin isaa waggaa torba ta'eefi kan ishee bira jiraachuuf filatee ture, akkasumaas isheen ogeettii fayyaa dhimma daa'immanii irratti hojjetu ta'uun akkasumaas ragaan ogeessan waa'ee ishee irratti dhiyaates amanamummaa hin qabu jechuun, daa'imni kun abbaa biratti akka guddatuuf murteessuun dogoggoora jechuun mana murtii olaanaatti komateetti. Manni murtii olaanaas dhimmicha ni dhiyyeessisa jechuun falmii bitaafi mirgaa erga falmisiiseen booda, bu'aa ogeessan dhiyaate irraa ka'uun akkaataa guddinaa, eegumsaafi kunuunsa ijoollee kana ilaalchisee D/kennaan akka hordofuu murteessuun kan qeeqamu miti jechuun murtii jalaa cimseera.

Gaaffilee marii

1. Maatiin daa'ima isaa guddisuuf dirqama qaba yoo jennu maal jechuudha? Dirqamni kun maal maal hammaachuu qabaata?
 - a. Dirqamni kun nyaachisuu, uffisuu, barsiisuu, fayyaasaanii eeguu qofaa?
 - b. Aadaa, duudhaa, hawaasummaa, fi dinagdeen walqabsiisuun dirqamoota hammatamuu qaba jettan bal'inaan kaasuun marii'adhaa?
2. Hiikkaa gaa'ilaan booda, haala guddina daa'ima isaanii ilaalchisee haadhii fi abbaan daa'ima sanii waliigalteedhaan murteessuu akka danda'an seeraan tumamee jira. Haa ta'u malee murtiin isaanii kun fudhatama kan qabaatu mana murtiitti dhiyaatee yoo

¹⁶⁸ Iciitii oliyyattuu eeguuf jecha sababoota maaliif mirgi daa'imman guddisuu akka irra mulqame ibsuu irraa of qusanneerra. Odeeffannoo guutuu bu'aa gabaasa qorannoo ogeessi hawaasummaa dhiyyeerraa ilaaluun ni danda'ama.

mirkanaa'e qofa.Maaliif jettanii yaaddu?,manni murtii maatii daa'imittiin olitti dantaa daa'ima sanii eegsisuu ni danda'a?deebiin keessan eeyyees lakkiis yoo ta'e sababaan haa deeggaramu.

3. Murtii armaan olii (dhimma 1^{ffaa}) kana akkamitti ilaaltu? Sababni iyyattuu /haadha/ daa'ima ishee filate akka hin guddifne ishee taasisuu danda'u maal ta'a jettanii yaaddu?Daa'imni haadha isaa biratti guddachuu filate kun yaada qorannoo ogeessa hawaasummaatiin bakka ofii hin filannetti akka guddatu murtaa'eera.Daa'imni kun bakka ofii hin filanne kanatti hin deemuu ykn jiraachuu yoo dide maaltu ta'a jettanii yaaddu?dirqisiisuun ni danda'amaa?eeyyee yoo ta'e akkamitti?lakki yoo ta'e murtiin kenname maal ta'uu qaba jettu?,rakkoon kun kan mudatu yoo ta'e murtiin manni murtii kenne kun dantaa ol'aanaa daa'ima jedhame galmaan gaheera jechuu dandeenyaa?,mudannoon yoo jiraate kaasuun fala fudhatame waliin kaasaa marii'adha.
4. Dhimma olitti eerame keessatti,daa'imni umurii waggaa torbaa kun fedhii haadha biratti guddachuu kennateera.Haa ta'u malee manni murtii sababa garaagaraa caqasuun fedhii kana bira darbee lamaanuu abbaa biratti akka guddatan murteesseera.kanaan wal qabatee; Haala guddina daa'ima murteessuu keessatti dantaan olaanaa daa'ima eegamu qaba.kana gochuuf immoo qaamolee garaagaraa waliin hojjechuun fala ittiin danticha kabajani fi kabachiisani keessaa tokko dha. Fkf dhimma olitti eerame keessatti ogeessa hawaasummaatti fayyadamu; kana yommuu jedhamu yaadni ogeessota kanaaan dhiyaaatu,
 1. Manni murtii Daa'imni fedhii kennate/tte/dhibbaa irraa bilisa ta'ee bakka guddinaa kan filatte ta'uu moo?fedhumti kenname sun akka jijjiiramuuf yaada dhiyaatetu fudhatamuu qaba jettu? dhimma olitti kenname waliin walitti fidaa ilaalaa?
 2. Dhimma olitti kenname irraa akka hubatamutti fedhii daa'imichi kennate irratti dhibbaan jiraachuu osoo hin taane, naamusaa fi amala nama daa'imni biratti guddachuuf filateen walqabatee, yaadni ogeessa hawaasummaan kan dhiyaatedha.Amalala dhuunfaa maatiin tokko qabuu fi mirgaa fi dirqama seeraan maatiin ijoollee isaa irratti qabu waliin walitti fiduun marii'adha.Amalala badaa ykn naamusa gaarii hin taane qabaachuun mirgaa fi dirqama seeraan ykn uumamaan namaaf kenname ni molqa jettanii yaadduu?akkamitti?sababaan haa deeggaramu.

3. Dhimma 1^{ffaa} kana keessatti murtii manni murtii lamaanuu kennan akkamitti madaaltu?sirrii ykn miti yoo jettan sababaan deeggaruun irratti marii'adha.

3.3.2. Qallaba Murteessuu Fi Raawwachiisuun Walqabatee.

Jalaqaba irratti, qallaba jechuun maal jechuu akka ta'e ifatti seerota keenya keessatti yoo kaa'amuu baate iyyuu, dirqama qallaba kaffaalaa fi mirga qallaba fudhataa/gaafataa wajjin wal bira qabuun jechi qallaba jedhu maal maal of keessaa qabaachuu akka qabu SMO fi SMF keessatti bifa ibsuun tarreeffamee jira.¹⁶⁹ Haala kanaan akka qallabaatti kan tarreeffamanii fi dirqama qallaba kaffalaas kan ta'e nyaata, uffata, mana jireenyaa, fayyaa fi akka barbaachisummaa isaatti immoo baasii barnootaa akka ta'e kaa'ameera.¹⁷⁰ Akkasumas maanuwaalii murteessa qallaba daa'immanii manneen murtii oromiyaatiin akka hiikkoon kennametti "Qallaba" jechuun kaffaltii kunuunsa, eegumsa fi dantaa daa'imaaf oolu qallaba kennan qallaba fudhataaf kaffalu jechuu akka ta'etti kan kaayee fi wantoota qallabni kun hammachuu qabus kutaa lammaffaa maanuwaalii olitti ibsame kana jalatti kan ibse yommuu ta'u,kunis baasiiwwan qallabni daa'ima haguugu jechuun;nyaata, mana jireenyaa, uffata, yaalumsa fi barnoota jechuun tarreesseera.¹⁷¹

Qallabni kan kaffalamu bu'uuraan bifa maallaqaan akka ta'e seerichi tumeera.¹⁷² Kunis kan giddu galeessa godhatu dandeettii ykn humna qallaba kenna fi rakkina qallaba fudhataan keessa jiru dha.¹⁷³ Akkasumas manni murtii yommuu qallaba daa'immanii murteessu galii, umurii, fayyaa fi haala jireenya warra isaanii, akkasumas umurii, haala faayidaa fi fedhiin ijoollee itti eegamuu danda'u yaada keessa galchuu akka qabu tumameera. Qallabni kan kaffalamu akka qajeeltootti bifa maallaqaan haa ta'u malee maallaqaan kaffaluun bakka hin danda'amnetti ykn bifa biraatiin kaffaluun bakka barbaachisaa ta'ee argametti manni murtii karaa mijaa'aa ta'ee itti mul'ateen kaffalchiisuu wanti dhorku hin jiru.

Qallabni akkamiin qallaba fudhataaf kaffalama ykn eessatti raawwatamuufii qaba kan jedhus ilaaluun barbaachisaa dha. Haala kanaanis, SMO kwt.221 jalatti bakkaa fi haala qallaba

169 SMO kwt.214 fi SMF kwt.197

170 Akkaataa Labsii Gumii Bulchiinsa Abbootii Seeraa irra deebi'ee hundeessuuf bahe Labsii Lakk.142/2000 tiin maanuwaalii qophaa'e, Maanuwaalii murteessa qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa Lak.1/2010 ,kewt.2/3/

171 Maanuwaalii murteessa qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa Lak.1/2010,kewt.6(A-E).

172 SMO kwt.219(1)

173 SMO kwt.127(2)

fudhataaf mijatutti raawwatamuu akka qabu tumeera. Bakkii fi haalli mijaa'aan qallaba fudhataaf (daa'imaaf) ta'u (mijatu) yoomii fi eessa kan jedhu murteessuuf aangoon adda durummaan mana murtiif kan kenname yoo ta'es, qallaba gaafataa fi qallaba fudhataan haalaa fi bakka mijeesuu irratti gahee olaanaa ni qabaatu jedhamee eegama.

Qallaba kaffalchiisuu ykn raawwachiisuu ilaalchisee manneen murtii keenya maloota garaagaraatti kan fayyadaman yoo ta'u, isaan keessaa karaa bulchiinsa gandaa akka raawwatamu kan ajajanis ni jiru.

Qallabni daa'ima galii,fayyaa fi dandeettii hojii biraa hojjatee galii dabalataa argachuu danda'uu qallaba kaffalaa irratti kan hundaa'uu dha.Kunis ragaa gahaan deeggaramee,ogeessan illee barbaachisaa ta'ee yoo argame qulqullaa'ee dhiyaachuu kan qabuu dha.Namni qallaba kennu galii kan hin qabne yoo ta'e illee fayyumma qallaba kenna, fedhii fi dantaa daa'ima irratti hundaa'udhaan haala jireenya hawaasa keenyaa waliin wal bira qabamee ilaalamuun kan murtaa'udha. Kana jechuun qallaba qabeenya qallaba kennaan qabu irraa akka hir'atee kaffalamu gochuu malee nama midhaan qabutti qarshiin akka kaffalamu murteessuun isaa raawwii murtii qallaba daa'ima irratti yeroo baay'ee gufuu kan ta'udha.

Kana ilaalchisee Maanuwaaliin murteessa qallaba daa'immanii haala jireenyaa fi jiruu qotee bulaa fi fedhii daa'ima kan jidduu galeessa hin godhannee dha.Sababni isaas daa'imaniif qallabni murtaa'u dirqama qarshii akka ta'uu qabutti kan tumu yommuu ta'u kun immoo qallaba fudhataan qarshii kanaan midhaan nyaataa gabaa irraa akka bitu kan taasisuu fi baasii biraa hin malleef kan saaxiluu dha.Dabalataanis qotee bulaan midhaan gurguree akka qarshii kennuu fi qarshiin immoo qallaba fudhataan akka irra deebisee qallabaaf midhaan bitu kan eeruu dha.Kun immoo fedhii daa'ima fi qabatama hawaasa biyya keenyaa kan jidduu galeessa hin godhannee dha.

Raawwiin qallaba daa'ima haala raawwii idileen osoo hin taane haala addaan ilaalamuu kan qabuu dha.Garaagarummaan kunis kan ilaalamuu qabu gama fedhii dantaa daa'immanii waliin ilaalamuu kan qabuu dha.Kunis raawwiin qallaba daa'ima akka raawwii idilee osoo hin taane hattatamaan yeroo gabaaba keessatti adeemsa lallaafaa ta'een raawwatamuu kan qabudha.

Falmiin qallabaa, bu'aa hiikkaa gaa'ilaa ta'u illee seerri qallaba si'a sadi akka murteessinu waan nu dhorke hin qabu,Kunis qallaba yeroo,ykn qallaba murtii hiikkaa gaa'ilaa keessatti ykn murtii

qabeenyaa keessatti akka hin murteessine seerri nu dhorku hin jiru. Kana jechuun manni murtii fedhii fi dantaa daa'ima eegsisuuf haala galii fi taateewwan biroo madaala keessa galchuun yoo barbaachisaa ta'ellee jijjiiruu akka danda'uu fi raawwiin isaas akkuma haala isaatti galmees haadhoo irratti ykn galmees raawwii irratti raawwtamuu kan danda'u dha.

Iddoo kanatti qabxiin ilaalamuu qabu inni murteessaan manni murtii qallaba yommuu murteessu haalota akkamii ilaalcha keessa galchuu akka qabuu fi haala bakka irraa bakkatti, mana murtii tokko irraa mana murtii biraatti, dhimma tokko irraa dhimma biraatti, abbaa seeraa tokko irraa abbaa seeraa biraatti garaagarummaa bal'aa otoo hin uumiin murteessuun akka danda'amu irratti xiyyeeffannoo fi of eeggannoo guddaa taasisuu dha.

Hanga galii qallaba kaffalaa akkamiin adda baafanna? Otuma sirriitti adda baafannee immoo hanga qallaba daa'imaaf barbaachisu akkamiin adda baafanna? Daa'ima tokkoof qallaba muruu fi daa'imman hedduuf (tokkoo oliif) qallaba murteessuu irratti hanga qallaba isaanii akkamiin adda baafnee murteessina? Qallaba kaffalaan maddi galii isaa maallaqaan ala yoo ta'e akkamiin murteessina? kkf dhimmoota xiyyeeffannoodhaan ilaalamuu fi ittiin hojjetamuu qabu dha. Kana irratti, manneen murtii keenya yeroo qallaba murteessan tilmaama fayyadamu. Tilmaamni itti fayyadaman kun immoo manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiranii fi dhimmaa gara dhimmaatti adda addummaa waan hordofsiisuuf garaagarummaan akkasii haala kamiin dhiphachuun akka danda'amuu fi murtii qallaba daa'immanii tilmaamawaa ta'e kennuuf nama dandeessisu irratti hojjechuun barbaachisaa dha. Qabxii kana wajjin wal qabatee seerri keenyas bifa bal'aa ta'ee fi yaada waliigalaatiin tume malee, dhimmicha irratti karaa salphaa ta'ee fi garaagarummaa bal'aa hin uumneen waan kaa'e miti. Kana irraa kan ka'es manneen murtii keenya gidduu hojmaanni fi ejjennoo walfakkaataan hin jiru. Dhimmuma walfakkaatu tokko irratti hanga qallabaa garaagaraa murteessu.

Muuxannoon manneen murtii keenya sadarkaa sadarkaan jiranii dhimma qallaba murteessuu wajjin wal qabatee jiru akkuma jirutti ta'ee (gaaffii marii keessatti bal'inaan kan ilaalamu ta'ee), hammi qallaba daa'immanii hiikkaa gaa'ila boodas haa ta'u yeroo barbaachisaa ta'e kamittiyyuu kaffalamu ilaalchisee muuxannoo biyyootaa fi naannolee isaanii akkaataa garaagaraan kan ilaalamuu fi murtaa'u ta'uu kan ibsu, moojuulii leenjii hojiirraa yeroo gabaabaaf qophaa'e, eegumsa mirga daa'immanii: Rakkoolee hojmaata qaamolee haqaa keessatti mul'atan jedhu keessatti haala armaan gadiin ibsamee jira.

Biyyoonni akka Ameerikaa, Kaanaadaa, kkf fi naannolees isaan keessatti argaman (fkn Filooriidaa, Michigaan, Joorjiyaa, Alaabaamaa, Louisiana, kkf) qallaba daa'immanii murteessuudhaaf bifa gabatee (scheduler or tabular) ta'etti fayyadamu. Gabateen qallaba daa'immanii kun hanga galii waliigalaa qallaba kaffalaa qindaa'ee (combined adjusted income) fi baay'ina daa'imman qallaba barbaadanii waliin tokkoo tokkoo daa'imaaf maallaqa hammamii akka barbaachisu tarreessuun kaa'amee jira. Naannolee kanneen gidduu akka guddina dinagdee isaan irra gahaniin garaagarummaan xixiqqaan kan jiru ta'us, yaaliin isaan qallaba daa'immanii haala walfakkaatuun ykn walitti dhiyaatuun manneen murtii gidduutti murtii argatu gochuu keessatti gaheen bifa gabateetti fayyadamuu qabu kun guddaa dha. Fakkeenyaaf, Naannoo Joorjiyaa keessatti namni galiin waliigalaa isaa doolaara 800 ta'e, daa'ima tokkoof doolaara 197, daa'ima lamaaf doolaara 283, daa'ima sadiif doolaara 330, daa'ima afuriif doolaara 367, daa'ima shaniif doolaara 404, fi daa'ima jahaaf doolaara 440 ni kaffala. Naannoo Filooriidaa keessatti namni galiin waliigalaa isaa doolaara 800 ta'e, daa'ima tokkoof doolaara 190, daa'ima lamaaf doolaara 211, daa'ima sadiif doolaara 213, daa'ima afuriif doolaara 216, daa'ima shaniif doolaara 218, daa'ima jahaaf doolaara 220 kaffala. Naannoo Ontaariyoo keessatti namni galiin isaa doolaara 11,000 ta'e daa'ima tokkoof doolaara 21, daa'ima lamaaf doolaara 50, daa'ima sadiif doolaara 54, fi daa'ima afuriif doolaara 58 kaffala. Naannoo Alaabamaa keessatti immoo namni galiin waliigalaa isaa doolaara 0-800 ta'e daa'ima tokkoo hamma daa'ima jahaatti doolaara 50 kaffala. Kana jechuun kaffaltiin qallabaa daa'ima tokkoof kaffalamuu fi kan daa'imoota jahaaf kaffalamu walqixa jechuu dha. Namni galiin waliigalaa isaa doolaara 850 ta'e immoo daa'ima tokkoof doolaara 60, daa'imman lamaafis ta'e sadiif doolaara 61, daa'imman afuriif doolaara 62, daa'imman shaniifis ta'e jahaaf immoo doolaara 63 kaffala.¹⁷⁴

Hanqina gama kanaan mul'achaa ture furuuf jecha Manni Murtii Waliigala Oromiyaa maanuwaalii murteessa qallaba daa'immanii baasee jira.¹⁷⁵ Bu'uura maanuwaalii kanaatiin tilmaama qallaba daa'immanii murteessuu ilaalchisee garaagarummaa bal'aa manneen murtii Oromiyaa keessatti mul'achaa ture dhiphisuuf yaalameera. Haaluma kanaanis, qallabni daa'ima tokkoof murtaa'u inni xiqqaan qarshii 500 yoo ta'u, qallaba kennaan daa'ima lamaa fi sanaa oliif

174 Abdii Gurmeessaa, Moojuulii Leenjii Hojiirraa yeroo gabaabaaf qophaa'e, eegumsa mirga daa'immanii: Rakkolee hojmaata qaamolee haqaa keessatti mul'atan fuula 100.

175 Maanuwaalii Murteessa Qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa Lakk.1/2010, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, Mudde 2010, Finfinnee

kan kaffalu yoo ta’u immoo qarshii 250 gadi ta’uu akka hin qabne maanuwaalicha keessatti tumameera. Gabatee armaan gadii ilaalaa.

Gabatee Reetii Hanga Qallaba Ji’aan Daa’immaniif Muramu Agarsiisu¹⁷⁶

Galii qulqulluu ji’aa	D1	D2	D3	D4	D5
500-2,000	24%	36%	42%	45%	48%
2,001-3,500	23.238%	34.666%	40.38%	43.238%	46%
3,501-5,000	22.814%	33.925%	39.481%	42.259%	44.944%
5,001-6,500	22.524%	33.417%	38.396%	41.587%	44.219%
6,501-8000	22.239%	33.031%	37.935%	41.078%	43.67%
8,001-9,500	22.051%	32.71%	37.553%	40.657%	43.218%
9,501-11,000	21.894%	32.442%	37.235%	40.307%	42.84%
11,001-12,500	21.76%	32.213%	36.962%	40.00%	42.517%
12,501-14,000	21.642%	32.013%	36.724%	39.745%	42.236%
14,001-15,500	21.539%	31.835%	36.513%	39.512%	41.986%
15,501-17,000	21.439%	31.67%	36.318%	39.297%	41.755%
17,001-18,500	21.349%	31.52%	36.141%	39.103%	41.546%
18,501-20,000	21.266% ^s	31.383%	35.979%	38.925%	41.355

Haala qabatama naannoo keenyaa keessatti akkaataan manni murtii gaaffii qallabaa irratti murtii kennaa jiran garaagarummaa guddaa kan agarsiisu waan ta’eef, manuwaaaliin qallaba daa’imaa murteessuuf ni gargaara jedhee yaadame bahe hojiirra kan jirudha. Maanuwaaliin kunis akkuma gabatee olitti ibsame irraa hubannutti qallaba daa’imaa namoota miindeeffamoota irraa muramu kan bu’uureffate dha. Kana malees kaffaltiin qallabaaf kaffalamu, nyaata, mana jireenyaa, uffata, baasii mana yaalaa fi barnoota akka haguugu maanuwaaliin murteessa qallaba daa’imanii manneen murtii oromiyaa lakk.1/2010/MMQDMMO/keewwata 6 jalatti kan ibsedha. Itti dabalees maanuwaaliin kun keewwata 2/3/ fi SMO kewt 219/1/jalatti namni kamuu qallaba bifa maallaqaatiin kaffaluu akka

176 Gabatee maanuwaalii murteessa qallaba daa’imman manneen Murtii Oromiyaa lakk.1/2010 ,hanga qallabaa ji’aan daa’immaniif muramu agarsiisuuf qophaa’e irraa kan fudhatame.

qabu kan kaa'u yoo ta'u, qallabni xiqqaan daa'ima tokkoof ji'aan kaffalamu immoo qarshii dhibba shan(500) gadi akka hin taane keewwata 8/1/jalatti maanuwaalichi kaa'eera. kana malees maanuwaalii kanaan keewwata 22(4)jalatti galiin qallaba kennaan qonna irraa yoo ta'e maal maaltu tilmaama keessa galee qallabni murtaa'u qaba kan jedhu kan kaayedha. Haa ta'u malee haala qabatama murtii mana murtiin qallaba daa'imaan walqabatee kennamaa jiru yommuu ilaallu garaagarummaa guddaa kan qabu ta'uun ni mul'ata. Kunis kanneen qallaba murteessuuf galiwwan akkamii akkamiitu tilmaama keessa galee qallabichi murtaa'uu qaba kan jedhu hanqina kan agarsiisudha. kaan immoo ka'umsi qallaba daa'ima akkaataa maanuwaalichaan akka hin murtoofneef haala qabatama galii qallaba kenna bu'uureffachuun murtaa'aa kan jirudha. Fknf qallabni kaffalamu kan qabu mallaqaan akka ta'e maanuwaalichi tumeera. kun hafee bakka baay'eetti galiin qallaba kenna qonna irraa yoo ta'e midhaan akka kaffalu taasifamaa kan jiru yommuu ta'u, kun immoo yeroo tokkotti waan lamaanhojiirra oolmaa maanuwaalicha hambisa. Innis qallabni silaa maallaqaan murtaa'u qaba jedhame midhaan akka kennamu ta'uu; qallabni daa'imaaf kennamu baatii baatiin kan jedhame sunis waggaatti yeroo midhaan ooyiruu irraa gahee walitti qabamee galu eeggachuun akka kaffalamu kan taasisudha.

Dhimma 2^{ffaa}

Aadda korree Vs Obbo Nageessoo Suufoo, M/M/A MUUNESSAA Galmeelakk. 29779 irratti ilaalame.

Iyyattuu Aadda Korree Caalaa fi waamamaan obbo Nageessoo Suufoo gidduutti falmii hiikkaa gaa'ila gaggeeffamee murtiin hiikkaas kan kennamedha. Kana booda bu'aa hiikkaa keessaa tokko kan ta'e, qallaba daa'ima irratti murtii kennuu waan ta'eef, iyyanni dhiyaate gaa'illi keenya diigamee booda waamamaan kun daa'imman ana bira jiran 1^{ffaa} Moominaa Nageessoo umuriin w/16, 2^{ffaa} saafiyaa Nageessoo umuriin w/14, 3^{ffaa} Joobiroo Nageessoo umuriin w/12 ta'aniif qallaba akka kaffalu kan jedhu dha. Waamamaanis deebii kenneen daa'imman gaa'ila gahaniiru waan ta'eef qallaba kaffaluuf hin qabu jechuun deebiseera.

Manni murtichaas gaa'ila erga diigee booda waamamaan umurii daa'imman kanaa akka qorachiisu jedhee kan dide ta'uu ibsuudhaan, galii waamamaan argatu hojii qonnaa irraa ta'uu ibsuudhaan, daa'imman haadha bira taa'uu waan filataniif galii waamaamaan qonna irraa waggaatti argatu $25 \times 1300 = 32500.00$ kunis waggaaf yoo hirame qarshii 2708.34 ta'a jechuun

kanas 2708.34 x40.38%=1093.63 akka ta'uu ibsuudhaan waamamaan qallaba daa'immanii ji'a ji'aan qarshii 1093.63/kuma tokkoo fi sagaltami sadii fi saantima/63 akka kaffaluuf jedhee murteesseera.Murtii kanas waamamaan komatee ol'iyannoo M//M/O/G Arsiitti fudhatee lakk.galee 82676 irratti ilaalamee itti cimee murtaa'eera..

Dhimma 3^{ffaa}

Aadde Faaximaa Jamaal Vs obbo Usmaa'eel Muumnee ,M/M/A Jimmaa Arjoo Galmeel lakk. 18781 irratti. MMO/W/Bahaa lakk.galmeel 51222,MMWO/DH/IJ Lakk.gal.309606

“Gaa'illi walfalmitoota kana gidduu jiru erga diigamee booda falmii gaaffii qallaba daa'ima ilaalchisee manni murtii Aanaa Jimmaa Arjoo daa'imni abbaa bira jiraachuu filatullee haalli jireenya abbaa guddina daa'imaaf kan mijatu miti jechuun haati akka guddiftu fi abbaan immoo qallaba akka kaffalu yommuu murteessu,galiin waamaaan kun argatu hojii qonnaa irraati jechuun,isaayyuu qonni kunis boqqolloo fi boobee qofaa argata waan ta'eef qallabnis waanuma qaban irraa kaffalamuu qaba malee kan hin qabneef dirqisiisuun haqummaa hin qabu jechuun waggaattii boqqolloo kuntaala sadii fi boobee kuntaala tokko,fi qarshii 1000xx tokko immoo mi'eessituuf waliin akka kaffalu jechuun murteessera.”

Murtiin kun mana murtii ol'aanaa wallagga bahaatti ol'iyannoon fudhatamee lakk.galmeel 51222 irratti cimee murtaa'e.kunumti M/M/W/O/DH/IJ/ttis dhiyaatee galmeel lakk.309606 irratti hin dhiyeessisu jedhamuun murtaa'eera.

Dhimmoota armaan olitti ibsame kana yommuu ilaallu,lamaan isaayyuu waa'ee qallaba daa'ima irratti murtii kenname ta'uun ni hubatama.Haa ta'u malee dhimma 1ffaa keessatti galiin nama qallaba kaffaluu qonna irraa kan argamu ta'ullee qallabni kan kaffalamuu qabu mallaqaan akka ta'e manuwaaliin murteessa qallabaaf bahe lakk.1/2010 ni kaaya jechuun midhaan qallaba kaffalaan argatu gara mallaqaatti jijjiiruun akka mallaqaan kaffalamu murteesseera.

Dhimma 2ffaa keessatti immoo akkuma cuunfama dhimmichaa irraa hubannu,qallaba kaffalaan galiin isaa hojii qonnaa irraa akka ta'e ibsuudhaan gosa midhaan inni oomishu irraa qallabni kaffalamuu akka qabuu fi waan hin qabne irraa kaffaluuf dirqamu akka hin qabne ibsamee gosa midhaanii boqqolloo fi boobee irraa akka kaffalu manni murtichaa murteesseera.

Gaaffilee Marii

1. Dhimmoota 2^{ffaa} fi 3^{ffaa} ilaalchisee qallaba daa'immanii murteessuu keessatti manneen murtii adeemsa isaan deeman akkamiin ilaaltu? Murtii isa kamtus dhama-qabeessa jettu? Maaliif? Dhimmoota kanneen keessatti dantaan daa'immanii hiikkaa gaa'ilaa booda sirriitti ilaalameera kan jettan murtii mana murtii isa kamiiti? Qallaba daa'immanii murteessuu keessatti garaagarummaa bal'aan akka hin uumamne taasisuuf manneen murtii keenya maal gochuu qabu jettu?Dhimma kana kan qabate isin osoo ta'e akkamittu murteessitu?
2. Dhimmoota olitti ibsaman kana keessatti akkuma mul'ate,murtiin kenname garaagarummaa kan qabudha. Mana murtiiwwan naannoo keenyaa keessatti garaagarummaan akkasii akka uumamu maaltu taasise?Maanuwaaliin murteessa qallabaaf bahe lakk. 1/2010 ta'e garaagarummaa kana fureera jettanii yaadduu? sababaan deeggaruun marii'adhaa.
3. Dhimmoota 2^{ffaa} fi 3^{ffaa} olii kana irraa akka hubatamutti murtiiwwan Mana murtii sadarkaan jiran keessatti kennaman garaagarummaa kan qaban ta'uudha.Maaltu garaagarummaa kana uume jettu? Maanuwaaliin murteessa qallabaa lakk.1/2010 kun garaagarummaa qallaba daa'ima murteessuuf mul'ataa jiru maaliif furuu dadhabe jettanii yaaddu?
4. Akkaataa SMO kwt.219(1) jalatti tumametti, qallabni bifa maallaqaatiin akka kaffalamu kaaya. Maallaqaan alatti haala itti qallabni kaffalamuu danda'amu irratti seerichi waan jedhu qabaa?,Maanuwalii Murteessa Qallaba Daa'immanii waliin wal bira qabuun dhimmoota armaan olitti kennaman madaalaa,haala qabatama hojii keessa jiru waliin kaasuun irratti marii'adha.
5. Dirqama kaffaltii qallabaa ilaalchisee seerri keenya daa'ima waggaa 18 gadi ta'eef malee akka hin muramne ni kaa'a. Haa ta'u malee haala qabatama biyya keenyaan yommuu ilaallu,ijoolleen umuriin waggaa 18 oli illee ta'e carraan galii dhuunfaa argachuu isaanii xiqqaa yommuu ta'u,kunis daa'imman kun barumsa irra kan turani fi yeroo turtii barumsaa kana keessatti baay'een isaanii maatuma waliin ta'uun,hojii maatii isaanii deeggaruu irratti bobba'anii kan turanidha.Kana wajjin wal qabatee muuxanno fi ejjennoon gara garaa manneen murtii keessatti ni mul'ata.Abbootii seeraa baay'ee biratti daa'ima umuriin waggaa 18f seerri haguuggii waan hin kennineef qallabni kaffalamu hin jiru jedhu. Yaadni Abbootii seeraa tokko tokko bira jiru immoo seerichaan ifatti tuamuu

baatus, ijoollee umriin isaanii waggaa 18 ol ta'ee garuu barnoota irra jiraniif yoo xiqqaate hamma isaan barumsa isaanii xumuranitti qallabni muramuufii qaba kan jedhanis ni jiru. Isin ejjennoo isa kam deeggartu? Muuxannoo qabdan waliin kaasuun irratti marii'adhaa.

6. Akkuma argamaa jirutti qallaba daa'ima murteessuu irratti manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiran gidduu, abbootii seeraa gidduu fi dhimmaa dhimmatti garaagarummaan ni mul'ata. Garaagarummaa bifa kanaan murteessa qallabaa irratti mul'atu xiqqeessuuf fala jedhamee waan itti hojjetamaa jiruun ala kallattiin gara fuulduraa maal ta'uu qaba jettu?

3.3.3. Mirga Haadhaan ykn Abbaadhaan Ilaalamuu

Mirgi haadhaa fi abbaan ilaalamuu daa'ima illee bu'aa hiikkaa gaa'ila fi kan murtii hiikkaa gaa'ila keessatti ibsamuu qabu dha.¹⁷⁷ Daa'imni tokko mirga haadhaa fi abbaa isaa beekuu kan qabu dha. Dabalataanis kun mirga haadhaa fi abbaa qofa godhamee kan ilaalamu osoo hin taane mirga daa'immanii ta'ee caalatti ilaalamuu kan qabu dha. Kunis daa'imni xiinsammuun isaanii akka hin miidhamneef of eegannoon murtii keessatti caqasamuu kan qabu dha. Manni murtii dursee waan qulqullaa'uu qabu erga qulqulleeffateen booda waa'ee mirga daa'imanii fi garee walfalmitootaa murtii isaa keessatti caqasuu akka qabuu fi kunis dantaa daa'ima eegisuufi dha. Abbaa fi haati sababa kanaan wal gahanii waa'ee guddiina daa'imaaf akka mari'atan kan gargaarudha. Kunis maatiin haala guddina daa'iman isaanii too'achuuf mirga kan qabudha. Daa'iman amala maatii fudhatanii kan guddatan waan ta'eef maatii isaaniin ilaalamuu kan qabanidha.

Hiikkaan gaa'ila erga labsamee booda, gaheen manni murtii qabu keessaa tokkoo fi mirgi seeraan kaa'ame mirga ijoollee fi abbaan ykn haati wal arguu fi wal dubbisuuf qabani dha. Murtiin hiikkaa gaa'ila erga kennamee booda haatiwarraa fi abbaanwarraa waan wal bira hin jiraanneef ijoolleen abbaawarraa biratti guddachuuf fedhan haadha isaanii wajjin wal arguu fi wal dubbisuuf, akkasumas ijoolleen haadha isaanii biratti guddatan abbaa isaanii wajjin wal arguu fi wal dubbisuuf mirga ni qabu. Ijoolleen haadha ykn abbaa isaaniitiin ilaalamuu fi wal arguuf mirgi isaan qaban akkuma jirutti ta'ee, gaaffii fi dhimmoonni qulqullaa'uu qaban kan seerichaan ifatti hin kaa'amiin garuu ni jiru. Fakkeenyaaf, yeroo hammam hammamiif wal argu?

177 Labsii heera mootummaa Rippabilika Dimookiraatawaa Federaalawaa itiyooophiyaa lakk.1/1987 kewt.36

Eessatti wal argu? Yeroo hammamiifis wal bira turu? Kkf dhimmoota deebii argachuu qabani dha. Sababni isaas bakka tokko tokkotti mirga kanatti fayyadamuuf jedhanii abbaan ijoollee haadha jalaa ijoollee Sana fudhatee galuu, haatis haaluma walfakkaatuun abbaa jalaa ijoollee wal jalaa hatanii galuun darbee darbee ni mul'ata. Yeroo akkasii kana immoo ijoollee sana sossobuun akka isaan bira jiraatan erga godhee ykn gootee booda immoo fedhii daa'ima sanaa kan duraa jijjiirsisuudhaan gaaffiin qallabaa narraa haa ka'u, daa'mni na biratti guddachaa jirti jechuutu dhufa. Falmiin haaraan mana murtiitti ni eegala jechuu dha. Kun immoo rakkoo guddaa ta'ee bakka itti mul'atus ni jira.walfuutonni gaa'illi isaanii diigamee jiru kunillee sababa kanaan walitti bu'uun akka diinummaatti yeroon wal ilaalan ni jira.

Mirga daa'immanii fi maatiin isaanii wal arguu fi wal dubbisuu ilaalchisee deebiin gaaffiiwwan armaan olitti ka'an kallattiidhaan seera keenya keessaa kan hin argamne yoo ta'e iyyuu, barreeffamni tokko tokko haala akkamiitiin wal arguu qabu kan jedhu ilaalchisee maal gochuu fi maal gochuu akka hin qabne ni kaa'a.¹⁷⁸ Abbaan ykn haati daa'ima ilaaluu, wal arguu, waliin turuu, waliin bashannanuuf, affeeruu fi kkf raawwachuuf maal gochuu akka qabu ilaalchisee, sagantaa daa'ima dubbisuu qabachuu fi haala sanaan raawwachuu, yeroo boqonnaa ofii daa'ima ofii waliin dabarsuu,haadha warraa ykn abbaa warraa duraanii kabajuu, daa'imaaf jecha yaada gaarii waliif qabaachuu,cimina fi gaarummaa walii irratti xiyyeeffachuu malee hammeenyummaa walii haasa'uun sammuu daa'ima irratti hammeenya fedhuu dhiisuu, waan hundumaa dura dantaa addaa daa'immanii fi boruu isaaniif yaaduu, carraa isaanii gara fuulduraaf haala mijeessuu, daa'ima sana waan bohaarsu, uffataa fi wantoota daa'imman gammachiisuu danda'an bituufi akkasumas bakka daa'immaan itti bohaaru jedhamee yaadamutti geessuun bashannansiisuu,fi kkf yoo ta'u, gochoonni raawwatamuu hin qabneefi maatiin daa'ima irraa of qusachuu qaban immoo haatiwarraa fi abbaanwarraa duraanii walitti dubbachuu diduun daa'imman isaanii biratti dallansuu isaanii agarsiisuun; daa'imman waa'ee miidhaa hiikkaa gaa'ila isaanii ilaalchisee waan hamaa akka baratan gochuu hin qaban; daa'mni waa'ee maatii biratti guddachaa jiruu,sochii isaa/ishee,jiruuf jireenya dhuunfaa hiikkaa gaa'ilichaan booda argame kamuu akka basaasu gochuu hin qaban; daa'imni haadha bira kan jiru yoo ta'e, abbaa abbaa wajjin kan jiru yoo ta'e immoo haadha wajjin akka wal hin argine gochuu hin qaban.

178 Visitation dos and don'ts
<http://www.jud6.org/ContactInformation/familyLaw/Visitation%20Dos%20and%20Don'ts.pdf>, gaafa 28/02/2010
ALItti, sa'aatii 10:00 irratti ilaalame.

Gaaffilee Marii

1. Manni Murtii gaa'ela hiikuudhaan erga murteessee booda ijoolleen abbaa ykn haadha isaani biratti akka guddatan addaan baafatee,abbaan ykn haati daa'imni bira hin jirre haala kamiin fi akkamiin daa'imittii daawwachuu akka danda'an murteessuu ni danda'aa? Moo mirga daa'ima isaaniin wal arguu qabaachuu qofa labsuudhaMuuxannoo qabdan kaasuun irratti marii'adhaa.
2. Manni Murtii dhimmoota akkasii irratti murtii kennuu hin qabu kan jedhamu yoo ta'e,maaltu fala ta'a jettanii yaaddu? Dhimma kana ilaalchisee seerichi callisuun aangoo dhimmicha irratti murteessuu eenyuuf kenne jettu?

3.3.4. Amala Murtii Dantaa Daa'ima Irratti Kennamuu

Murtiin hiikkaa gaa'ila booda dantaa fi eegumsa daa'immanii ilaalchisee kennamu akka murtii dhimmoota biroo otoo hin taane haala irratti hundaa'uun yeroo yerootti jijjiiramuu kan danda'u dha.¹⁷⁹ Qallabni murtaa'u galii kaffalaa qallabaa irratti hundaa'uun dabaluu akka danda'u tumaa seera maatii kana irraa hubachuun ni danda'ama. Kana qofa otoo hin taane daa'imni abbaa ykn haadha isaa biratti guddachaa jiru sababa gara garaatiin haala gaariitiin guddisuu kan hin dandeenye yoo ta'e, isaan keessaa bakka sirriitti guddachuu danda'uun jijjiiramuu ykn akka barbaachisummaa isaatti nama biraa biratti akka guddatu taasisuun ni danda'ama. Gama biraatiin immoo qabxiin xiyyeeffannoodhaan bakka kanatti ilaalamuu qabu kaffalaan qallabaa jijjiiramni galii isaa yoo jiraate (keessumaayyuu) galiin isaa yoo xiqqaate ykn guutummaatti galii kan dhabu yoo ta'e qallabni kaffalamaa ture xiqqaachuu ykn akka barbaachisummaa isaatti dirqama kaffaluu irraa bilisa ta'uu qaba moo miti kan jedhu dha. Dhimma kana wajjin wal qabatee yeroo tokko tokko yaada qajeelaa hin taaneen galiin isaani guutummaatti akka dhaabbate ibsuun ykn xalayaa adda addaa qaama gara garaa irraa barreessisiifachuun dhiyeessuun, ykn galiin kiyya hir'ateera qallabni narraa haa bu'u ykn haa xiqqaatu kan jedhu iyyanni dhiyaachuu ni danda'a. Dhimmoonni akka kanaa yommuu uumaman manni murtii murtii ykn ajaja qallabni haa hir'atu ykn dirqamni qallaba kaffaluu irraa haa bu'u jedhee otoo hin murteessiin dura gama tokkoon dantaa addaa daa'immanii yaada keessa galchuun karaa barbaachisaa ta'een qallabni akka kaffaalmuufii gochuu (fkn hojjetee akka kaffalu) gama biraatiin immoo dhimmoota akkasii of eeggannoo fi xiyyeeffannoodhaan, barbaachisaa ta'ee yoo argames sababa isaa gadi fageenyaan

179 SMO kwt.127(4)

qorachuu fi kallattii gara garaatiin ilaaluun murteessuu qaba malee ariitiidhaan bira darbuu hin qabu.

Dhimma 4ffaa

Ol'iyataa obbo Galataa Gaarii Vs d/kennituu Aadde Dammitu Tolasaa, M/M/W/O, lakk.gal 313331

Ka'umsi dhimmichaa Godina Shawaa Kaabaatti, Mana Murtii Aanaa W/Jaarsootti yommuu ta'u, "dhimmichis deebii kennituun ammaa kun iyyata qallabni daa'ima afuriif ol'iyataan kun baatii baatiin qarshii 200.00 fi baatii ja'a ja'aan immoo waggaatti yeroo lama xaafii kuntaala tokko tokko akka kaffalu jedhamee dhaddacha gaafa 18/11/2006 ooleen gal.lakk.30014 irratti murteesse akka naaf fooyya'u jechuun iyyata gaafa 25/4/2011 barreessitee lakk.galmee 44217 ta'erratti waan dhiyeeffatteefidha.Sababoonni iyyattuun tarreessitee qallabni akka fooyya'u gaafattes;qallabni duraan murame haala jiruuf jireenya ammaa waliin kan hin deemne ta'uu,ofii ishee qabeenyas ta'e qabiyyee lafaas kan hin qabne ta'uu,daa'ima ol'iyataa waliin qaban afur malee kan ofii ishees lama waliigala daa'ima jaha hojii humnaa hojjechuun guddisaa jiraachuu,ol'iyataan ammaa kun immoo horii gaanfaa qotiyyoo 2 ,dullacha sadii fi goromsa lama waliigala horii 7,qabiyyee lafa qonnaas kan qabu ta'uu ibsuun qallabni akka fooyya'u gaafattee jirti.

Ol'iyataan ammaas M/M/A tti deebii kenneen murtii akka fooyya'u gaafatame erga kennamee asitti kaappitalli koo waan dabale hin jiru,haadhi manaa koo murtii duraa kana boodaas na himattee g/l 32632 irratti walhiiknee qabeenyaan duraan qabullee walakkaatti waan qooddatteef qabeenyi koo ni hir'ise malee hin daballe, daa'imman haadha warraa 2ffaa irraa dhalatani afuriif qallaba muraan jira,daa'ima biraa alaa qabuufis qallaba kaffalaan jira.waliigalatti daa'imman 9tiif qallaba kaffalaan jira.ofii koofiyyuu of dadhabeen mallaga dhaabbata maallaga liqeessan "Vision fund" liqeeffadheen ittiin jiraadha malee qotee galiin argadhu hin qabu.lafas ta'e horii gaanfaa jedhae hin qabu.ijoollee lama kan keenyaan ala qallabaan jira jedhuuf abbaa isaanii gaafatti malee na hin ilaallatu jechuun qallabni duraan murtaa'ee gahaa dha naaf haa jedhammu jechuun gaafate deebiseera.Manni murtii aanaa iyyannoo qallabni akka fooyya'u jedhamee kufaa yommuu taasisu,Manni murtii ol'aanaa godina shawaa kaabaa immoo murtii mana murtii aanaa diiguun murteesse.ol'iyataan ammaa kunis murtii mana murtii ol'aanaa

komachuun mana murtii waliigala oromiyaatti iyyateera.Manni murtii waliigala oromiyaa immoo iyyanni dhiyaate haala qaala'insa jireenyaa qofa bu'uura godhachuun kan dhiyaate malee haala galii qallaba kaffalaa dabaluu isaa qabatamaan waan agarsiise hin qabu,hinumaayyuu lafti qonnaa yeroo qallabni komatame kun murtaa'e hekt.2.15 ture bakka lamatti qoodamee kan irraa fudhatame ta'uu malee qabeenyi ol'iyyataa dabaluu waan agarsiisu hin jiru.Haalli jireenyaa qaala'uun isaa qofti immoo qallabni akka fooyya'u hin taasisu" jechuun murtii mana murtii ol'aanaa diigee kan aana murtii aanaa cimsuun murteesseera.

Dhimma 5ffaa

Aadde Muluu Dhibbaa Vs Gaaddisaa Roorroo,M/M/W/O L.G313361,MMO

L.G 61623,MMA l.g 04093

Falmichi qallabni akka naaf fooyya'u jechuun mana murtii aanaa Tibbee Baakkootti kan dhiyaate yommu ta'u,kunis qallabni ijoollee lamaaf baatii baatiidhaan deebii kennaan ammaa kun qarshii 80 80 akka kaffalu dhaddacha gaafa 27/6/2000 ooleen murtaa'e akka naaf fooyya'u jechuun iyyata 26/2/20011 barreeffamee dhiyaatedha.Deebii kennaan gama isaan deebii yomuu kennu iyyattuun kun bara 2007 keessas qallabni akka naaf fooyya'u jettee lakk.galmee 18087 irratti gaafattee kufaa ta'eera.ani ijoollee hedduu kanan guddisuu fi qabeenya kanan hin qabnedha waan ta'eef jechuun kufaa akka ta'uuf gaafate.M/M/A/Tibbee baakkoof bitaa mirga falmisiisee qallaba daa'imman lamaa umuriin isaa waggaa 13,11 ta'an deebii kennaan kun baatii baatiin qarshii 150,150 walitti kan lamaan isaanii qarshii 300xx akka kaffalu murteesseera.kanuma ol'iyyattuu ammaa kanaan murtiin kenname kun komatamee,Manni murtii ol'aanaas ilaalee deebii kennaan kun qabeenya kan qabu ta'uu mirkaneeffatee,akkasumas maanuwaalii murteessa qallaba lakk.1/2010 kewt 8/1/caqasuudhaan,qallabni daa'ima tokkoo inni gadi aanaan qarshii 500xx ta'uu osoo qabuu manni murtii aanaa maanuwaalii kanaan kan teessiifameen gaditti baatii baatiin qarshii 300xx daa'ima lamaaf murteessuun sirrii akka hin taane ibsee,murtii mana murtii aanaa fooyyeessuun baatii baatiin tokko tokkoo daa'imaaf qarshii 500,500'n akka kaffalu murteesseera.kun kanaan osoo jiruu deebii kennaan ammaa kun immoo qarshiin 500 kun daa'ima lamaaf kan kaffalamu malee kan tokko tokkoo isaanii miti lakkoofsatu dogoggorame jechuun SDFHH kewt 208tiin akka sirreeffamu gaafate jennaan manni

murtichaas nin dogoggore jechuun qallabni fooyya'e lamaan isaaniif baatii baatiin qarshii 500xx malee qarshii 1000xx miti jechuun ajaja kenneera.

Ol'iyattuun ammaa kunis ol'iyannoo M/M/W/O tti fudhattee, Manni murtii kunis adeemsaa fi xiinxala gadi fagoo mana murtii ol'aanaatiin qallabicha fooyyeessuuf taasifamee fi sababoota manni murtiichaa murtii keessatti caqase, akkasumas keewwata maanuwaalichaa manni murtii fayyadame sababa isaa waliin walitti fidee ilaaluun, ajaja manni murtii ol'aanaa nin dogoggore jechuun kenne diigee qallabni daa'imman kana lamaaniiif murtaa'e baatii baatiidhaan qarshii 1000xx ta'uu mirkaneessee murteesseera.

Gaaffilee marii

1. Manni murtii qallaba daa'imaaf murteessuun dura maal faa tilmaama keessa galchuu qaba?
2. Dhimma 4ffaa keessatti Murtii mana murtii waliigala oromiyaan kenname kana SMO kewt,127,219, fi maanuwaalii murteessa qallabaa fi dantaa ol'aanaa daa'imman qabaniin walitti fidaa ilaalaa. murtii kana akkamitti madaaltu? hanqinas ta'e cimina murtiin kun qaba jettan adda baasaa sababaan deeggaruun ibsaa.
3. Dhimma 4ffaa fi 5ffaa kana keessatti sababoonni qallaba kennaan kaafatan maali maalidha? haalli itti manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiran dhimmicha itti ilaalan dantaa daa'ima kabajuu fi kabachiisuu waliin walqabatee hanqinaa fi cimina murtiiwwan kunniin qaban adda baasuun irratti marii'adhaa? otoo isin ta'e maal gootu? muuxannoo qabdan waliin kaasaa.

3.4. Gahee Qaamolee Garaagaraa

3.4.1. Gahee Poolisii

Fedhiifi faayidaa ummata naannichaa mirkaneessuuf gahumsaafi bu'a qabeesummaa qaamolee raawwachiiftuu naannichaa sakatta'uun sirreeffama taasisuun waan barbaachiseef; Kenniinsa tajaajilaa si'oomina, saffisa, qulqullina qabuu fi dhaqqabamaa ta'e diriirsuun itti quufinsaafi amantaa ummanni mootummaa irratti qabu dabaluu barbaachisaa ta'ee waan argameef;¹⁸⁰ qaamolee kanaaf gaheen isaani labiidhaan safaramee kennameefi jira. Haala kanaan komishiniin poolisii, qaama hawaasaa deeggarsa addaa barbaadan kan akka daa'immanii,

180 Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoofi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 213/2011

dubartoota, maanguddootaafi qaama miidhamtootaaf xiyyeeffannaa addaa kennuun akka hojjetuuf dirqama qaba.¹⁸¹

Poolisiin yakka raawwatamu hir'isuudhaan naannoo nagaa qabuu fi taasgabbaa'aa ta'e uumuudhaan nageenya eeguu keessatti dirqama ol'aanaa kan qabudha.kunis ta'uu kan qabu haalota nageenya nama dhuunfaa fi akkasumas nageenya hawaasa bal'aaf sodaachisoo ta'uu danda'an kamuu ittisuudhaan,yakkoota uumamanis qorachuu fi yakkamtoota gara seeraatti dhiyeessudhaan haala fi naannoo jireenya dhala namaa sodaachisan ittisuun nageenya eeguu keessatti itti gaafatamummaa guddaa kan qabu dha.Kanaaf qaamolee hawaasaa keessaa dubartoonni fi daa'immaan immoo adda dureen qaamota miidhaa garaagaraaf saaxilaman waan ta'eef,poolisiin miidhaawwan kallattii garaagaraan dubartootaa fi daa'imman irratti qaqqabuu danda'an dursee ittisuu irraa eeggalee hanga yakkichi yoo raawwatames abbummaa fi itti gaafatamummaa guddaan qoratee seeratti dhiyeessisutti hojjechuudhaan mirgi fi dantaan daa'immani fi dubartootaa kana kabajuu fi kabachiisuu danda'a.

Poolisiin yakkoota daa'imman fi dubartoota irratti raawwataman xiyyeeffannoon qoratee seeratti dhiyeessuuf kan gahee qabuu dha.Akkasumas kana qofaan osoo hin dantaa daa'immanii eegsisuu keessaa tokko akka daa'imman lubbuun jiraatan gochuudha.kanaaf immoo qallabni,kunuunsi fi eegumsa godhamuuf jiraachuu qabaata.kanaan walqabatee yeroo baay'ee murtii hiikkaa gaa'ilaan booda qallabni daa'imaaf murtaa'u raawwatamuu irratti yoo rakkisu ni mul'ata.kanaaf nama osoo qallaba kaffaluu danda'uu qallaba daa'ima kaffaluu jalaa miliqu hordofee seeratti dhiyeessuun mirgaa fi dantaan daa'imman kanaa akka kabajamuuf fi ol'aantummaa seeraa eegsiisuuf poolisiin dirqama guddaa qaba.Yakkoonni daa'imman irratti raawwataman dhimmoota xiyyeeffannoo addaa barbaadan waan ta'eef haaluma kanaan xiyyeeffannoon qoratamee seeratti dhiyeeffamuu kan qabanii dha.

3.4.2. Gahee Mana hojii Abbaa Alangaa

Akka biyyaattis ta'e akka naannoo keenyaatti sirni heeraafi seeraa akka kabajamuufi ol'aantummaan seeraa akka mirkanaa'u, akkasumas, mirgootaafi bilisummaawwan bu'uuraa lammiilee heeraafi seeraan eegaman kabajamuu isaanii mirkaneessuuf Manni Hojii Abbaa Alangaa kan hundeeffamedha.Kanuma irraa ka'uun manni hojii abbaa alangaa gahee fi aangoon

181 Labsii qaamolee raawwachiiftuu mootummaa naannoo oromiyaa irra deebiidhaan gurmeessu,aangoo fi hojii isaanii murteessuuf bahe ,lakk.213/2011 kewt.45/9/

isaa labsiin adda bahee kan kennameef yommuu ta'u,kana keessaa tokko dubartootnifi daa'imman bulchiinsa haqaa keessatti qooda fudhattootaafi fayyadamtoota akka ta'an kan hojjetu, haala mijeessu fi deeggarudha ta'uu akka qabu labsiidhaan tumamee jira. Akkasumas Sirni heeraa fi seeraa akka kabajamuu fi ol'aantummaan seeraa akka mirkanaa'u ni taasisa; qaama dhimmi ilaalu waliin ni hojjata; Mirgootaa fi bilisummaawwan ummataa fi dhuunfaa heeraa fi seeraan eegaman kabajamuu isaanii ni mirkaneessa; Seerotni bahan kamiyyuu hojiirra oolmaa wal-fakkaataa qabaachuu isaanii ni mirkaneessa.¹⁸² Manni hojii kun gahee ol'aanaa hagas gahu kan qabu waan ta'eef,adeemsi hojii mana kanaa hunduu mirgi dhala namaa akka kabajamu taasisuu fi akkasuma mirgi qabeenyaas akka eegamu,haala hin taanee fi akkaataa hin taaneen akka hin sarbamne gochuu dha.Abbaan alangaa qaama mirga namaa kabachiisuu dha.Mirgi daa'immanii immoo haala addaan kan ilaalamanii dha.Kanaaf manni hojii abbaa alangaa qaamolee gara garaa waliin ta'ee yakkoota daa'imman irratti raawwatamanii fi mirga daa'imanii kabachiisuu irratti adda dureen socha'uu kan qabuu dha.

3.4.3. Gahee Mana Murtii

Manni murtii dhaabbilee kamiinuu caalaa mirga daa'imanii kabachiisuu keessatti adda duree kan mirga daa'imanii kabachiisuu qabu dha.Yakkota daa'iman irratti raawwatamanii dhiyaatan irratti manni murtii beellama gaggabaabaa kennuun dhimmicha xummuruu kan qabuu dha.Akkasumas dhimma daa'imman ilaallatu kamiyyuu akkaataa seeronni mirga daa'immani eegsisuuf bahan hojiirra ooluu danda'ani fi haala mirgi daa'immani itti kabajamu jalqabaa kaasee hanga dhumaatti gahee ol'aanaa taphachuu qaama danda'u keessaa manni murtii isa jalqabaati.kunis Daa'immaan maatiin isaanii sababa hiikkaa gaa'ilaan adda bahaniif murtiiwwan hiikkaa gaa'ilaan walqabatee bu'aa isaa irratti kennamu kamuu of eeggannoo fi mirga daa'immanii haala tilmaama keessa galcheen murteessuu irraa kaasee hanga qallaba daa'imaaf murteessutti adeemsota deemamuu qabuu fi ajajoota kennaman hundumaan mirga daa'immaniif eegumsa kan taasisu ta'uu mirkaneeffachaa adeemuudhaan murtii kennuu qaba.

Kanaaf mana murtii qaamolee mootummaa sadan keessaa kallattiidhaan fi alkallattiidhaan mirga daa'immanii kabachiisuuf gahee guddaa kan qabudha.Manni murtii dhimma kallattiin

182 Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuuf BaheLak.214/2011,kewt.7(50).

daa'imman ilaallatu irratti murtii kennuudhaan qofaa osoo hin taane, falmiiwwan biroo irrattillee murtiin kennu alkallattiidhaan daa'imman abbootii dhimmaa falmicha dhiyeeffatan dudduuba jiran kan ilaalu waan ta'eef, dhimma kamuu yommuu ilaalu, karaa biraan mirga daa'immaani dhimmicha keessa jiraachuu tilmaamuun of eeggannoo barbaachisaa kamuu gochuudhaan murtiis ta'e ajaja kennuu qaba. kanarraa ka'uudhaan gaheen manni murtii mirgoota daa'immanii eeguu fi eegsisuu keessatti qabu waan salphaa miti jechuu dandeenya.

Manni murtii hojii isaa hojjetu kamiinuu gaheen inni mirga daa'immanii eeguu fi eegsisuu keessatti qabu akkuma jirutti ta'ee, keessattuu immoo dhimmoota maatii waliin walqabatan ilaalchisee garuu Haala qabatama biyya fi naannoo keenyatiin, dhimmi maatiin walqabatu dantaa Daa'immanii fi dubartoota kan of keessa qabu akka ta'e ni beekama. Manneen murtii Naannoo keenyaas dhimmoota Daa'immanii fi Dubartootaa haala xiyyeeffannoo addaan keessummeessuuf karoorra waggaa isaanii keessatti qabachuun fi bu'uuruma kanaan, haala walfakkataan ta'uu dhabus, hojjechaa kan jiran ta'uun isaa ni beekama. Haata'u malee, dhimmootni maatii fi Daa'immanii dhaddacha tokkoon akkaataa hojjetamuu danda'aniin akka gurmaa'an seeraan wanti tumame hin turre waan ta'eef sadarkaa manneen murtii hundatti sirnaan hojjechuu fi mirgoota daa'immanii fi dubartootaa sirnaan kabachiisuu irratti dhiibbaa qabaachaa kan ture ta'uun beekamaadha.¹⁸³

Kanarraa ka'uun rakkoo kana furuuf Labsiin manneen murtii Naannoo Oromiyaa lakk. 216/2011 keewwata 32(2) jalatti Sadarkaa manneen murtii Olaanaa fi Aanaati dhaddachoota hariiroo hawaasa fi yakkaatin alatti dhaddacha saddaaffaa ta'uun dhaddachi maatii fi daa'immanii akka gurmaa'uu qabu tumamee jira. Kun immoo dhimmoota maatii fi Daa'immanii xiyyeeffannoo addaatiin keessummeessuuf guddaa gargaara.¹⁸⁴

Bu'uura kanaan dhaddachi maatii hundaa'u kun haala kamiin dhimma maatii, fi daa'immanii keessummeessa kan jedhuuf akkuma moojulii kana gara olii keessatti ibsamaa ture maanuwaaliin bahee jira. Akka Maanuwaalicha keewwata **13** jalatti ibsamettis; gosa dhimmootaa dhaddacha maatii fi daa'immanitti ilaalaman akka ibsetti; Dhimmoonni bifa iyyannoo fi himannaan seera maatii irratti hundaa'uun dhiyaatan kamuu fi dhimmoota yakkaa Daa'imman irratti raawwataman ta'ee daa'imman mana murtiitti kan dhiyaatan yoo ta'e, daa'imman umuriin

183 Maanuwaalii dhaddacha Maatii fi Daa'immanii manneen murtii Oromiyaa, Ebla 2011

184 Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen Murtii Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiin Murteessuuf Bahe, Lak. 216 /2011 kewt.32/2/

isaanii waggaa sagalii hanga kudha shanii ta'e yeroo seeraan walitti bu'an dhimmi isaanii dhaddacha maatii fi daa'immaniitti kan ilaalamu ta'a, ol'iyannoon dhimmoota kanaa sadarkaa mana murtii ol'aanaatti ilaalamus dhaddacha maatii fi daa'immaniitti kan ilaalamu ta'a,ol'iyannoo dhimmoota kana irratti sadarkaa mana murtii waliigalaa oromiyaa dhaddacha idileetti ilaalamu fedhii daa'ima giddu-galeessa bifa godhateen fi yaada isaanii fudhachuun barbaachisaa yoo ta'e, kutaa haala daa'imman hiriyoosen itti keessummeeffaman mijeessuun ilaalamuu qabu,iyyannoon dhaddacha ijibbaataatti dhiyaatu sirnuma idileen (ijibbaataatiin) kan ilaalamu ta'ee, barbaachisaa yoo ta'e kutaa fi ogeessa daa'immaniif hiriyoomaa ta'etti fayyadamuun ni danda'ama jedheera.

Kana malees dhaddachi maatii fi daa'immanii meeshaalee, ulaagaa fi mijaa'ina naannoo hojii dhimma maatii fi daa'immaan kana ilaaluuf gargaaru dursee guuttachuu akka qabu,dhaddachi akkaataa maanuwaaliin kun jedhutti hundaa'u kun ogeessota dhimma maatii hogganan kanaaf haala mijataa fi hawwataa ta'e uumuu qaba.Kutaan hojjataa hawaasummaa haala ifa ta'een mul'achuu akka danda'utti addatti gurmaa'uu qaba.¹⁸⁵

Dhimmoonni hariiroo hawaasaas ta'e yakkaa baay'een mana murtiitti osoo hin dhiyaanne xumura argatan xiqqoodha.Dhimmoota mana murtiitti dhiyaatan keessaa baay'een immoo daa'imman kan hirmaachisudha.kanaaf manni murtii dhimmoota daa'imman hirmaachisan kamuu keessatti ajajas ta'e murtiin kennu mirga daa'immanii dhiibbaa uumuu kan danda'u waan ta'eef ajajas ta'e murtiin kennamu mirga daa'immani kan kabaju fi kabachiisu ta'uu qaba.

3.4.4. Gahee Waajjira Dhimma Daa'immanii fi Dubartootaa

Maatii waliin walqabatee keessattuu dubartoonni fi daa'imman akka qaama hawaasaa miidhaa adda addaatiif saaxilamtoota ta'an ni beekama.

Qaamoleen hawaasa tokko tokko kallattii adda addaatiin mirga daa'immanii fi dubartootaa irra miidhaa yoo geessisan ni mul'ata.kunis daa'immani fi dubartoota irratti miidhaa geessisuu kan danda'ani fi haala qabatama hawaasa keessa jiruunis kan mul'atu,daa'imman fi dubartoota irratti jireenyi hawaasummaa,aadaan,amantaan,akkaasuma dinagdeedhaanillee qaamota miidhamuuf saaxilamuu danda'anidha.Keessattuu daa'imman sababa xiqqeenya umurii yookiin bilchina dhabiinsa qaamaa fi sammuu isaanitiin akkasumas hiikamu gaa'ila warra isaanii irraa kan ka'e miidhaa yookiin rakkoo hin malleef saaxilamu danda'u. kanaan walqabatee qaamoleen

185 Maanuwaalii dhaddacha Maatii fi Daa'immanii manneen murtii Oromiyaa kewt.11

adda addaa kanneen muujulii kana keessatti eeramanis ta'e kanneen hin eeramne kallattii garaagaraan mirgaa fi dantaa daa'imman fi dubartootaa sababoota garaagaraan miidhaman kana kabajuu fi kabachiisuuf itti gaafatamummaa guddaa kan qaban keessaa waajjirri dhimma daa'immaan fi dubartootaa kun isa tokko dha. Mirga dubartootaa fi daa'immanii kabachiisuuf konveenshinii mootummoota Gamtoomaniifi Gamtaa Afrikaa, akkasumas waliigalteewwan biroo Itoophiyaan raggaasifte akka hojiirra oolan taasisuun; hojiirra oolmaa seerota mirga dubartootaa fi daa'immanii eegsisuuf bahan irratti qo'annoo garaagaraa gaggeessuun hanqinaalee qorannichaan adda bahan irratti qaamota dhimmi illaallatu waliin hojjechuun rakkoowwan gama kanaan jiran akka furamu taasisuu keessati gahee ol'aanaa kan qabanidha.

Kana malees Mirgaafi dantaa dubartootaa fi daa'immanii kabachiisuuf hubannoo ni uumuudhaan,qaamolee biroo waliinis ta'uun akka uumamu taasisuun qaama dhimmi ilaallatu waliin hojjetanii rakkoowwan gama kanaan mudatan furuu keessatti gahee guddaa qabaatu. Ragaalee dhimma dubartootaa fi daa'imman ilaallatan hunda gurmeessanii xiinxaluun bu'aa xiinxalichaa irratti hundaa'ani immoo kallattii furmaataa kennuuf, Sosochii siyaasaa,diinagdeefi hawaasummaa naannichaa keessatti hirmaannaa dubartoonni taasisan akka cimuu hojjechuudhaan dubartoonni ofirra darbuun qaamolee hawaasaa biraaf bu'aa buusuu akka danda'an gochuuf gahee qabu.¹⁸⁶

Walumaagalatti qaamoleen boqonnaa kana jalatti ibsaman kunniin fi kanneen biroo hafanillee mirga daa'imaani fi dubartootaa kabachiisuu keessatti gahee ola'aana kan qaban ta'uu haaluma salphaa ibsame kana irraa kan hubatamu dha.Gaheen hojii kunis seeraan safaramee qaamolee kanaaf kan kenname yoo ta'u,gahee kana sirnaan bahachuu fi dhabuun haala guddina daa'immanii, jireenya egeree daa'immani, akkasumas daa'immaan naamusa fi amala gaarii abaatani itti gaafatamummaa isaanii sirnaan bahachuun biyya isaanii bu'aa buusan uumuu keessatti gahee guddaa kan qabudha.

Gaaffilee Marii

1. Qaamoleen armaan olitti mirga daa'immani fi dubartootaa kabajuu fi kabachiisuuf akka adda dureetti yaamamu jenne kun,gahee fi aangoon isaanii maal maal akka ta'e

186 Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoofi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 213/2011

barreeffamichi ibsuuf yaaleera. Qaamoleen kun akkaataa kamiin gahee isaanii bahaa jiru? muuxannoo qabdan kaasuudhaan irratti mariidha.

2. Gahee fi aangoo qaamoleen kun mirga daa'immanii fi dubartootaa kabachiisuuf qaban kana waliin madaalaa. Akkaataa qaamoleen kunniin dirqama isaanii itti bahaa jiran kan tokkoo tokkoo isaanii irratti marii'adha. hanqina fi cimina jiru addaan baasuun kallattii gara fuulduraa akeekaa.
3. Qaamoleen biroo mirga daa'immanii fi dubartootaa kabajuu fi kabachiisuu keessatti gahee qaban eenyu fa'a? Gaheen isaanii maal akka ta'e adda baasuun irratti marii'dhaa.'

BOQONNAA AFUR

DAA'IMMANIIFI SEERA YAKKAA

Seensa

Dirqamoota seerota sadarkaa idila addunyaa, ardiifi biyya keenyaa keessatti ibsaman keessaa inni ijoon tokko daa'imman sababa guddina qaamaafi bilchina sammuu isaanii irraa kan ka'e eegumsifi kunuunsi barbaachisaa ta'e gama maatii, hawaasaafi mootummaatiin taassifamuufii akka qabu ni agarsiisa. Haala kanaan mirgoonniifi bilisummaan siviiliifi mirgoonni dinagdee, hawaasummaafi aadaa daa'immaniif beekamtiifi eegumsi seerotaan taassifame haala guddinaafi egeree isaanii boruun walsimuun hojiirra oolu qaba. Bu'uuruma kanaan sirna bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti daa'imman sochii jiruufi jireenya hawaasummaa taassisan keessatti gochi isaan raawwatan ykn dubbiin isaan taasisan seera yakkaan waliitti bu'uu danda'a.

Haala akkasii keessatti gama tokkoon kaayyoon seera yakkaa inni olaanaan sirni heeraafi seeraa kabajamuun nageenyi, misoomnifi dimookiraasiin akka dagaaguu gochuu yommuu ta'u gama biraan immoo sirna bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti sirni mirgoonni daa'immaan seera yakkaan waliitti bu'anii itti kabajamu dagaagsuudha. Kunis daa'imman sadarkaa umurii garaagaraa keessatti argaman yommuu gochaa yakkaa raawwachuun tumaalee seera yakkaa cabsan, haala guddina qaamaa, bilchina sammuu fi hamilee isaanii gara fulduraaf of eeggannoo cimaa sirna bulchiinsa haqaa yakkaa ga'eessota irraa karaa adda ta'een diriirsuun dirqama. Kanaaf qaamoleen haqaa, sirna bulchiinsa haqaa yakkaa daa'immanii irratti kallattiin hojjetan kan akka mana murtii dhimmota haqa daa'immanii hundaa keessatti akkaataa waadaalee mirgoota daa'immanii, seeronniifi mirgoonni daa'immanii dirqisiisaniin adeemsa qorannoo irraa eegaluu hanga murtii kennuutti karaa haqa qabeessaafi mirgoota daa'immanii kabachisuu danda'uun hojiirra oolchuu qabu.

Haala kanaan sirni haqaa daa'imman yakka raawwataniis gama tokkoon dantaa daa'immanii isa olaanaa gama biraan immoo nageenya waliigalaa hawaasaa giddugaleessa godhachuun hojiirraa oolu qaba. Kaayyoo kana ka'umsa godhachuun Waadaan Mirgoota Daa'immanii Addunyaa (CRC), akka ardi keenyaatti immoo Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa (ACRWC), Heerri FDRifi Naannoo keenyaa akkasumaas seerri yakkaafi seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaa daa'imman yakka raawwatan gulantaa umuriidhaan addaan baasuun

daa'imman guutummaa guutuutti itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa akka ta'an kan taassise yommuu ta'u; isaan kaan immoo itti gaafatamummaa yakkaa kan qaban ta'uu ni addeessu.

Akka biyya keenyaatti daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an bakka gurguddoo sadiitti qoodamuun kan ilaalaman yoo ta'an; isaanis daa'immaan guutummaan itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa ta'an (daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'an)fi daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa jalaa bahuu hin dandeenye(isaan kanaas bakka lamatti qooduun kan ilaalaman, kanneen umuriin isaanii waggaa sagalii hanga waggaa kudha shanii jiraniifi isaan umuriin isaanii waggaa kudha shanii hanga kudha saddeeti gadi ta'an kan hammaatuudha). Barreeffamni manawaalii leenjii kunis dhimma daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an irratti kan xiyyeeffatu ta'a.

Bu'uura kanaan daa'imman itti gaafatamummaa yakka qaban ilaalchisee adeemsa akkamii keessa darbuun akka mana murtii dhiyaatan, qorataman, himatamaniifi tarkaanfiiwwan isaan irratti fudhatamu maal akka ta'e seeronni kunneen ifatti tumaanii kan jiran yoo ta'ees; hojmaannifi hubannoon jiru sadarkaa naannoo keenyatti akka agarsiisutti, mirgoonni daa'imman seera yakkaan waliitti bu'anii qaban, ogeessota seera biratti qixa barbaadamuufi haala walfakkaatuun hubatamuun hojiirra oolaa hin jiran. Kanaaf, rakkoowwan gama hojmaataafi hubannoon ogeessota seera Manneen Murtii Naannoo keenyaa sadarkaan jiran biratti calaqqisuu hiikuun mirgoonni daa'imman sirna bulchiinsa haqaa keessatti qaban adeemsa hojii qorannoo yakkaa irraa eegalee hanga tarkaanfiilee eeggannoofi adabbii fudhachuutti jiran irratti barreeffamni leenjii kun akka qophaa'u ta'eera.

Keessumaa dargaaggoonni yakka raawwachuun yoo argaman adeemsi ittiin mana murtii dhiyyatan, ittiin qorataman, himatamani, falmiin isaanii ittiin dhagahamuufi balleessummaani isaanis erga mirkanaa'een booda, tarkaanfiin eeggannoofi adabbiin fudhatamuu qaban kan raawwatoota yakkaa ga'eessota irraa adda ta'uu isaa seerri yakkaafi seerri deemsa falmii yakkaa biyyaa keenyaa ifatti tumaniiru. Kanaaf, boqonnaa kana keessattis sirna bulchiinsa haqaa daa'imman yakka raawwatani keessumaa kanneen itti gaafatamummaa yakkaa qaban kan umuriin isaanii waggaa sagalii irraa kaasee haanga waggaa kudha shanii jiran irratti xiyyeeffachuun qorannoon yakkaa haala kamiin, eenyuun gaggeeffamuu akka qabu, adeemsi himannaan itti ndhiyyaatuufi falmiin itti dhagahamu maal ta'uu akka qabuufi tarkaanfiin dargaggoota yakka raawwatan irratti fudhatamu qaban seeraafi dhimmoota qabatamaa mana

murtiitiin deeggaramuun kan sakatta'amu fi hanqinaalee mul'atan irratti marii'achuun kallattiin gara fuulduraa ni kaa'ama. Kaayyoo guddaan boqonnaa kanaas hanqinaalee gama hojmaataan mul'atan adda baasuun kallattii gara fuulduraa kaa'uu fi ittiin hojjechuu dha.

Kanaafuu, dhuma leenjii boqonnaa kanaa irratti leenjifamtoonni:

- Sirna Haqaa yakkaa biyya keenyaa keessatti daa'imman umuriidhaan reenjii garaagaraa keessatti argaman itti gaafatamummaa yakkaatiinis garaagarummaa kan qaban akka ta'aniifi kanneen itti gaafatamummaa yakkaa qabaniifi hin qabne addaan baasuu irratti hubannoo qaban ni cimsatu;
- Daa'imman yakka raawwatan ilaalchisee adeemsi qorannoo, himannaa fi falmii bu'uura SDFY biyya keenyaan hojii irra oolaa jiraachuu fi dhiisuu isaa dhimmoota qabatamaa fi muxannoo jiruun gabbisuun hanqinaalee mul'atan adda baasuun kallattii fuulduraatiif akka sirreeffamu taasisu, ittiin ni hojjetu;
- Adeemsa falmii dhagaha yakkaa dhimma daa'imman seera yakkaan waliitti bu'anii ilaalchisee ijoon falmii umurii daa'imman yakka raawwatani haala dantaa olaanaa daa'immanii giddugaleessa godhateen bu'aan qorannoo umurii daa'immanii qabatamaan hojiirraa ooluufi dhiisuu isaafi ejjennoon walfakkaataa qabaachuunis dirqama akka ta'e ni hubatu.
- Tarkaanfiiwwanii fi adabbiiwwan daa'imman yakka raawwataniif seera yakkaan kaa'aman ilaalchisee bu'uura seerichaatiin ulaagaan barbaachisu hunduu guutamuun isaa mirkanaa'ee ittiin hojjetamaa jiraachuu fi dhiisuu irratti dhimmoota qabatamaa fi muxannoo qabaniin deeggaruun, hanqinaalee mul'atan irratti sirreeffamni akka taasifamu irratti ni hojjetu.

4.1. Seera Yakkaafi Daa'imman

Waadaan Mirgoota daa'immanii addunyaa keewwattoota 37fi 40 jalatti qajeeltoon bu'uuraa sirna haqaa daa'imman yakka raawwatan ittiin hoogganamuufi qajeelfamu qabu kan miseensa biyyoota waadichaa ta'aniin fudhatamummaafi beekamtii argatan tumamaniiru.

Akkaataa kanaan Waadichi qajeeltoowwan bu'uuraa sirni haqa daa'imman yakka raawwataniit ittiin hoogganamu qaban keessaa tokko bulchiinsi haqa daa'imman yakka raawwachuun shakkamanii ykn himatamanii ykn yakka raawwachuun balleessumman isaanii mirkana'ee, adeemsi qorannoo, himannaa, falmii akkasumaas tarkaanfiileen fudhatamu qaban hundi karaa dantaa daa'immanii isa olaanaatiif dursa kennuun hojiirra oolu akka qaban ni agarsiisu. Kunis haala sirna bulchiinsa haqaa yakkaa ga'eessotaa irraa adda ta'een, xiyyeeffannoo olaanaan gosa yakkaa raawwatameef ykn hanga adabbii yakkichaaf otuu hin ta'iin, haala xiinsammuu, sadarkaa hawaasummaafi bilchina daa'imichaa karaa gidduu galeessa godhateen hojiirra ooluu akka qabu ni agarsiisa.

Gama biraatiin bu'uura yaaddama saayinsii seera yakkaatiin himatamaan itti gaafatamummaa yakkaa kan qabatuufi adabamu kutaa yaadaa ykn xinsammuu gochaa yakkaa sana ittiin raawwate irratti hundaa'uun akka ta'e ni beekama. Kutaan yaadaa kunis sadarkaa bilchina ykn guddina dhala namaa irratti kan hundaa'uudha. Haala kanaan dandeettiin wantoota sirnaan xiinxaluufi raawwachuus sadarkaa guddina umurii waliin hidhata olaanaa kan qabuudha. Haala kanaan akkuma armaan dura kaasuuf yaalle, daa'imman immoo kutaa hawaasaa keessaa warreen bilchina sammuutiiniifi guddina qaamaatiin sadarkaa jalqabaa irratti argaman waan ta'aniif, eegumsaafi kunuunsa isaan barbaachisa. Kanaaf kutaan hawaasaa kun wantoota sirnaan xiinxaluufi murteessuu keessatti ga'eessotaan walqixa waan hin taaneef, sirni bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti haala ga'eessota irraa adda ta'een sirni itti gaafatamummaa irraa guutummaan bilisa ta'an ykn itti gaafataman diriirsuun barbaachisaadha.

Haala kanaan ka'umsa umurii itti gaafatamummaa gochaa yakkaa daa'immanii ilaalchisee sadarkaa addunyaatti ka'umsi umurii itti gaafatamummaa yakkaa waltaawaa ta'e hin jiru. Sababa kanaaf, Waadaaleen idil-addunyaafi ardiilee dantaa fi mirgoota daa'immanii irratti xiyyeeffatan (keessumaayyuu, CRC fi ACRWC) biyyoonni miseensa ta'an umurii gadi aanaa daa'imman gochoota yakkaatiin itti gaafatamuu danda'an seera isaanii keessatti tumuu akka qaban ni dirqisiisa. Waadaan kunis biyyoonni miseensa ta'an dandeettii daa'imni tokko seera yakkaa

cabsuuf qabu tilmaama keessa galchuun ka'umsa umurii itti gaafatamummaa yakkaa daa'immanii murteessuu akka qaban ni qajeelcha. Dabalataan Dambiin Beejingi kan 'UN **Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice: The "Beijing Rules"**, jedhamuun beekamu umurii ka'umsa itti gaafatamummaa yakkaa daa'immanii ilaalchisee biyyoonni sadarkaa bilchina sammuufi dandeettii hubannoo isaanii xiyyeeffannoo keessa galchuun umurii baay'ee gadi aanaa ta'e qabachuun akka hin qabne ni agarsiisa. Haaluma kanaan biyyoonni addunyaa sadarkaa guddina hawaasummaa isaanii irratti hundaa'uun, ka'umsa umurii itti gaafatamummaa gochaa yakkaa garaagaraa kan mataa mataa isaanii qabaachuu danda'aniiru.¹⁸⁷ Koreen Waadaa Mirgoota Daa'immanii Addunyaa (CRC Committee) yeroo yerootti gabaasa biyyoonni miseensa waadichaa ta'an dhiyyeessan irratti hundaa'uun qajeelfamootaafi kallattii raawwii waliigalaa kan kennu yommuu ta'u; umurii ka'umsa itti gaafatamummaa daa'imman yakkaa raawwatanii ilaalchisee yaada waliigalaa bara 2019 kenneen, biyyoonni ka'umsa umurii itti gaafatamummaa yakkaa isa gadi aanaa gara waggaa 14tti akka guddisaniif yaada dhiyyeesseera. Korichi dabalataan daa'imman hanga umuriin isaanii waggaa 18 gahaanitti seerota deensaafi bu'uuraan kan ga'eessotaa irraa adda ta'een akka hoogganamuu qaban yaada dhiyyeesseera.¹⁸⁸

Haaluma kanaan, biyyi keenya miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immaniifi Chaarterii Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa waan taateef, ka'umsa umurii itti gaafatamummaa yakkaa daa'imman seera yakkaan waliitti bu'anii ilaalchisee, seera yakkaa biyya keenyaa keessatti umurii isa xiqqaa addaan baasuun tumteetti. Akka waliigalaatti kutaa kana keessatti sirni bulchiinsa haqaa yakkaa daa'immanii, daa'imman umuriin isaanii waggaa 18 gadi ta'aan kan haguugu yommuu ta'u; ka'umsa umurii itti gaafatamummaa gochaa yakkaa ilaalchisee seerri yakkaa biyya keenyaa ka'umsi umurii itti gaafatamummaa yakkaa waggaa sagal akka ta'e ni tuma. Haala kanaan seerichi daa'imman isaan kamtuu itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa akka ta'an, isaan itti gaafatamummaa yakkaa qabanis haala isaan reenjii umurii garaagaraa keessatti haala bilchinaafi guddina isaaniin walsimuun haala kamiin akka ilaalamanifi sirni seerri

187 Fakkeenyaaf ka'umsi umurii itti gaafatamummaa yakkaa biyyoota muraasa yoo ilaalle, biyyaa Gaanaa waggaa 7, Sirilaankaan waggaa 8, Biyyi keenya Itiyoophiyaan waggaa 9, Seenegaal waggaa 13, Jaappaan Waggaa 14, fi Deenmaarkii waggaa 15 nidha.

188 General Comment No. 24(2019) on Children's Rights in the Child Justice System, paragraph 22, page 6, Korichi umurii gadi aanaa waggaa 14 taassisuun deeggarsa saayinsii guddina dhala namaan kan waliitti hidhatu ta'u ibsuun dhama qabeessa akka ta'eefi biyyoonni miseensa waadichaa ta'anis yaada murtee kana akka fudhatanii akeeka kenneera.

keenyya diriirsees seera muummeefi seera deemsa keessatti maal akka fakkaatuufi qabatamni Manneen murtii Naannoo keenyya keessa jiruu seeraan walcinaa qabuun kan ilaallu ta'a.

Maqeessa daa'imman tumaalee seera cabsuun seera yakkaan waliitti bu'anii ilaalchisee seerota biyya keenyya yakkaa tumaalee garaagaraafi seera deemsa falmii yakkaa keessatti maqaan garaagaraa kan kennameef yoo ta'u; seerota keenya keessatti maqaan daa'imman seera yakkaan waliitti bu'anii sadarkaa biyyooleessatti kan waltaawaa ta'e kan hin jirre ta'uu agarsiisa.¹⁸⁹ Sababni kanaas hedduu yoo ta'u, isaan keessaa muraasni daa'imman sadarkaa umurii garaagaraa keessa jiran yoo yakka raawwatan ykn seeratti bu'an itti gaafatamummaa jala galuu fi dhiisuu wajjin waan wal qabatuuf, gama biraatiin immoo haala guddina qaamaa fi bilchina sammuu isaanii kaanee yoo ilaallu, daa'imman umuriin isaanii waggaa 18 gadi ta'e beekaniis haa ta'u otoo hin beekiin gochi isaan raawwatan yakka ta'uu fi dhiisuu isaa ni beeku jedhamee waan hin tilmaamameef maqaa raawwattooni yakkaa ga'eessotaa ittiin waamamaniin waamuun ykn maqeessuun danqaa guddaa dha.¹⁹⁰

Kanaaf, heerrii fi seeronni biyya keenya daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa ta'aniifi kanneen gochoota yakkaa raawwachuun itti gaafatamummaa yakkaa jalaa bahuu hin dandeenye maqaa garaagaraatiin waama. Isaan keessaa akka fakkeenyaatti kaasuuf, Raawwattoota yakkaa daa'immanii, Raawwattoota yakkaa dargaggoota gaa'ela hin geenyee, dargaggoota yakka raawwatan (young offenders), balleessaa nama gaa'ela hin geenyee (juvenile delinquents), namoota gaa'ilaaf hin geenye (young persons), daa'imman seeratti bu'an (children in conflict with the law) kkf jedhamuun ni waamamu.¹⁹¹ Haalli maqeessa daa'imman seeratti bu'anii kun jechootaa fi gaaleewwan garaagaraatiin haa ibsamu iyyuu malee seera yakkaa fi SDFY keenya keessatti daa'imman akkasii itti gaafatamummaa isaan qaban irratti hundaa'uun reenjjii daangaa umuriidhaan addaan bahanii waan ilaalamaniif, barreeffama leenjii kana keessatti jechoonni armaan olii akka barbaachisummaa isaatti wal jijjiiruun itti fayyadamuun ni danda'ama. Walumaagalaatti kutaa itti aanu keessatti, itti gaafatamummaa yakkaa daa'imman seera yakkaan waliitti bu'ani ilaalchisee haala sirni seera yakkaa biyya keenyya diriirseen, qajeeltoon seera yakkaa daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi bitu maal akka ta'eefi

189 Abdii Gurmeessaa, fuula 23.

190 Abdii Gurmeessa, fuula 23.

191 Alamaayyoo Waaqgaarii fi Abdii Tasfaa, Bulchiinsa Sirna Haqaa Daa'imman Yakka Rawwatanii, Moojulii Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaaf Qophaa'e, ILQSO, Amajjii 2006, fuula.4

kanneen umuriin isaanii waggaa sagalii hanga kudha shan jiraniifi kanneen umuriin isaanii waggaa kudha shan olifi kudha saddeet gadi ta'an irratti raawwatamummaan seera yakkaa maal akka fakkaatu tokko tokkoon dhimmoota qabatama waliin kan ilaallu ta'a.

4.1.1. Daa'imman Umuriin Waggaa Sagalii Gadii

Seerri yakkaa biyya keenyaa kan bara 1996 bahuun yeroo ammaa kana hojiirra jiru, itti gaafatamummaa yakkaa daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gad ta'ani ilaalchisee akka qajeeltoo bu'uuraatti guutummaa guutuutti itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa akka ta'aniif tumeera.¹⁹²Haala kanaan seerichi daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'an kanneen itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa ta'an, 'raawwattoota yakkaa daa'immanii ykn infants' jechuun kan maqeesse waamuudha. Daa'immaan reenjii umurii waggaa sagalii gadiitti argaman sababa garaagaraan gochaa yakkaa raawwachuu kan danda'aan yoo ta'ees; sababa bulchina sammuufi guddina qaamaan gochaa kana itti yaaduun kan raawwataniidha jechuun tilmaamuuf waan nama rakkisuuf, haala akkasii keessatti immoo daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa akka fudhatan taasisuun gama tokkoon qajeeltoo seera yakkaan kan waldhiituufi gama biraan immoo mirgoota eegumsaafi kunuunsa daa'immaniif godhamuu qabun waan waliitti bu'uuf, guutummaa guutuun itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa akka ta'an godhameera.

Haqa kana ilaalchisuun Abbaan Seera dhaddacha daa'immani beekaman kitaaba isa 'Judging Children as Children' jedhu keessatti akka ibseetti,

'The infancy defense was adopted because judges concluded that criminal culpability necessitated sufficient maturity to act knowingly and intelligently. Where a youth's immaturity renders him unable to appreciate the likely consequences of his act or its wrongful nature, his conduct is not a product of meaningful choice and such an actor cannot be held criminally liable.'¹⁹³ jechuun kaa'eera.

Akka yaada Abbaa Seera kana irraa hubatamutti, daa'immummaan yerootti bilchinni sammu gahumsa olaanaa irra hin geenye waan ta'eef, daa'imman gochaa raawwatan sirritti kan beekaniifi hubatan waan hin taaneef, bu'an gochi isaan raawwatan hordofsiisu addaan baasuun

192 Seera yakkaa, kwt 52.

193 Michael A. Corriero, *Judging Children as Children: A Proposal for a Juvenile Justice System*, Temple University Press, USA, Philadelphia, 2006 published, fuula 37.

gaariifi yaraa ta'uu waan hin hubanneef, haala akkaasii keessatti itti gaafatamummaa yakkaa isaan irratti gatuun kan hin danda'amne akka ta'e ibsa. Kanaaf, daa'imman sababa bilchina sammuufti guddina qaamaan gochaa hamaafi gaarii akkasumaas safuu hawaasaa keessatti waan gaariifi yaraa addaan baasuun hubachuu irratti gahumsa akka hin qabne tilmaamaa keessa galchuun itti gaafatamummaa yakkaa irraa bilisa taasisuun guddina egeree daa'immaniif barbaachisaadha. Haala kanaan seerri yakkaa biyya keenyaa daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'anii irratti raawwatamummaa kan hin qabne ta'uu ifatti kaa'eera.

Gama biraan seerri yakkaa biyya keenyaa daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'an irratti raawwatamummaa akka hin qabne tumuun isaa daa'imman umuriidhaan waggaa sagalii gadi ta'an gochoota yakkaa raawwachuu kan danda'an akka ta'e ni agarsiisa. Fakkeenyaaf daa'imman namoota biroof ykn hooggansa raawwataa yakkaa muummee biraa jalatti qajeelfamuun ykn kakaafamuun ykn kaka'umsa mataa isaaniitiin gochaalee yakkaa mootummaafi ummataa irratti miidhaa olaanaa geessisaan raawwachuu ni danda'u. Qabatamanis daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa irraa bu'uura seera yakkaa biyya keenyaa bilisa ta'an yeroo isaan gochoota yakkaa ajjeechaa lubbuu, miidhaa qaamaa, qabeenya nama biroo hatuu akkasumaas gochoota hamileefi safuu hawaasa cabsan gocha saalqunnamtii keessatti hirmaatan ni mul'ata. As irratti qabxiin hubatamu qabu, seerichi daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'an irratti raawwatamummaa hin qabu jechuun daa'imman haala armaan dura ibsameen gochoota yakkaa raawwatan irratti tarkaanfiin homaatu hin fudhatamu jechuu miti.

Bu'uura kanaan daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa irra bilisa ta'an gochoota yakkaa raawwatan yoo ta'e; haala to'annoo, guddisaa, bulchiinsaafi naamusaa daa'imman umurii kana keessatti argamanii ilaalchisee maatii, guddiftuufi dhaabbileen daa'imman bulchaan (manneen barnootaa dabalatee) irratti itti gaafatamummaa olaanaan kan gatameedha. Haala kanaan daa'imman to'annoofi bulchiinsa isaanii jala jiran ykn kan dhuunfaa isaanii ta'an irratti tarkaanfiilee barbaachisoofti seera qabeessa ta'an karaa dantaa daa'immanii eegsisuun fudhachuu akka qaban seerichi ifatti ni dirqisiisa.¹⁹⁴ Kanaaf daa'imman gochaa yakkaa raawwachuun itti gaafatamummaa yakkaa jalaa bilisa yoo ta'anis, itti gaafatamummaa hariiroo hawaasa sababa kanaan dhufu jalaa bahuun waan hin danda'amneef keessumaa itti gaafatamummaa waliigalteen

194 Seera Yakkaa, kwt 52(2).

alaa irraa maddu (vicarious liability), maatii, guddistuufi dhaabbileen guddisa daa'immanii tarkaanfiilee eeggannoo taassisuu qabu.

Gaaffiilee Marii

1. Koreen Mirga Daa'immanii Addunyaa umuriin ka'umsaa itti gaafatamummaa yakkaa daa'imman gochaa yakkaa raawwatani waggaa 14 akka ta'uuf, Itiyooophiyaa dabalatee biyyoota miseensa Waadaa Mirgoota Daa'immanii ta'aniif yaada dhiyyeesseera. Haala qabatama biyya keenyaan fudhatamummaan yaada koree kanaa akkamiin ilaaltu?
2. Hariiroo itti gaafatamummaa yakkaafi ol ka'uufi gadi bu'uu umurii daa'ima tokko gidduu jiru maalii? Hariiroon kun Falaasamaa saayinsii seeraatiin hidhata maalii qaba jettu?
3. Daa'imman gochaa yakkaa raawwachuun shakkamanii erga mana murtii dhiyyatanii booda, bu'uura tumaa seera yakkaa keewwata 52 tiin umuriin isaa waggaa sagalii gadi waan ta'eef, gonkumaa itti gaafatamummaa yakka kan hin qabne ta'uun mana murtichaan kan mirkanaa'e yoo ta'e, Manni murtichaa tarkaanfii ykn ajajni inni fudhachuu danda'u kan bu'uura seera qabu jiraa? Yoo jiraate tarkaanfii akkamii fudhachuu ykn ajaja akkamii kennuu danda'a?

4.1.2. Itti Gaafatamummaa Yakkaa Daa'imman Umurii Waggaa Sagalii Fi 15 Gidduu Jirani

Mata duree armaan dura jalatti daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii gadi ta'an yakka hammaam balaafamaafi miidhaa olaanaa ummataafi mootummaa akkasumaas namoota dhuunfaa irratti geessisu kan raawwatan yoo ta'es, guutummaa guutuutti itti gaafatamummaa yakkaa hin qabani. Haalli kun dantaa waliigalaa nageenya hawaasaa eegsisuu keessatti dhiibbaa kan uumu akka ta'e tilmaamuun nama hin rakkisu. Waadaalee Mirgootaafi dantaalee daa'immaniif eegumsaafi kunuunsa taassisaa daa'imman umuriin isaanii ka'umsa umurii seera biyyoota miseensa waadichaan murtaa'u irratti hundaa'uun itti gaafatamummaa yakkaa kan qabaatan ta'uu ni agarsiisu. Fakkeenyaaf eegumsaafi eeggannoo daa'imman yakka raawwataniif godhamuu qaban Waadaan Mirgoota Daa'immanii keessatti akkuma ibsame, Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa immoo haala adda ta'een keewwata 17ffaa jalatti eegumsaafi kunuunsa daa'imman yakka raawwataniif taasifamu qabu ni tarreessa. Umurii ka'umsa itti gaafatamummaa yakkaa ilaalchisee Chaarteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman

Afrikaa akkamu Waadaa Mirgoota Addunyaa biyyoonni miseensa isaa ta'an umurii ka'umsa kana akka murteessan ni aangessa.¹⁹⁵

Bu'uuruma kanaan biyyi keenyi Itiyoophiyaan umuriin ka'umsa daa'imman itti gaafatamummaa yakkaa jalaa miliquu hin dandeenya waggaa sagal ta'uu akka qabu tumteetti. Umuriin kunis umurii ka'umsaa itti gaafatamummaa yakkaa biyya keenyaa isa gadi aanaa ta'uun beekama. Haala kanaan akka biyya keenyaatti daa'imman umuriin isaanii waggaa sagaliifi isaa ol ta'an itti gaafatamummaa yakkaa kan qabatan ta'u.

Gama biraan seerri yakkaas karaa dantaa daa'immanii isa olaanaaf dursa kennuun hojiirra ooluu waan qabuuf, sadarkaa bilchina xinsammuufi guddina qaamaa daa'immanii irratti hundaa'uun daa'imman umuriin isaanii waggaa sagaliifi kudha shan gidduu jiran gochaa yakkaa raawwataniifi tumaalee seera yakkaa cabsaniif, itti gaafatamummaa yakkaa kan qaban yommuu ta'u, haalli qabiinsaafi tarkaanfiiwwan isaan irratti fudhatamuus karaa warra ga'eessotaa irraa adda ta'een ta'uu akka qabu ni agarsiisa.¹⁹⁶ Maqeessuun, daa'imman umurii waggoota kanneen gidduu keessatti yakka raawwatan 'dargaggoota yakka raawwatan (young offenders ykn young persons ykn young delinquents)' jedhamuun waamamu.¹⁹⁷ Raawwattoonni yakkaa dargaggoota ta'an kun itti gaafatamummaa yakkaa haa qabataniyyuu malee, tarkaanfiifi adabbiin isaan irratti fudhatamu adda ta'uu (Seera yakkaa kwt 157-168), adeemsi qorannoo, himataa, falmiifi dhagaha dhimma yakkaa (SDFY kwt 171-180)s haala idileefi kan ga'eessotaa irraa adda ta'een fudhatamuufi hojiirra oolu akka qabu ni agarsiisa.

Bu'uura seera yakkaa biyya keenyaatiin tarkaanfiiwwaniifi adabbiwwan seerichaan tumaaman murtaa'uufi fudhatamuu kan danda'an, akkaataa qajeeltoo seera deemsa falmii yakkaan murtiin balleessummaa erga kennameen booda ta'uu akka qabu ni tuma. Haala kanaan, manni murtii tarkaanfiifi adabbii dargaggoota yakka raawwatan irratti fudhachuu kan danda'u erga murtiin balleessummaa kannameen booda ta'uu akka qabu agarsiisa. Yaadni kunis mirga raawwatan

195 Charteriin Mirgootaafi Nageenya Daa'imman Afrikaa, kwt 17(4).

196 Seera Yakkaa, kwt 53.

197 Maqeessaa "dargaggoota yakka raawwatan" jedhu kana ilaalchisee yaadaa leenjifamtoota Leenjii hojii irraa yeroo gabaabaa Abbootii Alangaafi Qorattoota poolisii dhimma daa'immanii irraa dhiyyateen dargaggeessa jechuun akka hubannoo hawaasa keenyaatti nama umuriin isaa gaa'ilaaf gaheefi humnaafi dandeetti olaanaa qabu akka ta'eetti hubatama. Dargaggoo yakka raawwatan jedhamu tarkaanfiileen idilee isaan irratti raawwatamummaa hin qaban yoo jennee hawaasa biratti fudhatamummaa hin qabu jechuun maqeessi kun akka jijjiiramuuf yaada dhiyyeessaniiru. Gama biraan labsiin Ministeera Dargaggoofoi Ispoortii hundeessuuf bahees, akka biyyaa keenyaatti hiikkaa 'dargaggoofo' kenneen, nama umuriin isaa waggaa 14 hanga 29 jiru akka ta'e ni addeessa.

yakkaa dargaggoo ta'e tokko akka nama qulqulluutti tilmaamamuuf qabu kan dhugoomsuudha. Tumaan heera mootummaa Federaalaafi Naannoo keenyaa keewwata 36(1, E) jalatti daa'imman mirga adaba hammeenyummaa of keessa qabuufi farra namooma ta'e irraa eegamuuf akka qaban ni ibsa. Dabalataan dargaggoonni yakka raawwachuun dhaabbilee sirreesa amalaa ykn dhaabbilee deebisani bayyannachisuu kan mootummaas ta'ee dhuunfaa keessatti akka tursiifaman taassifaman mirga namoota ga'eessota dhaabbilee walfakkaatoo keessatti argaman irraa addaan bahuun qabamuufi eegamuu kan qaban ta'uu ni agarsiisa.¹⁹⁸ Walumaagalaatti raawwatoota yakkaa dargaggoota ta'an irratti seerri yakkaa raawwatinsa kan qabaatu yoo ta'ees, akka qajeeltootti tarkaanfiifi adabbiiwwaan fudhatamuu qaban ilaalchisee tarkaanfiin ykn adabbiin idilee ga'eessota irratti raawwatamuufi fudhatamu, dargaggoota balleessitoota ta'an kana irratti raawwatamummaa kan hin qabne ta'uu ni tuma. Kana malees haala addaan tarkaanfiin adabbii hidhaa kan fudhatamu yoo ta'e, yakkamtoota ga'eessota waliin hidhuun dhorkaadha.

Qabatamaan biyya keenya keessatti dargaggoota yakka raawwatan irratti qorannoo yakkaa gaggeessuuf, himannaafi falmii dhaddachaa akkasumaas tarkaanfiilee fudhataman irratti rakkooleen ogeessota manneen murtii sadarkaan jiran biraatti ni mul'ata. Falmii umurii waliin walqabatee ka'uu itti gaafatamummaa yakkaa mirkaneessuuf, adeemsa himannaafi falmii akkasumaas tarkaanfiwwan fudhatamu qabaniif dhimma ijoofi wiirtuu bulchiinsa haqa yakkaa daa'immanii waan ta'eef, sirritti addaan bahee beekamu qaba. Rakkooleen kunis ragaawwan karaa mana yaalaa fi ibsa umurii himata Abbaan Alangaafi umurii Himatamaan dhaddacha irratti xiqqeessuun ibsatuun gargaarummaa waan uumuuf yeroo baay'ee ijoo falmii qulqullaa'uufi mirkanaa'uu qabu ta'uun dhiyaata. Sadarkaan rakkoo kana maal akka fakkaatu dhimmoota qabataman manneen murtii naannoo keenyaa keessatti dhiyyatan irraa ka'uun leenjifamtootni fakkeenyaan gabbisuun kan irratti mari'atamu ta'a.

198 Heera Mootummaa FDRIfi Naannoo Oromiyaa, kwt 36(3).

4.1.3. Itti Gaafatamummaa Yakkaa Daa'imman Waggaa 15 Oliifi Waggaa 18 Gadii

Qajeeltoon waliigalaa seerota mirgoota daa'immaniif eegumsaafi beekamtii godhan, daa'imman hanga umurii ga'eessummaa gahaniitti eegumsi seeraa taassifamuufii akka qabu ni agarsiisa. Haala kanaan daa'imman bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti mirga addatti qabamuu qabu. Mirgi kunis qajeeltoo dantaa daa'immanii isa olaanaa galmaan gahuuf kan hojjiirra oolu ta'a. Daa'imman reenjii umurii waggaa 15 oliifi waggaa 18 gadi ta'an gidduutti argaman bilchina xinsammuunis ta'ee guddina qaamaan kutaalee daa'imman armaan dura waliin walcinaa qabamuun yoo ilaalaman dandeetti wantoota sirnaan hubachuufi xiinxaluun murteessuu olaanaa qabu jedhamuun waan tilmaamamaniif, tumaalee seera yakkaa gochaa yakkaa raawwataniin rogummaa qabaniin kan gaafatamaniifi dhimmoonni yakka idilee ilaallatan isaan irratti raawwatamummaa kan qabu ta'uu seerri yakkaa biyya keenyaa ni tuma.¹⁹⁹

Haa ta'u malee, daa'imman kutaa umurii kana keessatti yakka raawwatan haalli addaa isaan dhimmoota idilee fi raawwatoota yakkaa ga'eessota irraa addatti qabaman kan jiru ta'uu isaa seerri yakkaa keewwatni 56(2) ni tuma. Haalonni kunis manni murtii adabbii kan murteessuu haala dhimmichaa yaada keessa galchuun ta'ee, haalonni kunneenis hanga umurii dargaggummaa himatamichaa, carraa sirraa'uu kan danda'uufi hin dandeenye ta'uu, balaafamummaafi carraa amalli isaa gara fulduraatti fooyya'uuf qabuu fi dhiisuu giddu galeessa godhachuun tarkaanfiileen adabbii fudhatamu akka qaban ni agarsiisa. Bu'uura kanaan, manneen murtii haalota kanneen ka'umsa godhachuun tumaalee seera yakkaa idilee adabbii salphisaaniin keewwata 179 tiin ykn haalli himatamichaa fooyya'aa ta'ee yoo itti mul'ate immoo tarkaanfiileen adabbii dargaggoota gaa'ela hin geenye irratti fudhataman kanneen tumaalee seera yakkaa keewwatoota 166-168 jalatti tarreeffama hordofuun adabbii murteessuun ni danda'ama.

4.2. Dargaggoota Yakka Raawwatan: Adeemsa Qorannoo, Himataafi Dhagaha Dhimmaa

Akkuma boqonnaa lammaaffaa keessatti ibsuuf yaalame, mirgoonni daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an qaban maal akka ta'aniifi bu'uura seerichaan hojjiirra ooluu qabu. Adeemsa qorannoo yakkaa, himannaa fi falmii dargaggoota yakka raawwataniin kan ilaallamu akkaataa

199 Seera Yakkaa, kwt 56.

qajeeltoowwan SDFY kwt.171-180 tti tarreeffamaniin yommuu ta'ani, innis adeemsi dargaggoota yakka raawwatan ittiin gara mana murtii dhiyyatani, ittiin qorataman, himataman, falmanii fi murtiin kennamu kan bitu adeemsa addatti of danda'eedha. Seerichi haala kanaan adeemsa qorannoo yakkaa, himannaa fi falmii dargaggoota yakka raawwatanii karaa adda ta'een haa kaa'u iyyuu malee, hojmaataan yoo ilaallu qaamolee haqaa keenya keessatti hanqinni ni mul'ata. Kutaa xiqqaa kana keessattis adeemsota qorannoo yakkaa, himannaa fi dhaga'a dhimma dargaggoota yakka raawwatanii fi rakkolee gama kanaan mul'atan irratti xiyyeeffachuun kan ilaallu ta'a.

4.2.1. Adeemsa Qorannoo Yakkaa Dargaggoota Yakka Raawwatanii

Kaayyoon ijoo bulchiinsa haqaa yakkaa daa'imman yakkaa raawwatanii inni guddaan guddina egerree daa'immaniitiif haala mijeessuufi mirgoonnifi bilisummaawwan bu'uura akka kabajamaan taassisuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf immoo adeemsi qorannoo yakkaa daa'ima yakkaan shakkame ittiin qoratani, ragaa sassabaniifi qabiinsa daa'imichaaf taassifaman tarkaanfiiwwan murteessoodha. Adeemsi qorannoo kunis karaa qajeeltoowwan bu'uuraa mirgoota daa'immanii gidduu galeessa godhateen raawwatamuu qaba.

Adeemsa qorannoo yakkaa idilee keessatti qorannoo yakkaa kan eegaluu, namni yeroo yakki raawwatamu argees ta'ee dhagahee, haala raawwii gochaa yakkaa ilaalchisee qorannoon yakkaa gaggeeffamuun olaantummaan seeraa akka mirkanaa'uuf qaama yakka qorachuuf aangoo qabuutti gabaasuuf ykn eeruu ykn odeeffannoo kennuuf mirga qaba.²⁰⁰ Kana malees sirni qorannoon yakkaa biyya keenyaa keessatti gaggeeffamu kan gara qaamolee haqaatti eeruu namni kamiyyuu dhiyyeessuunifi iyyata dhuunfaa irratti hundaa'uun dhiyaatan yommuu ta'u, gama biraatiin immoo yakka harkaafi harkaatti raawwatamaniin kan dhiyaatuudha.

Sirna qorannoo yakkaa idilee keessatti eeruun ykn iyyatni kan dhiyyatu qaama dhimma yakkaa qorachuuf aangoo qabu poolisiiitti ykn Mana Hojii Abbaa Alangaatti akka ta'ee seerri deemsa falmii yakaafi seeronni bu'uura biyya keenya ni tumu.²⁰¹

Haa ta'u malee, adeemsi sirni eeruun itti dhiyyatuufi qorannoo yakkaa dargaggoonni himatamaa yakkaa ta'uun itti shakkaman kan gaggeeffamu, adeemsa qorannoo yakkaa idilee irraa haala

200 SDFY, kwt 11(1).

201 SDFY, kwt 16(1) fi Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Hundeessuuf bahe lakk. 214/2011.

adda ta'een akka ta'eedha. Haala kanaan dargaggoon gochaa yakkaa raawwachu keessatti hirmaatee kan argame yoo ta'e, 'hatattamaan' gara mana murtii aanaa bakka raawwii gochaa yakkaaf dhihoo ta'eetti geeffamu qaba.²⁰²Bu'uura kanaan dargaggoon gochaa yakkaa keessatti hirmaachuun yeroo argametti, daa'imni kun poolisiidhaan, Abbaa Alangaadhaan, maatiin ykn guddistuu ykn guddisaa isaatiin ykn isheetiin ykn miidhamaa dhuunfaatiin hatattamaan gara mana murtii dhiheenya irratti argamutti geeffamu qaba.²⁰³Seerri deemsa kun qaamoleen armaan dura ibsaman kunneen dargaggicha gara mana murtii geessuuf aangeffaman akka ta'an kan tarreessuudha.As irratti qabxiin ijoon hubatamuu qabu dargaggoon yakka raawwachuun kan shakkamaan yoo ta'e otuu adeemsa idilee eeruu dhiyyeessuu hin hordofiin, qaama dhimma kana akka simatuuf aangeffame gara mana murtii geeffamu kan qaban ta'uu isaati.

Ta'uus hanqina hubannoo ogeessota seeraafi qorattoota poolisii irraa kan ka'e, qabatama raawwii hojii keessatti daa'imman gochaa yakkaa raawwachuun yeroo shakkamaan poolisiin haala adeemsa idilee hordofuun kan to'atufi erga to'atees buufata poolisii keessa tursiisa jiru. Qorannoo yakkaa ilaalchisee poolisiin ykn Abbaan Alangaa dargaggoota kana hatattamaan gara mana murtii geessuu irra matuma isaaniitiin qorannoo yakkaa yeroo gaggeessan ykn qoratan poolisii kaka'umsa mataa isaatiin dhimma daa'imma seera yakkaan waliitti bu'e qorannoo akka gaggeessuuf yeroo hayyamsiisa gaafatu bal'inaan ni mul'ata.

Gama biraan adeemsa qorannoo yakkaa dargaggoo gochaa yakkaa raawwatani irratti manni murtii gahee olaanaa qaba.Haala kanaan, manneen murtii dargaggoon gochaa yakkaa raawwachuun shakkamani kan isaan biratti dhiyyatan yoo ta'ee, haalduree seera deemsa falmii idileen otuu hin daangeeffamiin dhimma daa'imman kanaa ofitti fudhachuun keessummeessu qabu.Kana jechuun gosa yakkaa daa'imman raawwatani irraa kana ka'e, aangoo tooraafi aangoo hundee dubbii kan hin qabne yoo ta'anis haalota kanneen gara cinaatti dhiisuun daa'imman gocha yakkaan shakkamuun isaan biratti dhiyyatan sirnaan keessummeessuu akka qaban kan agarsiisuudha.

Haala kanaan, manni murtii aanaa dhiyoo jiruu fi dhimmichi isa duratti dhiyaates barbaachisaa ta'ee yoo isatti mul'ate nama dargaggeessicha fidee dhufe irraa waa'ee yakkichaa fi ragaalee akka ibsu ykn eeruu ulaagaa isaa guuttate akka dhiyeessu ni gaafata. Haala raawwii gochaafi

202 SDFY, kwt 172(1).

203 SDFY, kwt 172(1).

ragaalee jiran sirnaan galmeessuun qabachuu qaba. Dhimmoonni qorannoo barbaadan yoo jiraatani manni murtii akkaataa itti qoratamu ilaalchisee poolisiif qajeelfama kennuu ni danda'a.

Dhuma irratti, dhimmi gaaffii mirga wabiin walqabaate ka'u kan hin jirre ta'uun beekamuu qaba. Dhimmi daa'ima yakkaan shakkamuun mana murtii dhiyaate kanaa hanga xumura argatutti, manni murtii qaama itti gaafatamummaa fudhachuun of bira tursuun daa'ima kana beellama itti aanutti ykn yeroo barbaadameetti dhiyyeessuu danda'utti kennuu danda'a.²⁰⁴ Haala kaminiyyuu seerichi daa'imni kun akka hidhamu ykn to'annoo poolisii jala akka turuuf hin hayyamu. Kanaaf, maatiin (abbaa/haadhaa), guddistuun, fira, ykn nama amanamaa bira akka turu taasifama. Qaamoleen kunneenis guyyaa beellamatti daa'ima kana mana murtii dhiyyeessuuf ni dirqamu.

Gaaffiilee Marii

1. Namoonni ykn qaamoleen dargaggoota gochaa yakkaa raawwachuun shakkaman gara mana murtii dhihoo jirutti akka geessaniif aangeffamuun tarreeffamaniin alatti qaamoleen biroo daa'imman gara mana murtii geessuu ni danda'uu? Yoo ni danda'u ta'e namoonni kun eenyuufaati?
2. Miidhamaan dhuunfaa daa'ima gochaa yakkaa raawwate qabuun gara mana murtii akka dhiyyeessu taassisuun dantaa daa'immaa waliin waliitti hin bu'uu? Yoo waliitti bu'a ta'e, furmaanni isaa maal ta'uu qaba jettu?
3. Seerri deemsa falmii yakkaa keewwatni 172 daa'imni yakka raawwachuun shakkame 'hatattamaan' mana murtii dhihoo jiruutti geeffamuu akka qabu ni dirqisiisa. Kaayyoon dudduuba hatattamaan mana murtii geessuu jiru maal? Guyyaan kun yoo guyyaa ayyaanaa, boqonnaa ta'e hoo maal godhama? Qabatamni daa'imman hatattamaan mana murtii dhiyyeessuun isan qabdan akka mana murtii keessanitti maal fakkaata?
4. Hojmaata yeroo amma kana sadarkaa Naannoo keenyaatti itti hojjetama jiru jechuun haala danda'amuun, daa'imman umuriin isaanii waggaa 15 gadi ta'an yakka raawwachuun yommuu eeruun poolisiif dhiyyatu, poolisiinis kaka'umsa mataa isaatiin SDFY kwt 172 caqasuun qorannoo yakkaa akka gaggeessuuf xalaayaadhaan hayyamsiisa gaafata. Manneen murtiis bu'uura gaaffii dhiyyateen qorannoon yakkaa akka

204 SDFY, kwt 172(4).

gaggeeffamu yeroo hayyaman ni mul'ata. Bu'uura seerichaan poolisiin kaka'umsa mataa isaatiin manni murtii qajeelfama akka kennuuf gaafachuu danda'aa?

5. Qajeelfama mana murtiidhaan alatti qorannoon daa'ima yakkaan shakkame irratti gaggeeffamuun yoo xumurame, qorannoon kun ajaja ykn qajeelfama mana murtiin alatti kan raawwate jechuun bu'aa dhabeessa taassisuun ni danda'ama? Dhimmi kun akka haalota mormii sadarkaa duraatti kan dhiyyatan yoo ta'e maal gootu? Qorannoon haala kanaan gaggeeffame kufaa kan taassifamu yoo ta'e, aangoo bu'uuraa (inherent power) poolisiin yakkoota qorachuuf qabuun kan waliitti bu'u hin ta'uu?

4.2.2. Himannaa Dhiyyeessuu

Bulchiinsa sirna Haqaa yakkaa keessatti aangoon himannaa yakkaa dhiyyeessuu gahee hojii idilee Abbaa Alangaati. Hojiin Abbaan Alangaa bulchiinsa sirna haqaa yakkaa keessatti qabu hedduu yoo ta'anis, hojiiwwan ijoo Abbaa Alangaa keessa tokko himannaa yakkaa hundeessuun falmii dhaddachaa gaggeessuun murtii haqa qabeessa ta'e kennisiisuun olaantummaa seeraa mirkaneessuudha. Haala kanaan, adeemsa idilee keessatti akkuma hojiin qorannoo yakkaa xumurameen, Abbaan Alangaa dhimmichi bu'uura seeraan kan himachisu ta'uu yoo hubate, qajeelfamaafi ajaja mana murtii osoo hin barbaachisiin himannaa yakkaa dhiyyeessuu danda'a.²⁰⁵ As irratti dirqamni Abbaa Alangaa irratti gatame, himannaa isaa bu'uura tumaalee SDFY keewwattoota 108-122 jalatti tarreeffamaniin ulaagaa guute dhiyyeessuu isaa mirkaneeffachuu akka qabuudha. Haa ta'u malee bu'uura tumaa SDFY keewwata 40(2)tiin Abbaan Alangaa himannaa yakkaa dargaggoota yakka raawwatan irratti dhiyyeessuun gonkumaa kan hin aangeffamneedha, yoo haala addaan manni murtii qajeelche malee.

Kanaaf, himannaa yakkaa dargaggoota yakka raawwatan irratti dhiyyeessuu ilaalchisee qajeeltoon seeraa biyya keenyaa Abbaan Alangaa aangoo bu'uuraa kan hin qabne ta'uu agarsiisa.²⁰⁶ Haa ta'u malee Abbaan Alangaa akkaataa seeraan himannaa yakkaa daa'imman yakka raawwatan irratti akka dhiyyeessuuf Manni murtii kan qajeelche ykn ajaje yoo ta'e;

205 SDFY, kwt 40(1).

206 SDFY, kwt 40(2).

qajeelfamicha fudhachuun haala addaan daa'imman irratti himannaa yakkaa hundeessuu danda'a.²⁰⁷

Gama biraan, gaaffiin as irratti ka'uun deebii argachuu qabu tokko himannaa yakkaa dargaggoota yakka raawwatan irratti dhiyyeessuu ilaalchisee qajeeltoon seeraa maal? kan jedhuudha. Adeemsa falmii yakkaa idilee keessatti bu'uura heeraanis ta'ee seerota biyya keenyaan qajeeltoon seeraa nama yakkaan himatamee mana murtii dhiyyatu irratti yeroo hundumaa himanni dhiyaachuu akka qabu argisiisa. Gama himannaa yakkaa dargaggoota yakka raawwatani irratti hundeessuu ilaalchisee qajeeltoon seeraa biyya keenyaa himannaan yakkaa (charge) dhiyaachuu hin qabu. Haala addaan himannaan yakkaa dhiyaachuu kan danda'u, gochaan yakkaa dargaggoon sun raawwate hidhaa cimaa waggaa kudhani olii ykn du'aan kan adabsiisuu yoo ta'e qofaa yoo ta'edha.²⁰⁸ Kunis manni murtii mataan isaa himanni yakkaa dargaggoo yakkaan shakkame irratti akka dhiyaatuuf Abbaa Alangaa ajaju kan danda'u, yoo gochaan yakkaa dargaggoon sun ittiin shakkame hidhaa cimaa waggaa kudhanii olii ykn du'aan kan adabsiisu ta'e qofaadha. Kanaa alatti manni murtiis himanni yakkaa dargaggoo irratti akka dhiyyatuuf ajajuu hin danda'u. Qaamni biraas haala bu'uura seerichaan taa'een alatti himannaa kan dhiyyeesse yoo ta'e simachuu hin qabu.

Gaaffiilee Marii

1. Bu'uura heera Mootummaa FDRIfi Naannoo keenyaa, keewwata 20(2)tiin namni himatame himata isa irratti dhiyaate tarreeffama gahaa ta'een beekuufi himatichas barreeffamaan argachuuf mirga qaba. Qajeeltoon seera deemsa falmii yakkaa biyya keenyaa immoo faallaa kanaan dargaggoota yakka raawwachuun shakkaman irratti haala addaa seerichaan hayyamameen yoo ta'e malee, himanni yakkaa dargaggoota irratti dhiyaachuu akka hin qabne agarsiisa. Qajeeltoon kun qajeeltoo heeraa mootummaan waliitti bu'a jettanii yaaddu? Maaliif?
2. Abbaan Alangaa dargaggoo yakka raawwachuun shakkame irratti ajaja mana murtii malee yakkoota waggaa kudhanii olii ykn du'aan adabsiisu yoo himate bu'aan isaa maal ta'a?

207 SDFY, kwt 172(3)fi 40(2) waliin dubbisuun.

208 SDFY, kwt 17(3)fi 176(3) waliin dubbisuun.

4.2.3. Dhagaha Falmii Yakkaa

Akkuma beekamu sirna haqaa daa'imman yakka raawwatanii keessatti xiyyeeffannoo olaanaan kan kennamu gochaa yakkaa raawwateefi miidhaa qaqqabeef otuu hin taane, dantaa olaanaa daa'imma yakka raawwate sanaafiidha. Seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaa kutaan dhagaha dhimma yakka daa'imman seera yakkaan waliitti bu'uun himatamaniis haala adeemsa idilee ga'eessotaa irraa adda ta'een karaa dantaaleefi mirgoota daa'immanii eegsisuun danda'amuun kan tumameedha.

Daa'imman yakka raawwachuun shakkaman hatattaamaan mana murtii dhihootti erga dhiyyatani, manni murtiis qorannoo isaa akkuma xumureen booda adeemsi itti aanu aangoo isaa ta'uu yoo mirkaneeffate falmicha dhaga'uu itti fufa. Adeemsa dhaga'aa keessatti hojiin raawwatamu ykn falmiin gaggeeffamu hundumtuu dhaddacha cufaatti ta'a.²⁰⁹ Heera RDFI fi Heera Naannoo Oromiyaa, akkasumas seerota rogummaa qaban yoo ilaallu, akka qajeeltootti dhaddachi ifaan kan gaggeeffamu ta'ee, akka addaatti immoo sababoota muraasa irratti hundaa'uun falmiin dhaddacha cufaatti ilaalamu akka danda'u tumameera.²¹⁰ Sababoota tarreeffaman kana yoo ilaallu falmiin dhimma yakkaa dargaggoota yakka raawwatanii dhaddacha cufaatti ilaalamuu qaba jedhamee ifatti hin kaa'amne. Haa ta'u malee, waadaalee idil-addunyaafi ardii mirga daa'immanii (CRC fi ACRWC) yoo ilaalle dhimmi falmii daa'immanii dhaddacha cufaatti akka ilaalamu ifatti tumaniiru. Falmiin daa'imman yakka raawwatanii dhaddacha cufaa keessatti ilaalamuu qofa osoo hin ta'iin, dhaddacha addaa dhimmi daa'immanii keessatti gaggeeffamu keessatti ilaalamu akka qabuus Waadaan Mirgoota daa'imman addunyaa ni dirqisiisa.²¹¹ Bu'uuruma kanaan seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaafi labsiin lakk.216/2011, dhimmi daa'immanii yeroo hundaa dhaddacha cufaafi dhaddacha addaatiin ilaalamu akka qabu ni dirqisiisu.²¹² Qabatamanis naannoo keenya keessatti Manneen murtii tokko tokko keessatti dhaddacha daa'immanii addatti hundeessuun ittiin hojjechuun kan eegalame yoo ta'ees, manneen murtii naannichaa hedduu keessatti dhaddachi daa'imman addatti hundaa'ee hin argamu. Kanaaf, dhimmi daa'immanii dhaddacha cufaafi addatti akka ilaalamu taassifamuun isaa

209 SDFY kwt.176(1)

210 Heera RDFI kwt.20(1), Heera Naannoo Oromiyaa kwt.20(1), Labsii Lakk.25/88 kwt.26, Labsii Lakk.216/2011, kwt 38.

211 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 40(3).

212 SDFY, kwt 176(1)fi labsii Lakk.216/2011, kwt 38(3)(d) akkasumaas Maanuwaalii Hojii Dhaddachaa Maatiifi Daa'immanii Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa keessatti ifatti tumameera.

karaa dantaan addaa daa'immanii ittiin galma gahu keessa tokko ta'uu hubachuun ittiin hojjechuunifi babal'isuun barbaachisaadha.

Dhimmi falmii daa'imman yakka raawwatanii dhaddacha cufaatti akka ilaalamu haa tumamu iyyuu malee, namoota muraasaaf dhaddachichi banaa akka ta'u seerichi kaa'eera. Isaanis ragoolii, ogeessota, warra, guddiftuu, bakka bu'oota dhaabbilee eegumsa daa'immanii yoo ta'an, dhimmichi mana murtii ol'aanaatti kan ilaalamu yoo ta'e immoo Abbaan Alangaa beellama hundumaa irratti argamuu akka qabu tumameera.²¹³ Isaan kunis dhaddacha irratti akka dhiyaataniif kan hayyamameef sababa mataa isaa waan qabuuf, deemee deemee dantaa daa'imaaf yaadamee akka ta'e hubachuun barbaachisaa dha.

Falmiin dhimma yakkaa dargaggootaa ilaalchisee haala addaan dhaddacha cufaatti akka ilaalamuuf namoota irratti akka argamaniif hayyamamuuf keessaa tokko abbaa alangaa ti. Haa ta'u malee, falmii dhimma akka kanaa wajjin wal qabatee gaheen abbaa alangaa maali kan jedhu ilaalamuuu qaba. Kunis gama tokkoon abbaan alangaa mana murtii aanaatti falmii irratti akka argamu seerichi hin hayyamu.²¹⁴ Gama biraatiin immoo mana murtii ol'aanaattis falmii irratti akka argamu seerichi kan ajaje abbaan alangaa maal hojjechuuf akka ta'e ifatti hin keenye. Kunis sababni isaa gaaffiin ragootaaf dhiyaatu hundumtuu kan gaafatamu mana murtiitiin akka ta'e ifatti tumameera. Kana irraa ka'uun kaayyoon abbaan alangaa falmii mana murtii ol'aanaatti gaggeeffamu irratti argamuu qaba jedhu maaliif yaadameeti kan jedhu dhimma ilaallamuu qabu ta'ee argama. Qabxii kana ilaalchisee leenjifamtootni qabatamaafi muxannoo qaban kaasuun mariin kan gabbisaan ta'a..

Adeemsa falmii dargaggoota yakka raawwatanii keessatti manni murtii daa'ima yakkaan himatame kanaaf abukaatoo ni dhaaba.²¹⁵ Haa ta'u malee, manni murtii dargaggoo yakka raawwateef abukaatoo dhaabuuf seerichi haaldureewwan kaa'ee jira. Kunis warri, guddiftuun ykn namni akka warraatti isa gargaaru dhiyaatee kan bakka hin buuneef yoo ta'e, ykn dargaggeessichi yakka hidhaa cimaa waggaa kudhanii oliin ykn du'aan adabsiisuu danda'auun kan himatame yoo ta'e dha. Ulaagaa isa lammaffaa kana yoo ilaallu, Labsii Lakk.216/2011 kwt.39(2) jalatti abukaatoon himatamaaf kan bakka buufamu himatamaan yakka hidhaa cimaa

213 SDFY, kwt 176(1).

214 Haa ta'u malee, qabatamaan yommuu ilaalamu abbaan alangaa falmii mana murtii aanaatti gaggeeffamu irratti illee argamee akka falmii idileetti yommuu falmu ni mul'ata.

215 SDFY kwt.174

waggaa shan gadi hin taaneen kan adabsiisuun yoo himatame akka ta'e ifatti tumeera. Kana malees gochaan yakkaa himatamaan ittiin himatame hidhaa cimaa waggaa shanii gadiin kan adabsiisuu ta'ee, haqni ni daba jedhee manni murtii yoo kan amanu ta'e nama kamifiiyyuu abukaatoo ittisaa baasii mootummaan dhaabuufii danda'a.²¹⁶ kanarraa ka'uun, dargaggoonni yakka raawwatan falmii yakkaa kamiyyuu keessatti abukaatoon dhaabamuufii qaba moo ykn yakkoota hidhaa cimaa waggaa shanii ol adabsiisan qofaaf kan jedhu dhimma ilaalamuu qabu dha. Seerichi haala kanaan haa tumu iyyuu malee, sababa dantaa addaa daa'immaniif jecha dhimmoota falmii yakkaa hundumaa irratti daa'immaniif abukaatoo dhaabuun barbaachisaadha. Gama biraatiin immoo haalduree Iffaa ilaalchisee warri, guddiftuun ykn namni akka warraatti isa tajaajilu dhiyaatee bakka bu'ee kan falmuuf yoo ta'e illee akka ogeessa seeraatti falmuu fi gorsuu waan hin dandeenyeef haalduree tokko malee dargaggoo yakka raawwateef abukaatoo dhaabuun barbaachisaa dha.

Kana malees, falmiin hundumtuu karaa al-idilee ta'een gaggeeffamu akka qabu seerichi ifatti tumeera.²¹⁷ Falmiin hundumtuu karaa al-idilee ta'een ni gaggeeffama jechuun maal jechuu akka ta'e ifatti hiikkoon itti hin kennamiin yookiin haala ifa ta'een hin kaa'amiin iyyuu malee adeemsa al-idilee jechuun falmii karaa ga'eessi yakka raawwate tokko ittiin ilaalamuun falmiin kan hin gaggeeffamnee fi adeemsa jijjiiramaa (flexible) fi dantaa daa'ima gaddu galeessa godhate, akkasumas karaa daa'immaniif galuu fi itti toluu danda'uun kan gaggeeffamu akka ta'e yaada waliigalaa keewwatichaa irraa hubachuun ni danda'ama.²¹⁸

Adeemsa falmii dargaggoo yakka raawwatee ilaalchisee manni murtii raawwachuu qabu tokko eeruu, iyyannoo ykn himata abbaan alangaa dhiyeesse dargaggoo himatame kanaaf dubbisuu akka qabuudha.²¹⁹ Erga dubbisee booda waan himatamaan jedhu ni dhaggeeffata. Himanni, eeruun ykn iyyanni himatamaaf dubbifame guutummaatti kan galeef ta'ee innis kan amane yoo ta'e, manni murtii battaluma sana jecha isaa galmeessuun murtii balleessummaa ni kenna. Haa ta'u malee, himanni ykn eeruun himatamaaf dubbifame sirriitti isaaf galuu hubatee, garuu himatamaan kan waakkate yoo ta'e, manni murtii ragaan akkamii dhiyaatee himannicha ykn

216 Labsii Lakk. 216/2011, kwt 39 (3).

217 SDFY kwt.176(2)

218 Abdii Gurmeessaa, fuula 36.

219 SDFY kwt.176(3)

eeruu sana mirkaneessuu akka qabu ni qorata. Himatamaanis gama isaatiin ofii isaa ykn bakka bu'aan isaa ykn abukaatoon ragaan akka dhiyaatuuf ykn waamamuuf gaafachuu ni danda'a.

Adeemsa dhagaha falmii keessatti, gaaffii hundumaa ragoolii gaafachuu kan danda'u mana murtiiti.²²⁰ Himatamaan immoo gaaffii qaxxaamuraa gaafachuu ni danda'a. Gaheen abbaan alangaa falmii akkasii keessatti qabu maal akka ta'e wajjin wal qabatee gaaffiin armaan olitti ka'es kanuma giddu galeessa kan godhatu dha. Ragaan abbaan alangaa himata isaa keessatti tarreessee dhiyeesse jecha faallaa yoo kennan (hostile witness) yoo ta'an illee abbaan alangaa gaaffii gaafachuu akka hin dandeenye dhorkameera. Dhimmi akkasii yeroo uumamuttis gaaffii gaafachuu kan danda'u mana murtii qofa akka ta'e seericha irraa hubachuun ni danda'ama. Ragaan dhaga'amee ykn fuudhamee erga xumuramee booda himatamaan yaada guduunfaa kennuudhaan murtiin kan kennamu ta'a.

Gama biraatiin immoo ragaan abbaan alangaa himata isaa keessatti tarreessee dhiyeesse hundumtuu haalduree tokko malee ni fudhatama moo yookiin manni murtii yoo barbaachise qofa fudhata kan jedhus yaada seerichaa irraa kaanee yoo ilaallu, manni murtii, keessumaayyuu, manni murtii ol'aanaan ragaa falmii dargaggoota yakka raawwatani ofii isaa ragaa barbaachisu kan murteessu, kan ajaju waan ta'eef, ragaa himata abbaa alangaa keessatti caqasamee hin dhiyaanne illee waamuu ykn ajajuu ni danda'a jechuu dha.

4.2.4. Adeemsa Murtiifi Mirga Oliyyannoo

Adeemsa falmii yakkaa idilee keessatti murtiin kan kennamu erga falmiin garee walfalmitoota Abbaa Alangaafi himatamaa yakkaa gidduutti adeemsifamaa ture xumura argateeti.²²¹ Ragaaleen garee walfalmitoota bitaafi mirgaan jiran akkasumaas ragaan dabalataa gama mana murtiin dhiyyatu yoo jiraates erga dhagahamuun xumurameen booda, gareen walfalmitootaa Abbaan Alangaafi himatamaan yaada xumuraa dhimma seeraafi qabatama dhimmichaa irratti wal duraa duubaan erga kennanii murtiin kan labsamu ta'a.²²² Adeemsa murtii idilee keessatti Abbaan Alangaa otuu murtiin gama mana murtiin hin ibsamiin dura dhimma seeraafi qabatama dhimmichaa irratti yaada xumuraa dhiyyeessee kan danda'u akka ta'e ni agarsiisa.

220 SDFY, kwt 176(6).

221 SDFY, kwt 149(1).

222 SDFY, kwt 148fi 149(1) waliin dubbisuun.

Dhimma falmii murtii dargaggoota yakka raawwatani ilaalchisee adeemsi akka waliigalaatti hordofamuu qabu adeemsa al-idilee waan ta'eef, gama biraan immoo dhimmichi mana murtii aanaatiin kan ilaalame yoo ta'e Abbaan Alangaa garee walfalmitootaa ta'uun waan hin hirmaatiniif carraan yaada xumuraa dhimma seeraafi qabatama dhimmichaa irratti dhiyyeessu hin jiraatu. Kana malees dhimmichi mana murtii olaanaatti kan ilaalame yoo ta'ees, seerichi Abbaan Alangaa yaada xumuraa akka dhiyyeessuuf hin hayyamu.

Haa ta'u malee abukaattoon dargaggoo himatamee akkuma ragaa dhagahuun xumurameen, yaada gudunfaa dhiyyeessu akka danda'u ni agarsiisa.²²³Haala kanaan, manni murtii adeemsa qajeeltoowwan barreessa murtii hordofuun murtii kan kennu ta'a. Murtichis tumaa seera yakkaa ifatti cabe addaan baasuun agarsiisuu qaba. Adeemsa murtii keessatti balleessummaan dargaggoo himatame kanaa kan hin mirkanoofne yoo ta'e, murtiin bilisaan gaggeessuu kennuun battaluma sana bilisa akka ta'e labsamu qaba. Gama biraan immoo balleessummaan dargaggoo kana irratti kan mirkanaa'e yoo ta'e, manni murtichaa haala amalaafi naamusaa dargaggoo yakkaa raawwate erga qulqulleeffateen booda, tarkaanfii ykn adabbii barbaachisa ta'e kan kennu ta'a. Dhuma irratti manni murtii murticha dargaggoo kanaaf ibsuun, gocha walfakkaatu keessatti akka hin hirmanneef of eegganno akeekkachisaa ni kenna.

Adeemsa komii oliyyannoo dargaggoo gochaa yakkaa raawwachuun himatamee, murtii ykn ajaja manni murtii kenne ilaalchisee seerri deemsa falmii yakkaa waan addatti tume hin qabu. Bu'uura heera mootummaa biyyaa keenyaafi naannoo keenyaa keewwata 20(6)tiin, ajaja ykn murtii manni murtii adeemsa falmii keessatti ilaale kenne irratti himatamaan komii yoo qabaate oliyyannoo mana murtii aangoo qabutti dhiyyeeffachuu mirga akka qabu ni tuma. Haala kanaan dargaggoon gocha yakkaan himatame, ajaja ykn murtii manni murtii kenne irratti oliyyannoo gaafachuuf mirga ni qabaata jechuudha. Hojiirra oolmaan heeraas ta'ee seerota dhimma daa'immanii kamiyyuu keessatti dantaa olaanaa daa'immaniif (the best interest of the child) dursa kannuu qabu. Gama kanaan seerri deemsa falmii yakkaa biyya keenyaas kutaan idilee dhimma oliyyannoo bitu karaa dantaa olaanaa daa'immaniitiif dursa kennuun raawwatamummaa kan qabaatu ta'a. kanaaf daa'imman adeemsa idileedhaan otuu hin daanga'iin murtii manni murtii kenne irratti oliyyannoo gaafachuuf mirga heerawaa ta'e kan qaban ta'uun hubatamu qaba.

223 SDFY, kwt 176(7).

Gama biraan komii oliyyannoo fudhachuu ilaalchisee, gahee fi aangoo abbaa alangaa wajjin wal qabatee gaaffiin ka'uu qabu murtii manni murtii kennu irratti ol'iyyannoo gaafachuu ni danda'a moo hin danda'u? kan jedhuu dha. Dhimmi kunis ifatti seericha keessatti tumamee waan hin jirreef gaaffii fi yaada garaagaraa kaasuun isaa hin oolu. Kunis mana murtii aanaa fi mana murtii ol'aanaatti falmii gaggeeffamu ilaalchisee gargar ba'ee ilaalamuu qaba. Bu'uurumaa kanaan, Abbaan Alangaa akka qajeeltootti dhimma falmii daa'imman dargaggoota gochaa yakkaa raawwatan irratti qorannoo gaggeessuu, himata dhiyyeessuufi falmii dhaddachaa keessa seenuun hirmaachuu hin danda'u. Keessuma dhimma aangoo mana murtii aanaa ta'e irratti haalli inni itti keessatti hirmaatu matumaa hin jiru. Dhimma aangoo godina irrattis, yoo mana murtiin qajeelfame qofa himannaa dhiyyeessu danda'a. Seerichas gadi qabuun yoo ilaalle as irratti Abbaan Alangaa ajaja mana murtii fudhachuun raawwachuufi dhaddacha irratti argamu irraa kan hafe hirmannaan inni akka addatti falmii keessatti taphatu kan hin jirre akka ta'e agarsiisa. Kanaaf, haalota kana waliitti qabuun yoo ilaalle dhimma dargaggoota irratti Abbaan Alangaa komii oliyyannoo gaafachuuf mirga bu'uura seeraan ifatti kennameef hin qabu jechuudha.

Gama biraan, ejjennoon gartuu biraa irra ka'u, abbaan alangaa qaama himata dhiyyeesse waan ta'eef garee falmii keessa kan jirudha. Kana malees abbaan alangaa dhaddacha yakkaa irratti yeroo hundaa argamuuf dirqamuun isaa dhimmicha irraa dantaa tiksuu kan qabu ta'uu agarsiisa. Dantaan kun kan mootummaa ykn kan garee miidhamtootaa ta'uu mala. Kanaaf, haalota kanneen irra ka'uun abbaan alangaa dhimma mana murtii olaanaa irratti murtii argateerraa oliyyannoo gaafachuuf mirga qaba, seerri ifatti dhorkuus hin jiru jechuun falmu. Kanas kaayyoo seerichaa, gahee hojii aangoo abbaa alangaa akka waliigalaattii fi eegumsa dantaa daa'immanii waliin, akkasumas qabatamaan muuxannoo jiru waliin kaasuun qabxii marii keessatti kan irratti marii'atamu ta'a.

Gaaffiilee Marii

Dhimmi kun kan jalqabe,²²⁴ Godina Jimmaa, Aanaa Limmuu Mana Murtii aaniichaatti yommu ta'u ka'umsi dhimmichaas Iyyata poolisiin aanichaa xalaayaa lakk.1675/03/16 ta'een gaafa 07/06/2011 barreeffaman mana murtii aanichaaf dhiyyeessen, shakkamaan umuriin isaa waggaa

224 Falmii yakkaa galmee lakk. 47086 ta'e , Oliyyataa Abbaa Alangaafi D/kennaa Musxafaa Rashaad, MOG Jimmaatti dhaddacha gaafa 11/11/2011 ooleen murtii kan argateedha.

14 hanga 17(ragaa barreeffaman mana yaalaa irraa kenname) waan ta'eef bu'uura SDFY keewwata 172tiin qajeelfamni akka kennamuuf barreeffamaan gaafateera. Manni Murtii aanichaas iyyata dhiyyaate simachuun, shakkamaan daa'ima umuriin isaa waggaa 14 hanga 17 yakka dirqiin gudeeddi raawwachuun waan shakkameef qajeelfamni qorannoo akka kennamuuf poolisiin kan gaafate ta'uu ibsuun, manni murtichaas dantaa daa'immanii eeguun dirqama heeraafi seeraa ta'uu caqasuun umurii shakkamaa kana isa gadi aanaa waggaa 14 fudhachuun, haala raawwii gochaa yakkaa ilaachisees odeeffannoo qorataa poolisii irraa kennameen shakkamaan daa'ima durbaa gaa'ilaaf hin geenye irratti, gaafa 26/01/2011 guyyaa keessa tilmaamaan sa'aatii 11:00 yommu ta'u, Aanaa Limmuu Saqqaa Ganda Raayyaa iddoo addaa Malkaa Raayyaatti, miidhamtuu humnaan qabuun qunnamtii saalaa irratti kan raawwate ta'uufi ragoota yeroo gochaan yakkaa raawwatame jedhame argan maqaa isaanii dhaddacha irratti galmeessuun, ajaja kenneen poolisiin bakka abbaa shakkamaafi Abbaan Alangaa jiruutti qorannoo akka gaggeessu, abbaan shakkamaas sababa tokko malee akka dhiyyatuuf ajajuun, Maatiin shakkamaa waan dhaddacha irratti dhiyyataniif, daa'imicha beellamatti akka dhiyyeessan itti himuun, daa'imichi maatii isaa waliin akka turu ta'eera. Dhagaha dhimmaaf beellamni kennuun poolisiin guyyaa beellamatti ragaa qabaatee akka dhiyyatuuf ajajeera.

Guyyaa dhagahaatti manni murtichaas himanni ifaadha jechuun yaada himatamaa galmeessuun, mormii sadarkaa duraas kan hin qabne ta'uufi gochaa yakkaas hin raawwanne jechuun jecha himatamummaa isaa galmeessuun, ragaan namoonni lama dhiyyachuun jecha ragummaa isaanii dhagahameera. Ragooleen himatamaa irratti waan dubbataniif akka ofirraa ittisuuf battaluma sana dhaddachi ajaja kenneen ragoolee ittisaa erga dhagaheen booda, yaada abbaan himatama kenne daa'imni isaa kun sammuu waan dhukkubsatee tureef, Hospitaaloota Jimmaafi Ambootti yaalchisa turee yeroo amma kana wayyaa'e kan jiruufi xiyyeeffannoo keessa akka galuuf ibsa kenne galmeessuun, galmee qorachuuf beellamni kennameera.

Haala kanaan, manni murtichaas, murtichaaf sababa kan ta'e iyyata Waajjirri poolisii dhiyyeesseen, himatamaan kun daa'ima maqaan ishee ibsame, kan gaa'ilaaf hin geenye, Godina Jimmaa, aanaa Limmuu Saqqaa Ganda Raayyaa bakka Malkaa Raayyaa jedhamutti gaafa 26/01/2011 guyyaa keessaa tilmaamaan sa'aatti 11:00tti miidhamtuu kana humnaan qabatee qunnamtii saalaa waan irratti raawwateef yakka gudeeddiitiin himateera, jechuun qorannoon bu'uura qajeelfama poolisiif kennameen kan gaggeeffame ta'u ibsuun, ragaan ittisaa himatamaa

irraa waan hin ittisneef, himatamaan bu'uura SDFY keewwata 149(1)n tumaa seera yakkaa keewwata 626(1) jalatti balleessaa taassiseera.

Adabbii ilaalchisee umuriin himatamaa daa'ima waggaa 14 waan ta'eef, bu'uura seera yakkaa keewwata 53tiin tarkaanfiiwwan tumaalee seera yakkaa keewwattoota 157-168 jalatti ibsaman ta'uu akka qabu ibsuun, fayyaan himatamaa kanaan dura dhibee sammuu kan qabuufi kanaan dura Hospitaalota Jimmaafi Ambootti yaalamaa akka ture ilaalcha keessa galchuun bu'uura seera yakkaa keewwata 16ofi 161 tiin ceephoofi qeequun gorsa erga kenneefiin booda, yeroo ji'a jaha (6) hin caalleef, naannoo mana jireenyaatti daangaffame akka turu jechuun murtii kenneera.

Egaa Abbaan Alangaa aanichaas, murtii manni murtii kenne kana komachuu qabxiiwwan komii 1ffaa gochaan yakkaa himatamaan raawwachuun balleessa ta'e hidhaa cimaa waggaa 3 hanga waggaa 15 waan ta'eef, bu'uura SDFY keewwata 172(3)tiin hidhaa cimaa waggaa 10 olii kan adabsiisu waan ta'eef, falmii keessa hambifamuufi himanni Abbaa Alangaan dhiyyachuu dhabuun dogoggoora ta'uu, 2ffaa Abbaa Alangaa aangoo uumamaa dhimmota falmii yakkaa hundaa irratti himata dhiyyeessuufi falmii gaggeessuu kan qabu ta'uu, 3ffaa Umurii himatamaa waggaa 14 – 17 keessaa kan giddugaleessa fudhachuu dhabuun mana murtii jalaa dantaa daa'ima miidhamte kan miidhu ta'uu, 4ffaa Adabbii ilaalchisee tumaan seera yakkaa himatamaan jalatti balleessa jedhame bu'uura qajeelfama adabbiin sadarkaafi gulantaan kan baheef waan ta'eef, akkaataa qajeelfamichaa adabbii kennuu dhabuu ykn bu'uura qajeelfamichaa keewwata 27 tiin sababni addaa jiraachuu ibsuu dhabuufi 5ffaa adabbiin hidhaa seera yakkaa keewwata 55 tiin adabbiin hidhaa bu'uura seera yakkaa keewwata 168 fudhatamuu qaba jechuun murtiin mana murtii kanaan kenname dogoggoora waan ta'eef, bu'uura SDFY keewwata 195(2)(d)tiin adabbiin mana murtii jalaatiin kenname jijjiiramuun adabbiin madaalawaafi barsiisaa ta'e akka kennamu jechuun mana murtii Olaanaa Godinichaaf oliyyata dhiyyeesseera.

Manni Murtii Olaanaa Godinichaas, komii Abbaa Alangaa ni dhiyyeessisa jechuun falmii bitaafi mirgaa falmisiisu, Abbaan Alangaa godinaa yaada kenneen, qabxii komii jala cimsuun kan falme, dabalataan umuriin miidhamtuu aangoo mana murtii kamii ta'uu kan murteessu waan ta'eef, umuriin miidhamtuu qoratamee murtiin akka kennamu kan gaafate yommuu ta'u D/kennaan gama isaatiin miidhamtuun umuriin ishee waggaa 14 ol akka taatefi yeroo ammaa kanaas maatiin nikaa kaahaniifi akka jiran ibsuun murtiin jalaa akka cimuuuf gaafateera. Manni murtichaas falmii bitaafi mirgaa erga dhagaheen booda, dhaddacha gaafa 11/11/2011 ooleen,

qabxii manni murtii kun irratti xiinxale murtiin balleessummaa mana murtii jalaatiin kenname deemsa falmii yakkaa hayyamu hordofuu fi bu'uura aangoo ijoo dubbii mana murtii kennameefiin dhimmicha kan ilaale ta'uu dhabuu isaa yoo xiinxalu jalqaba Abbaan Alangaa yakki D/kennaan ammaa raawwate jedhame seera kam jalatti himachisa kan jedhu bu'aa qorannoo irratti hundaa'e murteessu qaba tur ykn Abbaan Alangaa himannaa akka dhiyyeessuuf manni murtii jalaa hayyamu akka qabu ibseera. Dabalataan miidhamtuun yeroo jecha ragummaa ishee kennitu umuriin ishee waggaa 12 jechuun waan ibsiteef, umuriin miidhamtuu qorachisuun addaan baasu qaba ture, yakki wal qunnamtii saalaa daa'imman irratti raawwatamu bakka A/Alangaa jirutti bu'uura qajeelfama qorannoon akka taassifamuuf ajajameen himannaan akka dhiyyatu ajajamu ykn hayyamamu fi cimina yakkichaa irratti hundaa'e bu'uura SDFY keewwata 40(2)fi 172(3) A/Alangaa hordofu qaba ture jechuun dogoggoori adeemsa qorannoofi himannaa irratti Abbaa alangaa keessa baasuufi umurii miidhamtuu addaan baasuu dhabuun , yoo umuriin miidhamtuu waggaa 13 gadi ta'e, aangoon kan mana murtii olaanaa waan ta'uuf, dhimma mana murtii olaanaatti ilaalamu immoo A/Alangaa bakka jirutti bu'uura SDFY keewwata 176(1) tiin kan ilaalamu juchuun, murtiin mana murtii jalaan kenname qorannoon yakkaa sirnaan gaggeefamuu dhabuufi dhimmichi aangoo mana murtii kamii akka ta'e dursee waan addaan hin baaneef, murtii mana murtii jalaa diiguun, manni murtii jalaa umurii miidhamtuu qorachisuun aangoo mana murtii akka addaan baasuufi himannis qaama aangoo qabuun akka dhiyyatuuf qajeelfama barbaachisa akka kennu jechuun galmee gadi deebiseera.

Adeemsa bulchinsa haqaa yakkaa daa'immani keessatti falmii umuriin walqabaate ka'uuf, Waraqaa ragaa dhalootaafi umurii daa'immanii murteessuu ilaalchisee General Comment No. 24(2019) keeyyata 33fi 34 jalatti yaada armaan gadii kaa'eera.

33 A child who does not have a birth certificate should be proved with one promptly and free of charge by the state, whenever it is required to prove age. If there is no proof of age by birth certificate, the authority should accept all documentation that can prove age, such as notification of birth extracts from birth registries, baptismal or equivalent documents or school reports. Documents should be considered genuine unless there is proof to the contrary. Authorities should allow for interviews with or testimony by parents regarding age or for permitting affirmation to be filed by teachers or religious or community leaders who know the age of the child.

34 Only if these measures prove unsuccessful may there be an assessment of the child's physical and psychological development conducted by specialist pediatricians or other professionals skilled in evaluating different aspects of development. Such assessments should be carried out in a prompt, child and gender-sensitive and culturally appropriate manner, including interviews of children and parents or caregivers in a language the child understands. States should refrain from using only medical methods based on, inter alia, bone and dental analysis, which is often inaccurate, due to wide margins of error, and can also be traumatic. The least invasive method of assessment should be applied. In the case of inconclusive evidence, the child or young person is to have the benefit of the doubt.

1. Dhimma armaan olii irratti qoratan poolisii umurii shakkama ka'umsa godhachuun qorannoo yakkaa gaggeessuuf sochii mataa isaatiin qajeelfama gaafachuu akkamiin ilaaltu?
2. Adeemsa falmii yakkaafi dhagaha dhimmichaa keessatti hanqinaaleen sirna seera deemsa falmii yakkaa kanneen mirga himatamaa sarbaan gama mana murtiin raawwataman maali?
3. Tarkaanfiin Manni murtii aanaa fudhate akkamiin ilaaltu? Bu'uura Seera ni qaba? Ykn hin qabu yoo ta'e maal ta'uu qaba jettu?
4. Adeemsa bulchinsa haqaa yakkaa daa'immani keessatti falmii umuriin walqabaate ka'uuf, Waraqaa ragaa dhalootaafi umurii daa'immanii murteessuun wal qabaate yaada Koreen Mirga Daa'immanii kenne kana akkamiin ilaaltu? Yaada falmii umuriin walqabaate shakkiin bakka uumameetti daa'imman irraa fayyadamaa ta'u qabu jedhu akkamiin ilaaltu?
5. Abbaan Alangaa aanaa dhimma falmii keessatti hin hirmanne keessatti ykn dhimma yakkaa dargaggoonni yakka raawwachuun aanaatti himatamuun murtii irratti kenname irratti oliyyannoo gaafachuuf bu'uura seera qabaa? Oliyyannoo ilaalchisee ejjennoo gartuu kamitu dhama qabeessa jettu?
6. Qabxiiwwan komii Abbaa Alangaa aanaa seera deemsa falmii yakkaa waliin ilaaluun qeeqa.
7. Murtiin mana murtii olaanaatiin kenname akkamiin ilaaltu? Adeemsi falmii maal ta'uu qaba ture jettu?

4.3. Tarkaanfiilee Of Eeggannoofi Adabbii Daa'imman Yakka Raawwatan Irratti Fudhatamu

Kaayyoon waliigalaa seera yakkaa kan galma gahu, nageenyaafi tasgabbii hawaasa waliigalaa eegsisuuf akka meeshaatti kan gargaaramu keessa inni guddaan raawwatoota gochaa yakkaa irratti murtiiwwan adabbii gochaa yakkaa raawwatameen walsimu yoo fudhatamaniidha. Tarkaanfiin adabbii kunis raawwatoota gochaa yakkaa adabuun, gama tokkoon raawwatoota kana gochaa yakkaa raawwataniif badii isaanii irra akka baratan akkasumaas gochaa yakkaa biraa raawwachu irraa akka of qusatan kan isaan taasisu yommuu ta'u, gama biraan immoo namoota gochaa yakkaa raawwachuuf yaada walfakkaataa qabaniif akeekkachisa dabarsuufi.

Haala kanaan tarkaanfiiwwan adabbii fudhataman mirgootaafi bilisummaawwan bu'uura dhala namaa kanneen akka mirga lubbuun jiraachuu, mirga bilisummaan socho'uufi qabeenyaa irratti waan ta'eef, manneen murtii xiyyeeffannoofi of eeggannoo olaanaadhaan qajeeltoowwan adabbii hordofuun murtii kennuu qabu. Maalummaa adabbii murtaa'u ykn tarkaanfii raawwataa yakkaa irratti fudhatamu kan murteessu seericha mataa isaati. Adeemsi murteessa adabbii qajeeltoowwan heera mootummaafi seera yakkaa dhimmichaaf rogummaa qabu karaa gidduu galeessa godhateen raawwatamu qaba. Keessumaa namoota gochaa yakkaa walfakkaatu raawwatan irratti qajeeltoon walqixxummaa kabajamu qaba. Ta'uus qajeeltoon kun sababoota garaagarummaan akka uumamuuf seerichaan hayyamameen raawwatamu ni danda'a. Kunis seerota addunyaaleessaan ykn heera mootummaa ykn seera yakkaatiin tumamee yoo jiraate ykn cimmina yakkichaa, sadarkaa badichaa ykn umurii raawwataa yakkichaa, haallawwan ykn amala addaa namichaa yakka raawwatee ykn balaa yakkichi hawaasa irratti qaqqabsiise tilmaama keessa galchuun raawwatoota gidduutti garaagarummaan adabbii murtaa'uu ykn tarkaanfiin fudhatamuu uumamu danda'a.²²⁵ Haala kanaan dargaggoonni ga'eessota waliin yakka raawwachuun balleessumman isaanii kan mirkanaa'e yoo ta'e, gochaan yakkaa raawwatan walfakkaataa ta'uus, sababa umuriitiin adabbii murtaa'u ykn tarkaanfii fudhatamu irratti adda baateen jiraachuu ni mala.

Gama biraan adabbiin ykn tarkaanfiin mana murtiin murtaa'u ykn fudhatamu seera qabeessumman isaa mirkanaa'u qaba. Qajeeltoon kun namni balleessumman isaa mirkanaa'e adabbiin isaatti murtaa'uu qabu ykn tarkaanfiin fudhatamu qabu kan seerichaan ifatti tumamee

225 Seera yakkaa, kwt 4, keeyyata 2ffaa.

ta'uu qaba. Haa ta'u malee dargaggoota gochaa yakkaa raawwatan irratti adabbiin idilee ga'eessota irratti fudhataman dargaggootaaf raawwatamummaa kan hin qabne ta'uu qajeeltoon seera yakkaa biyya keenyaa ni addeessa. Akka seerichatti dargaggoonni gochaa yakkaa raawwachuun balleessummaan isaanii yoo murtaa'e, bu'uura tumaa waliigalaa seera yakkaa keessatti ibsameen tarkaanfiiwwan eeggannoo ykn adabbiiwwan fudhatamu qabu.²²⁶

Walumaagalaatti, tarkaanfiiwwanii fi adabbiiwwan dargaggoota yakka raawwatan irratti fudhataman ykn murtaa'an bu'uura kutaa waliigalaa tumaalee seera yakkaa keewwattota **157-168** jalatti tarreeffamaniin akka ta'e gamanumaan hubachuun barbaachisaadha. Kutaa itti aanu jalatti tarkaanfiiwwanii fi adabbiiwwan kanas walduraa duubaan akka armaan gadiitti tokko tokkoon kaafnee ni ilaalla.

4.3.1. Tarkaanfiiwwan

Koreen Mirgoota daa'immanii, qajeeltoo Waadaa Mirgoota daa'imman addunyaa irratti hundaa'uun, daa'imman yakka raawwachuun balleessummaan isaanii mirkanaa'e irratti tarkaanfiileen bilisummaa hin dhabamsiifne fudhatamu akka qabuufi haalli kunis jajjabeeffamuu akka qabuuf Dambii, "**United Nations Minimum Rule For Non-Custodial Measure/ Tokyo Rule**/" jedhamu baasuun akka hojiirra ooluuf kallattii kaaheera. Akka ibsa koree kanaatti tarkaanfiilee akkasii fudhachuun faayidaa danuu kan qabu yoo ta'ees, tarkaanfiileen kunneen dantaa daa'immanii isa olaanaafi mirgootaafi dantaalee daa'immanii beekamtiifi eegumsaa seerota argatan hojiirra oolchuu keessatti iddoo olaanaa kan qabu ta'uu ibseera. Keessumaa daa'imman otuu hawaasa keessaa hin bahiin, mirgi barachuufi maatiin kunuunfamuu haala salphaa ta'een akka kabajamuuf kan taasisuudha. Qajeeltoon kun raawwatamummaa kan qabu daa'immaan hundaaf akka ta'e agarsiisa.

Akkaataa tumaalee seera yakkaa biyya keenyaan, daa'imman umuriin isaanii waggaa sagalii hanga kudha shanii ta'an irratti adabbiin fudhatamuu qabu, adabbii yakkichaaf kutaa addaa jalatti tumamee jiru osoo hin taane, kan tumaalee seera yakkaa kutaa waliigalaa keewwattoota 157-168 jalatti tumamee jiru qofaa akka ta'e ni ibsa.²²⁷ Kanaaf, qajeeltoon seera yakkaa biyya keenyaas daa'imman kanneen irratti tarkaanfiileen fudhatamuu qaban kanneen bilisummaa daa'immani hin dhabamsiifne akka ta'eefi haala addaan tarkaanfiileen bu'uura qajeeltoo seerichaan erga

226 Seera Yakkaa, kwt 2(1fi2).

227 Seera Yakkaa, kwt 53(1).

fudhatamani bu'aa barbaadamu argamsiisuu kan hin danndeenye yoo ta'e akka filannoo dhumaatti manneen murtii fudhachuu kan danda'an ta'uu agarsiisa. Haala kanaan tarkaanfiileewwan beekamoo bu'uura seera yakkaa biyya keenyaan tumaman haala armaan gadiitiin kaasuun kan ilaallu ta'a.

4.3.1.1. Tarkaanfii Gara Dhaabbata Yaalaatti (Curative Institutions) Erguu

Bu'uura seera yakkaa biyya keenyaan dargaggoota umuriin isaanii waggaa sagalii hanga kudha shan guute yakka raawwachuun bu'uura seeran kan irratti mirkanaa'e yoo ta'ee, adabbiifi tarkaanfiilee eeggannoo fudhatamu qaban keessa tokko tarkaanfii gara dhaabbata yaalaatti erguu akka ta'e tumameera.²²⁸ Manni murtii tarkaanfii eeggannoo bu'aa qabeessafi galmaa seerichaa milkeessuu danda'u fudhachuu qorannoowwan barbaachisoo ta'aan ogeessaan deeggaramuu taassisu akka qabu seerichi ni agarsiisa.²²⁹ Haala kanaan tarkaanfiin eeggannoo gara dhaabbata yaalaatti erguu dargaggoota akkamiif fudhatamuu akka qabu seerichi ifatti tumeera.

Tarkaanfiin kun kan fudhatamu, dargaggoota yakka raawwatan kan sammuu isaanii rakkoo qabu ykn baalaa fi qoricha sammuu hadoochuun miidhaman akka ta'e tumaa seerichaa irraa ni hubatama. Isaanis dargaggoota sammuu isaanii dhukkubsatu, sammuu isaanii dadhabaa ta'e, guddinni sammuu isaanii qummuune, dhukkuba gaggabdoo qaban, araada dhugaatii alkooliin qabaman, wantoota naarkootikiifi saayikotiropikiitiin ykn baalawwan sammuu adoochaniin summaaween miidhaman akka ta'an seericha irraa hubachuun ni danda'ama. Dargaggoonni akka kanaa gara dhaabbata yaaliitti ergamuu qabu. Manni murtiis haala sammuu fi haala waliigalaa jireenya dargaggoo yakkaa raawwatee kanaa irratti qorannoo ogeessaan deeggaramu erga gaggeesseen booda, bu'aa qorannichaa irratti hundaa'uun, tarkaanfii gara dhaabbata yaaliitti ergamuun akka yaaliin taassifamuuf ajaja kennuu qaba. Haalaafi sadarkaa fayyummaa dargaggichaa irratti hundaa'uun yoo kan danda'amu ta'e, yaaliin kennamu barumsaafi leenjii kan hammate ta'uu akka qabus seerichi tumeera.

Gama biraan, akkuma manni murtii tarkaanfiilee eeggannoo kana fudhachuuf bu'aa sakatta'insa qorannoo ogeessaa fudhachuu qabu, yeroon turmaata tarkaanfii fudhatamu kanaas, yaada

228 Seera yakkaa, kwt 158.

229 Seera yakkaa, kwt 54.

ogeessan kan murtaa’u ta’a.²³⁰ Kana malees manni murtii tarkaanfiin eeggannoo fudhatame kun kaayyoo yaadamee fudhatame sana galmaan gahuun, dargaggoon sun sirraachuun isaa karaa dhaabbata yaalaatiin gabaasni yoo dhiyyateef, tarkaanfiin eeggannoo fudhatamaa jiru akka hafuuf murtii kennuu ni danda’a.²³¹

4.3.1.2. Tarkaanfii To’annoo Gochuun Barumsa Kennuu (Supervised Education)

Daa’imman sababa bilchina sammuufi guddina qaamaan laafoo ta’aniif, eegumsaafi kunuunsi taassifamuufii qaba. Akkuma sababa bilchina sammuufi guddina qaamaan gahunsa dhabuun miidhaawwan mirgaa isaan irra gahuu danda’an, sababa bilchina yaadaafi naamusaa gaariin qabamuu dhabuu irraa kan ka’e daa’imman yakka raawwachuu waan danda’aniif, daa’imman sababa kanaan yakka raawwachuun isaanii mana murtiitiin kan mirkanaa’e yoo ta’e, tarkaanfii wwan eeggannoo daa’imman haala akkasiin yakkaa raawwatan irratti fudhatamuu qaban keessa inni ijoon tarkaanfii to’annoo gochuun barumsa kennuuti.

Akka seera yakkaa biyya keenyatti, tarkaanfiin eeggannoo ‘to’annoo gochuun barumsa kennuu’ kan fudhatamu, dargaggoota yakka raawwataan, kanneen haala gaariin hin guddanne, amalli isaa gara hojii badaatti deema kan jiru ykn to’annoon kan hin guddannee irratti ta’uu akka qabu ni agarsiisa.²³² Kunis eegduun kaa’ameefii kan raawwatamu yoo ta’u, eegduun akka kanaa ykn firoonni eegduu ta’uuf danda’an kan hin jirre yoo ta’e immoo dhaabbata daa’imman akkasii barsiisuu danda’aniif itti gaafatamummaan akka kanaa ni kennama jechuu dha. Gama biraan manni murtii fudhachuun dura daa’imni kun to’annoon kan hin guddanneefi amalli isaa gara hin barbaachifneetti deema kan jiru ta’uu iss ogeessa hawaasummaan xiinxalame ragaa rogummaa qabuun bira gahamu qaba.

Kana malees qaamoleen bu’uura seeraatiin manni murtii itti gaafatamummaa akka fudhataniif ajajni isaan irrattin kenname, amala gaarii dargaggoo gaa’ela hin geenye imaanaan isaanitti kenname kan hordofan ta’uu isaanii mana murtiitti dhihaatanii itti gaafatamummaa isaanii barreeffamaan mirkaneessuu akka qaban, akkasumas, eegdonni haala gaarii dargaggoo gaa’ela hin geenye imaanaan isaanitti kenname hordofuu isaanii miseensonni eegumsaa dhiheenya

230 Seera yakkaa, kwt 163.

231 Seera yakkaa, kwt 163.

232 Seera yakkaa, kwt 159.

isaaniitti argaman (local supervisory authorities) to'achuu akka qaban ifatti kaa'ameera.²³³ Kunis kan agarsiisu eegduun itti gaafatamummaan kun itti kenname gahee isaa sirriitti bahuu fi dhiisuu adda baasuuf akka ta'e, karaa mana murtiis itti dhiyeenyaan kan hin hordofamne yoo ta'e, tarnkaanfiin kenname ykn fudhatame kun bu'aa fi kaayyoo yaadameef galmaan gahuu dhiisuu waan danda'uuf, manni murtii tarkaanfii akkasii yeroo fudhatu qilleensuma irratti murteessee dhiisuu qofa otoo hin taane qaamni itti gaafatamummaan itti kenname kun dhiyaatee mallatteessee akkaataa tarkaanfii kennameen raawwachuu danda'uu isaa beekuu qaba. Amala dargaggoo kana jijjiiruu keessatti, qaamni aangoon eegdummaa kennameefis haala itti gaafatamummaan itti dhaga'amuun hojjechuu qaba. Haala kanaan eegduun itti gaafatamummaa dargaggoo sana guddisuu fi barsiisuu sirriitti kan hin baane yoo ta'e, manni murtii aangoo eegdummaa irraa kaasuu ni danda'a.

Dirqamoonni eegduun kun raawwachuu qabu kan akkamiiti kan jedhus seerichi lafa kaa'ee jira. Manni murtiis tarkaanfii dargaggoo yakka raawwate irratti to'annoo jalatti barumsi akka kennamuuf yommuu ajaju haalduree adda addaa wajjin murteessuu akka qabu ifatti kaa'ameera. Haala kanaan, mana barumsaa yeroo mara akka deemu, ykn hojii ogummaa akka shaakalu, namoota tokko tokko qunnamuu irraa ykn bakka tokko tokko gahuu irraa akka dhorkamu, yeroowwan murtaa'anitti abbootii aangoo eegumsaa duratti akka dhihaatu yookiin gabaasa akka dhiheessu haalli itti ajajamu kan jiru ta'uu agarsiisa.

4.3.1.3. Tarkaanfii Ceephoofi Qeequ(Reprimand and Censure) fudhachuu

Tarkaanfiiwwan eeggannoo dargaggoo gochaa yakkaa raawwachuun balleessummaan isaa mirkanaa'e irratti fudhatamuu danda'an keessaa kan biroon ceepha'uufi qeequ akka ta'e seerri yakkaa biyya keenya ni tuma.²³⁴ Kunis gama mana murtiitiin tarkaanfiin kun barbaachisaafi bu'aa gaarii kan argamsiisu ta'ee yoo isatti mul'ate, dargaggoo kana irratti tarkaanfii kana fudhachuu kan danda'u ta'uu agarsiisa. Seerichi tarkaanfiin ceepha'uufi qeequ kun dargaggoo gochaa yakkaa raawwate kanaan haala bu'aa gochaa yakkaa hubatuufi gara fulduraafiis miira gocha gaarii hojjechuufi amala gaarii horachuu dandeessisuun fudhatamuu qaba.²³⁵

233 Sy kwt.159 fi 208

234 Seera yakkaa, kwt 160

235 Seera Yakkaa, kwt 160.

Tarkaanfiin kun qofaa isaa of danda'uun ykn tarkaanfiilee biroo irratti dabalatamaan fudhatamuu danda'a. Haala kanaan tarkaanfiin kun of danda'uun kan fudhatamu yoo ta'e, haaldureewwan guutamu qaban seeraan kaa'amaniiru. Kunis dandeetti hubannoo raawwata yakkaa dargaggichaa, salphina yakka raawwatamee ykn haala raawwii yakkichaa, akkasmumaas manni murtii haalota kanneen gidduu galeessa godhachuun yommuu madaalu, tarkaanfiin kun dargaggeessicha sirreessuf gahaa ta'uu danda'u qaba. Tarkaanfiin eeggannoo kun akka tarkaanfiilee biroo eegumsaafi hordoffii kan barbaadu waan hin taaneef, yakki raawwatamee sun salphaa yoo ta'eefi dargaggoon sunis haala salphaan kan deebi'u yoo ta'e, manni murtii tarkaanfii kana battalummatti dhaddacha irratti fudhachuu akka qabu hubatamuu qaba. Gama biraan tarkaanfiin ceephoofi qeequ tarkaanfii kaan irratti dabalataman fudhatamu kan danda'u, manni murtii tarkaanfii kana dabalataan fudhachuun faayidaa qabeessa ta'uu yoo itti amanedha.

Gaaffiilee Marii

1. Tarkaanfii eeggannoo ceephoofi qeeqaa dargaggoo yakka raawwate irratti fudhachuuf, haaldureewwan seera yakkaa biyya keenyaan tarreeffaman keessa tokko salphina yakka raawwatame sanaa tilmaama keessa galuu akka qabu ni agarsiisa. Bu'uura tumaa keewwata seera yakkaa kanaatiin, gaaleen "salphina yakkaa inni raawwatee ..." jedhu maal jechuudha? Akka afuura tumaa keewwata kanatti (kwt 160(2)), 'salphina yakkichaa' kan jedhu yakkoota akkamiiti?
2. Maatiin ykn guddistuun naamusa daa'imman to'annoo isaanii jala jiranii sirreessuuf dirqama qabu. Dargaggoon kun gochaa yakkaa kan raawwate sababa maatiin ykn guddistuun to'annoofi hordoffii naamusaa gahaa gochuu dhaabuudhaan yoo ta'e, manni murtii tarkaanfii ceephoofi qeeqaa maatii ykn guddistuu irratti fudhachuu danda'aa?

4.3.1.4. Tarkaanfii Daangeffamee Akka Turu (Home Or School Arrest) Fudhachuu

Akkaataa tumaa seera yakkaa biyya keenyaan, yeroo tokko tokko dargaggoo raawwataa yakkaa ta'e mana jireenyaatti ykn mana barumsaa keessatti daangeffamee akka turuuf tarkaanfiin eeggannoo fudhatamuu akka danda'u ni agarsiisa.²³⁶ Tarkaanfiin akka kanaa haala akkamii keessatti fudhatama kan jedhus seerichi ifatti waan tumeef, manni murtii tarkaanfii fudhachuu

236 Sy kwt.161

dura haaldureewwan kaa'aman sun guutamuu isaanii mirkaneeffachuu qaba. Haaldureewwan kunneenis badiin raawwatame cimaa yoo hin taanee fi dargaggoon raawwataa yakkaa salphaatti sirraa'uu kan danda'u yoo fakkaate dha. Manni murtii qabatama kana erga mirkaneeffateen booda, dargaggichi mana barumsaa ykn mana jireenyaa isaatii osoo hin ba'iin sa'aatii ykn guyyaa boqonnaa isaatti hojii umurii isaatiin wal gituu fi bakka murtaa'e tokkotti akka hojjetu ajaju ni danda'a. Yeroon dargaggeessichi mana jireenyaatti yookiin mana barumsaatti daangeffamee turu kan murtaa'u dhimmaa dhimmatti garaagarummaa kan qabu yoo ta'u, cimina badii gahees giddu galeessa kan godhatu dha. Akkasumas, raawwataan yakkaa eegduu isaa jala ta'ee murticha sirriitti raawwachuu isaa mirkaneessuuf tarkaanfileen dandeessisan akka fudhataman manni murtii ni ajaja.

Gama biraan tarkaanfiin mana jireenyaatti ykn mana barumsaatti tto'atamuun akka turu taassifamu, yeroo hammamiitiif tura kan jedhu, cimina yakka raawwatameefi haala raawwannaa yakkichaarratti hundaa'uun manni murtii kan murteessu ta'a.

4.3.1.5. Dhaabbata Sirreessaa Amalaatti (Corrective Institution) Erguu

Tarkaanfiin dargaggoo yakka raawwate irratti fudhatamu kan dhaabbata sirreessaa amalaatti erguu irratti xiyyeeffatu qabxiiwwan gurguddaa lama irratti kan hundaa'u dha.²³⁷ Kunis gama tokkoon amala ykn seenaa himatamaa, akkasumas ciminaa fi raawwii yakkichaa yoo ta'u, gama biraatiin immoo dhaabbanni amala sirreessaa hundaa'uuf seerichaan yaadame raawwatoota yakkaa gaa'ela hin geenye qofaaf malee yakkamtoota ga'eessotaa waliin akka hidhamaniif miti. Amala raawwataa yakkaa gaa'ela hin geenyee ilaalchisee seenaa badaa kan qabu yoo ta'e, yakkichii fi haalli raawwii isaas cimina kan qabu yoo ta'e, himatamaan gara dhaabbata amala sirreessaa dargaggoota yakka raawwataniitti ergama jechuu dha. Kanaanis, dargaggichi sirna naamusa rogummaa qabuun eegamaa barumsa waliigalaa, safuu fi barumsa ogummaa adda ddaa ittiin jiraatu/shaakala hojii/, akkasumas gara jireenya hawaasummaatti akka deebi'uu fi qajeeltummaan hojjechaa akka jiraatuuf kan barbaachisan hunda akka baratu ni taassifama.

Kaayyoon seerichaa dhaabbata amala sirreessaa raawwatoota yakkaa gaa'ela hin geenyee qofaatti akka hundaa'u haa ta'u malee, biyya keenyatti dhaabbanni akka kanaa magaalota

237 Sy kwt.162

muraasa qofa keessatti malee bakka biroo hedduutti naannoo keenya dabalatee hin hundoofne.²³⁸ Kanaaf akka furmaataatti ykn akka filannootti manneen murtii bakka dhaabbanni dargaggoonni yakka raawwatan itti baratani fi amala isaanii sirreeffatan hin hundaa'anitti maal fayyadamu kan jedhu dhimma ilaalamuu qabu dha.

Yeroo ammaa kana qabatamaan dargaggoota yakka raawwachuun balleessa ta'an irratti tarkaanfiiwwan fudhatamanis ta'ee haalli raawwii tarkaanfiilee fudhatamani keessuma gara Dhaabbata Sirreessa Amalaatti erguun walqabaate rakkoon qabatamaan kan jiru ta'uu isaa murtiiwwan manneen murtii armaan gadii irraa hubachuun ni danda'ama.

Himatamaan umuriin isaa **waggaa 14-17** yoo ta'u, Seera yakkaa keewwata **627(1)** irra darbuun miidhamtuu dhuunfaa daa'ima umuriin ishee waggaa 3-6 taate irratti miidhaa saalqunnamtii raawwateera jechuun Abbaan Alangaa himata isaa mana murtii olaanaa godinichaatti ragaa namaa, ragaa barreeffamaa umurii miidhamtuu, ragaa barreeffama miidhaan saalqunnamtii miidhamtuu irratti raawwachuu agarsiisu, ragaa umuriin himatamaa waggaa 14-17 ta'u agarsiisuu, jecha ragummaa daa'imni miidhaan irra gahe waajjira poolisiitti kenniteefi Iyyata poolisiin dhimmicha qorachuuf dhiyyeessee, Manni murtiis bu'uura SDFY keewwata 172tiin akka qoratamuuf ajaje waliin caqasuun dhiyyeesseera.²³⁹

Manni murtiis adeemsa falmii idilee hordofuun ragaan Abbaa Alangaa kan namaa dhagahuun kan barreeffamaa waliin xiinxaluun, himatamaan gochaa yakkaa ittiin himatame raawwachuu waan irratti dubbatameef, akka ofirraa ittisuuf bu'uura SDFY keewwata 142tiin yoo ajaju, himatamaanis ragaa ittisa hin qabu waan jedheef, bira darbuun murtii balleessummaa tumaa seera yakkaa keewwata 627(1) jallatti kenneera. Yaada adabbii ilaalchisee Abbaan Alangaa yaada kenneen, daa'imni miidhaan irra gahee umuriin ishee waggaa sadii ta'uun timaama keessa galchuun adabbiin akka cimuufi keewwatni murtiin balleessummaa jalatti kennamees sadarkaafi gulantaan kan baheef waan ta'eef, murtiin adabbii bu'uuruma kanaan akka kennamu jechuun gaafateera. Abukattoon himatamaa immoo durbummaan miidhamtuu kan hin badne ta'uufi

238 Dhaabbanni Sirreessa Amalaa, akka naannoo Oromiyaattii, Wiirtuu Magaalaa Adaamaa keessa kan ture yoo ta'u, yeroo ammaa kana guutummaatti cufamuun tajaajila dhaabeera.

239 Himata falmii yakkaa, Abbaa Alangaa Godina Jimmaafi Himatamaa Faarukee Mahammad gidduutti MMO Godina Jimmaatti tureen, galmee lakk. 47195 ta'e irratti dhaddacha gaafa 04/11/2011 ooleen murtii argateedha

daa'imni gochaa yakkaa raawwate kun umuriin isaa bu'uura seera yakkaa keewwata 53tiin waggaa 15 gadi waan ta'eef, adabbiin salphatee akka kennamuuf gaafataniiru.

Manni murtiis umurii gadi aanaa waggaa 14 fudhachuun, adabbiin dargaggoota gochaa yakkaa raawwachuun balleessa jedhaman irratti adabbii idilee ga'eessotaaf tumaman dargaggootaaf raawwatinsa hin qaban, ga'eessota waliinis hin hidhaman jechuun, tarkaanfiin eeggannoo idilee kanneen tumaalee seera yakkaa keewwatoota 157-168 jiran kan raawwataman ta'uu ibsuun, sadarkaan barnoota dargaggichaa kutaa 6 ta'uun, miidhaa daa'ima waggaa baay'ee gadi aanaa irratti raawwachuufi amala gaarii gara fuulduraaf horatu tilmaama keessa galchuun, tarkaanfii eeggannoo bu'uura seera yakkaa keewwata 162tiin dhaabbata sirreessa amalaatti erguun barbaachisaa akka ta'e mananuun, guyyaa murtiin kun kenname irraa eegaluun kan laakkawamu, Mana Amala Sirreessaa Godina Jimmaatti, kutaa turmaata ijoollee addaatti barumsa ogummaafi jijjiirama naamusaa isaa fiduu danda'u kennaafii akka tursiifamu jechuun ajajeera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma armaan olii keessatti Abbaan Alangaa umurii himatamaa reenjii olaanaa qabachuun adeemsa idilee hordofuun himanna dhiyyeessun isaa dantaa daa'immaniin walbira qabamuu yoo ilaalamu seerawaadha jettu?
2. Manni murtii dhimma kana adeemsa idilee hordofuun falmii gaggeessu isaa haala seerichaan akkamiin ilaaltu?
3. Yaada adabbii Abbaan Alangaa dhiyyeesseefi Abukaatoon himatamaa dhiyyeessan keessa isa kamtu deeggarsa seera qaba?
4. Dhimma kana keessatti tarkaanfii MMWO fudhateefi ajajni himatamaan Mana Amala Sirreessaa Godina Jimmaatti, kutaa turmaata ijoollee addaatti barumsa ogummaafi jijjiirama naamusaa isaa fiduu danda'u kennaafii akka tursiifamu jechuun kenname bu'uura seeraa qaba jettuu? Maaliif?

4.3.2. Adabbiwwan

Daa'imman guddina qaamaan akka jabatan, naamusaa gaarii akka horatan, bilchina sammuufi hariiroo jireenya hawaasummaa keessatti, deeggarsaafi kunuunsa maatii, hawaasaafi mootummaa akkasumaas eegumsi seeraa isaan barbaachisa. Kanaaf, daa'imman hanga umurii ga'eessummaa gahaniitti eegumsi seeraa taassifamuufii qaba. Haala kanaan daa'imman

bulchiinsa haqaa yakkaa keessatti mirga addatti qabamuu qabu. Mirgi kunis qajeeltoo dantaa daa'immanii isa olaanaa galmaan gahuuf kan hojiirra oolu ta'a. Haala kanaan daa'imman gaa'ela hin geenye ykn dargaggoo ta'an gochaa yakkaa raawwachuun balleessummaan isaanii bu'uura seeraatiin kan mirkanaa'e yoo ta'e qajeeltoon seera yakkaa biyya keenyaa adabbiin idilee ga'eessotaaf tumaa addaa keewwata seera yakkaa jalatti ibsaman raawwatiinsa kan hin qabneedha.

Haa ta'u malee tarkaanfiileen tumaa seera yakkaa waliigalaa jalatti tarreeffaman (keewwattota 157-162) bu'uura qajeeltoo seerichaan bu'aa barbaachisu kan hin buusne yoo ta'eefi haala addaa seerichaan adabbiin dargaggoota yakka raawwatan irratti murtaa'u ni danda'a. Haala kanaan manni murtii badiin raawwatan gochaa yakkaa, dargaggoon sun raawwate madaaluudhaan, barbaachisaa ta'ee yoo argamees, qorannoon rogummaa qabu bu'uura seerichaan erga gaggeeffameen booda, adabbiilee maallaqaafi hidhaa keessa tokko itti murteessu ni danda'a.²⁴⁰ Adeemsa murteessa adabbiilee maallaqaafi hidhaa keessatti ulaagaaleefi haaldureewwan manneen murtii xiyyeeffannoon ilaalu qaban maal akka ta'an mata duree xiqqaa armaan gadii jalatti tokko tokkoon addaan baasuun haala gabaabina qabun kaan ilaallu ta'a.

4.3.2.1. Adabbii Maallaqaa

Adabbiin maallaqaa gosoota adabbii seera yakkaa biyya keenyaan beekamtii uwwise seera argachuun hojiirra oolan keessa isa tokkoodha. Gosti adabbii kun yeroo baay'ee yakkoota sasalphaa hojiirra kan oolu yoo ta'ees, yeroo tokko tokkoos yakkoota cimoof hidhaa irratti dabalataan akka murtaa'an seerri yeroo tumu ni mul'ata. Adabbiin kunis kan fudhatamu namoota gochaa yakkaa raawwatan haala barsiisuun ta'u akka qabu seerichi ni ibsa.

Haala kanaan, manni murtii adabbii maallaqaa dargaggoo yakka raawwate irratti murteessuuf dhimmoota seerichaan xiyyeeffannoon kennameef tilmaama keessa galchuu qaba. Kunis dargaggoon raawwata yakkaa ta'uun adabbiin maallaqaa itti murtaa'u kun, adabbii maallaqaa kaffaluun isaa kun adabbii ta'ee kan itti dhagahamuu, kan isa barsiisuufi badii isaa irraa gara fulduraatti kan isa deebisu fakkaate yeroo itti mul'atu, haala cimina badichaafi dandeetti maallaqicha kaffaluu isaa bifa gidduugaleessa godhateen murteessuu ni danda'a.²⁴¹ Bu'uura tumaa seera yakkaa keewwata 167(1)tiin, dargaggoo yakka raawwate irratti adabbiin maallaqaa

240 Seera Yakkaa, kwt 166

241 Seera yakkaa, kwt 167.

kun of danda'ee ykn dabalataan adabbii hidhaa waliin murtaa'uu kan danda'uus akka ta'e hubatamu qaba. Bu'uura tumaa keewwata kanaatiin adabbiin maallaqaa daargaggoota yakka raawwachuun balleessa ta'an irratti murtaa'u, adabbii maallaqaa ga'eessota irratti murtaa'u irra wanti adda taassisu, adabbiin maallaqaa dargaggoota kanneen irratti murtaa'u haala kaminuu gara adabbii birootti jijjiiruun kan hin danda'amne ta'uu isaati.²⁴² Kana malees, raawwataan yakkaa gaa'ela hin geenye (dargaggoo) itti yaadee maallaqicha adabbii yeroo kennameef keessatti kan hin kaffalle yoo ta'e, bakka adabbii maallaqichaa hanga yeroo manni murtichaa murteessuun mana barumsaatti yookiin mana jireenyaatti daangeffamee akka turu taasisuun ni danda'ama.²⁴³ Yeroo akkasii kanas himatamaan tarkaanfii mana barumsaatti ykn mana jireenyaa isaatti daangeffamee akka turuuf manni murtii ajaju ni danda'a. yeroo haalli akkasii mudatu seerri yakkaa kwt.161 raawwatamummaa kan qabaatu ta'a. Gama biraan dargaggoon kun yoo adabbii maallaqaa itti murtaa'e kaffaluu baate, tarkaanfiileen wabii namaa ykn qabeenyaa akka qabsiisuuf dirqisiisuun qabeenya wabummaan qabame gurguruun mootummaaf galii gochuu ykn adabbii qarshii gara hojii humnatti jijjiiruun dhorkaadha.²⁴⁴

4.3.2.2. Adabbii Hidhaa

Qajeeltoon seera yakkaa tarkaanfiiwwaan dargaggoo seera yakkaan waliitti bu'an irratti fudhatamuu qabu kanneen bilisummaa dargaggoota daangessaan ta'uu akka hin qabne agarsiisa. Kana jechuun, akka qajeeltootti, mirgi bilisummaan socho'uu daa'immanii daangeeffamuu akka hin qabne kan agarsiisuufi tarkaanfiin hidhaa daa'imman irratti fudhatamuu kan danda'u haala cimina yakkichaafi daa'imichaa irraa ka'uun filannoo isa dhuma ta'uu akka qabu ni agarsiisa. Haala kanaan daa'imman dargaggoo ta'anii seera yakkaan waliitti bu'uun balleessumman isaanii mirkanaa'e irratti adabbii hidhaa murteessuun, akka filannoo dhumaatti bu'uura seeraan kan fudhatamuufi hanga danda'ameetti tarkaanfiileen kun yeroo gabaabaaf qofa ta'uu akka qabuudha. Haaluma walfakkaatuun Waadaan Mirgoota daa'imman addunyaa adabbiin hidhaa daa'imman irratti kan fudhatamu akka filannoo dhumaatti ta'uu akka qabu ni tuma.²⁴⁵

Akkaataa tumaa seera yakkaa biyya keenyaa, keewwata 168tiin adabbiin hidhaa daa'imman yakka cimaa adabbii hidhaa waggaa kudhanii ykn isaa ol ta'een ykn yakka adabbii du'aan

242 Seera Yakkaa, kwt 167(2).

243 Seera yakkaa, kwt.167(2)

244 Seera yakkaa, kwt.167(2)

245 Waadaa Mirgoota Daa'immanii, kwt 37(b).

adabsiisuu danda'an raawwatan irratti kan fudhatamu akka ta'e tumeera. As irratti manni murtii adabbii hidhaa murteessuun dura haaldureewwan seerichaan teechifaman qajeeloon guutamu isaanii mirkaneeffachu qaba. Murtii adabbii hidhaa kanaas manni murtii filannoowwan seerichaan dhiyyatan irraa dhaabbachuun kan murteessuufi raawwachisu ta'a. Innis bu'uura tumaa seera yakkaa keewwata 162 jalatti ibsameen, faayidaa waliigalaatiif jecha tarkaanfiiwwan mirkaneessa nageenyaa, namarraa adda bahee jiraachuu ykn sirna addaa raawwachiisa eegumsaa akka irratti raawwatamaniif, gara dhaabbata sirreessa amalaatti akka ergamaniif ajaja kan kennu ta'a. Gama biraan immoo bu'uura tumaa seera yakkaa keewwata 110(2)ajajuun, balleesichi balaafamaafi nageenya kan jeequ ykn tasgabii kan booressuufi namoota birootiif fakkeenya badaa ta'uu isaa yeroo hubateetti, bu'uura dambilee namarraa adda baasanii jiraachisuu hordofuun gara mana hidhaa adabbiin itti raawwatamutti kallattiin erguun ni danda'ama.

Kana malees dargaggoota seera yakkaan waliitti bu'an irratti manni murtii cimina yakkaa dargaggeessichi raawwateefi haala umurii yeroo badii sana raawwate bu'uura godhachuun hamma yeroo hidhamee itti turuu manni murtichaa kan murteessu ta'a.²⁴⁶ Yeroon turtii murtaa'u kuni kan waggaa tokko gadi hin taaneefi hanga waggaa kudhanii gahuu kan danda'uudha. Daa'imman kunis akkaataa ga'eessota adabbiin hidhaa irratti murtaa'een keessummaa'u akka hin qabneefi sirna ga'eessota adabbii hidhaa salphaatiin keessammaa'u akka qaban ni agarsiisa. Daa'imman kun yeroo turtii isaanii keessatti jijjiirama amalaa kan fidaniifi ulaagaa koroora kan guutan yoo ta'e, bu'uura seerichaan itti fayyadamoo ta'uu akka danda'an seerichaarraa hubachuun ni danda'ama.²⁴⁷

4.3.3. Tarkaanfii Adabbii Daa'imman Waggaa 15 Ol Hanga Umurii Waggaa 18 Gadi Ta'an Irratti Fudhatamu

Waadaan Mirgoota Daa'immani addunyaa tarkaanfiiwwan adabbii daa'imman yakka raawwachuun balleessa ta'an irratti fudhatamu ilaalchisee garaagarumma kan hin hayyamne yoo ta'ees, seerri yakkaa biyya keenyaa garuu tarkaanfiiwwan eeggannoo daa'imman yakka raawwachuun balleessumman isaanii mirkanaa'e ilaalchisee reenjii umuriin bakka lamatti qoodeera. Kunis daa'imman umuriin isaanii waggaa 15 ol hanga umurii waggaa 18 gadi ta'an irratti tarkaanfiin adabbii fudhatamu, adabbii idilee seera yakkaa irra darbame kan ga'eessootaaf

246 Seera Yakkaa, kwt 168(2).

247 Seera yakkaa, kwt 168(3).

taa'e kan isaan irratti raawwatamu akka ta'e hubachuun ni danda'ama.²⁴⁸ Haala kanaan, daa'imman umuriin isaanii waggaa 16 fi isaa ol ta'aniifi kanneen waggaa 18 hin guutne irratti tarkaanfiin adabbii fudhatamu akka qajeeltoo seera yakkaa biyya keenyaatti, adabbiwwan tumaalee seera yakkaa keewwata addaa jalatti ibsaman kanneen ga'eessootaaf raawwatamummaa qabaniidha.²⁴⁹

Haa ta'u malee, daa'imman gartuu kanaa irratti manni murtii haala addaan, hamma umurii dargaggummaa himatamtichaa, sirraa'uu kan hin dandeenye ta'uu isaafi balaafamummaa isaa, carraan amalli isaa fooyya'uu danda'uu kan isa qunnamu ta'uufi ta'uu dhabuu isaa hubachuun tumaalee idilee adabbii salphisan /keewwata 179/ bu'uura godhatee qabachuun yookiin fooyya'aa ta'ee yoo itti mul'ate sirna murtii adabbii addaa yakkamtoota gaa'elaaf hin geenyeef ramadame /keewwata 166-168/ hordofuun adabbii ykn tarkaanfiilee eeggannoo fudhachuu akka danda'u ni tuma.²⁵⁰ Kanaaf, tarkaanfiin eeggannoo kun kan fudhatamu haalonni armaan dura ibsaman jiraachuun erga mirkanaa'e haala addaan kan fudhatamu akka ta'e hubatamu qaba.

Manni murtii tarkaanfiilee eeggannoo daa'imman umuriin isaanii waggaa 15 ol fi waggaa 18 gadi ta'an irratti fudhachuuf, haala guddina daa'imicha ogeessaan qulqulleessu qaba. Haala kanaan, bu'aan ogeessaan dhiyyate, daa'imni kun guddina qaama ykn sammuu isaatiin akka daa'imman umuriin isaaniin waggaa 15 gadii jirani yoo ta'e, manni murtii tarkaanfii eeggannoo daa'imman gartuu waggaa 15 gadii irratti fudhatamu ajaju ni danda'a.²⁵¹ Kanaaf, manni murtii rakkoo sammuu ykn fayyaa daa'imni sun qabu tilmaama keessa galchuun, gara dhaabbata fayyaatti ykn gara mana amala sirreessa daa'immaniitti erguu danda'a. Yeroon turtii kunis ogeessan kan murtaa'u yoo ta'ees, haala kaminiyyuu yeroo daa'imichi umurii ga'eessumma gahu darbuu hin qabu. Yoo umuriin isaa bara ga'eessummaa isaa kan darbu ta'e, manni murtii tarkaanfii eeggannoo duraan darbeefi jijjiirama inni argamsiise qorachuun mana hidhaa akka turuufi yeroo hagamiif akka turu waliin murteessu danda'a.²⁵²

248 Seera yakkaa, kwt 56fi 176-177 jiran waliin dubbisuun.

249 Seera Yakkaa, kwt 56(1).

250 Seera yakkaa, kwt 56(2).

251 Seera Yakkaa, kwt 177(2).

252 Seera yakkaa, kwt 168(2).

4.4. Tarkaanfii Mana Murtiin Alatti Fudhataman (Non Judicial Measure)

Daa'imman seera yakkaan walitti bu'an akaataan tarkaanfiin eeggannoo mana murtii idileen alatti irratti fudhatamu ni jira. Tarkaanfiin kunis bu'uura seeraa Waadaa Mirgoota Daa'immanii keessatti beekamtii argateera. Tarkaanfiin eeggannoo kun hanga mirgoota namoomaa daa'imichaa hin sarbinetti yeroo daa'imman seera yakkaan walitti bu'an adeemsa idilee hordofuun gara mana murtiitti geessuun osoo hin barbaachisin tarkaanfii fudhatamuudha. Adeemsi kunis Gidduu Gala Kunuunsa (diversion) daa'immani seera yakkaan waliitti bu'ani keessatti kan gaggeeffamuudha. Hiikkaan jecha 'Diversion' jedhu kanaas haala itti aanun yoo ibsu ' is a process which seeks to avoid a first or early contact with the criminal justice system by directing children away from the formal justice system and prosecution towards community support and appropriate services or interventions.'²⁵³ Kunis daa'imman seera yakkaan waliitti bu'an adeemsa idilee osoo hin hordofiin haalli isaan itti kunuunfamaniifi sirreeffaman taassifamuudha.

Barbaachisummaa Tarkaanfii kana ilaalchisee, daa'imni gochaa yakkaa raawwate tokko gara waajjira poolisii ykn mana murtii geeffamuun adeemsa idilee daa'imman seera yakkaan walitti bu'anii hordofuun kan qoratamu yoo ta'e, xiinsammuu isaa keessatti miirri balleessummaa itti ni dhagahama.²⁵⁴ Haalli kun immoo miirri ofiitti amanamummaa daa'imichaa akka hir'atu taassisa. Miirri balleessummaa sammuu daa'imichaa keessa yeroo hundaa kan deddeebi'uu yoo ta'e carraan daa'imni kun yakkaa biroo raawwachuuf qabu bal'aa ta'a. Dhiibbaan hawaasa keessa jiruu salphaa miti. Kanaaf rakkoolee gama adeemsa idilee hordofuun qunnaman kanneen hambisuuf, tarkaanfii eeggannoo mana murtiin alatti fudhataman diriirsuufi jajjabeessuun barbaachisaadha.

Tarkaanfiin fooyya'insa amalaa daa'imman seera yakkaan walitti bu'ani mana murtiin ala fudhatamu kan raawwatamu yakka raawwate sana adeemsa idilee qorannoo yakkaa, dhagaha dhimmaa, kkf keessa otuu hin darbiin kallattiin gara qaamolee hojii kanaaf hundeeffamaniitti akka ergaman taasisuudha. Haalli kunis dantaa olaanaa daa'immanii kan eegsisuu ta'uu qaba. Adeemsa kana hojiirra oolchuuf daa'imni gochaa yakkaa raawwachuun shakkame sun gochicha

253 Protecting Children's Rights in Criminal Justice Systems: A Training Manual and Reference Point of Policymakers, UK, London, 2013, Fuula 46.

254 Alamaayyoo Waaqgaarii fi Abdii Tasfaa, Bulchiinsa Sirna Haqaa Daa'imman Yakka Rawwatanii, Moojulii Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaaf Qophaa'e, fuula 15.

raawwachuu isaatiif, agarsiistuun ragaa gahaa jiraachuufi fedhii guutuun daa'imichaa ykn maatii ykn guddistuu isaatiin dhiibbaa tokko malee jiraachuu qaba. Haala kanaan daa'imni sun gochaa yakkicha raawwachuu isaatiif fedhii guutuun kana amane ta'uu qaba.²⁵⁵

Akka biyya keenyaattis adeemsi kun hojiirra ooluu kan eegale yommuu ta'u, haala qabatama naannoo keenyaan, gidduu galli kunuunsa daa'imman seera yakkaan waliitti bu'anii deeggarsa UNICEFFi hooggansa MMWotiin wiirtuu lama keessatti banamuun tajaajila kennuu eegaleera. Wiirtuuleen kunis Wiirtuu Gidduu Gala Mana Murtii Aanaa Magaalaa Jimmaafi Wiirtuu Gidduu Gala Mana Murtii Aanaa Magaalaa Asallaati. Gidduu galichis daa'imman umuriin isaanii waggaa sagaliifi kudha shan gadi ta'an simachuun tajaajila gorsaa xiinsammuufi deeggarsa garaagaraa kan kennuudha. Kana malees daa'imman maatiifi hawaasa isaanii keessa otuu addaan hin bahin haala isaan barnoota isaan itti fufan gochuun deeggarsa meeshaalee barnootaa, tajaajila mana kitaabaa, barnoota dabalataa kumpiiteera, tajaajila bakka bashannaanaafi akkasumaas leenjii mirgaafi dirqama daa'immanii, safuu, duudhaafi aadaa hawaasaa kabajuu akka qaban gorsuufi maatii waliin hariiroon fayyaaleessi akka jiraatuuf kan hojjetuudha.²⁵⁶ Haa ta'u malee, wiirtuuleen kaayyoo hundeeffaman galmaan gahuuf ammaas rakkoowan hedduu kan qabaniidha. Rakkooleen kunis adeemsa simannaafi sirna itti gaafatamummaa ilaalchisee qajeelfamni hojii ifaafi dirqisiisaan dhibamu, Kutaa gahaafi galma of danda'eefi hojii kanaaf mijaata ta'e gahaan dhibamu, qindoominni qaamolee hirtaa biraas gadii aanaa ta'u, rakkoolee gama dhiyyeessi loojistikaafi humna namaa, kkf faa akka fakkeeniyatti kaasuun ni danda'ama.

Qabxii Marii

1. Barbaachisummaafi Maalummaa sagantaa kanaa kaasuun irratti mari'adha.
2. Tarkaanfii eeggannoo mana murtii idileen ala kana fudhachuun sadarkaa Naannoo keenyaatti babal'isuuf carraawwaan jiranifi rakkoolee armaan dura kaasne hiikuun haalli itti bu'aa qabeessa taasisuun danda'amu irratti mari'adha.

255 General Comment No.24(2019).

256 Gabaasa Raawwii Hojii Giddu Gala Kunuunsa Daa'imman Seera Yakkaan Waliitti Bu'ani Mana Murtii Aanaa Magaalaa Jimmaa bara 2011 irraa kan fudhatame.

BOQONNAA SHAN

YAKKOOTAA DAA'IMMANII FI DUBARTOOTAA IRRATTI RAAWWATAMAN

Seensa

Boqonnaa bareeffama kanaa kana jalatti dhimmoonni yakkoota daa'immanii fi dubartoota irratti raawwatamaniin wal qabatan kan itti ilaallaman yoo ta'u, xumura kutaa barreeffama kanaa booda leenji toonni :-

- ✚ Miidhaa yakkoota daa'immanii irratti raawwatamaniin adda baasuun ni hubatu;
- ✚ Miidhaa yakkoota dubartoota irratti raawwatamaniin adda baasuun ni hubatu;
- ✚ Gahee qaamoleen haqaa yakkoota daa'immanii irratti raawwatamaniin ittisuu keessatti qaban ni hubatu;
- ✚ Gahee qaamoleen haqaa yakkoota dubartoota irratti raawwatamaniin ittisuu keessatti qaban ni hubatu;
- ✚ Tumaalee seeraa yakkoota dubartoota irratti raawwatamaniin wal qabatan hojiitti hiikuun wal qabatee rakkoo qabatamaan lafa irra jiru adda baasuun ni xiinxalu;
- ✚ Tumaalee seeraa yakkoota daa'immanii irratti raawwatamaniin wal qabatan hojiitti hiikuun wal qabatee rakkoo qabatamaan lafa irra jiru adda baasuun ni xiinxalu; fala mariin gabbates ni kaa'u jedhameeti eeggama.

5.1.Yakkoota Daa'immanii fi Dubartoota Irratti Raawwataman

5.1.1. Yakkoota Daa'imman Irratti Raawwataman

5.1.1.1. Maalummaa Yakkoota Daa'imman Irratti Raawwataman

Yakkoota Daa'imman Irratti Raawwatamaniif hayyootaan hiikkoo adda addaatu kennamee argama waan ta'eef hikkoo hunda gala ta'ee argachuun nama dhiba. Hiikkoowwan kennaman hedduun jiraatan illee kanneen walii galteen idil addunyaa fi dhaabbata fayyaa Addunyaan kana akka fakkeeniyatti kaasuun haa ilaallu mee. Walii Galteen Idil Addunyaa Mirga Daa'immanii kwt 19 /1/ jalatti yakka daa'mman irratti raawwatamu

...all forms of physical or mental violence, injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, while in the care of parent(s), legal guardian(s) or any other person who has the care of the child.

jechuun hiikkoo itti kennee jira. Gama biroon Dhaabbanni Fayyaa Adunyaa yakka kana

...the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, mal development or deprivation.

jechuun hiika kenneefii jira.

Hiikkoowwan yakka kaanaaf kennaman lamaan kan wal fakkeessu gochichi kan raawwatamu namoota angoo caalmaa maalaqaa fi haala hawaasummaa, jabina qaama fi sammuu, gahee korniyaa fi aadaa fi amantaa irraa maddu daa'imman irratti qabaniin yakka daa'imman irratti raawwatamu ta'uu isaati. Gochi ykn miti gochi kun raawwatameera kan nama jechisiisu immoo midhaa qaamaa ykn sammuu, se'annaa qaama saalaa, xiyyeeffannoo daa'imaaf kennuu dhiisuu, qabiinsa akka malee, fa'a ta'uu danda'a. Gochi ykn miti gochi kun immoo nama kamiinuu iddoo kamittuu raawwatamuu akka danda'utu hubatama.

5.1.1.2. Gosoota Yakka Daa'imman Irratti Raawwatamanii

Haayyonni mijaa'innaaf jedhanii safartuuwwan adda addaa fayyadamuun miidhaa daa'mman irra gahu akka akka isaatti hoo qoodanii kaa'antu mul'ata. Miidhaa yakkichi geessisuu fi Iddoon yakkichi itti raawwatamu immuu safartuuwwan qoodinsa kanaaf oolanii dha. Miidhaa dhaqabe bu'ura godhachuun yakka daa'imman irratti raawwatamu kan miidhaa qaamaa, ykn sammuu jechuun iddoo lamatti hoo qoodan bal'inaan mul'ata.²⁵⁷ Miidhaan qaamaa daa'immani irra gahu miidhaa humna fayyadamuun qaama daa'immanii iraan gahamuu dha. Bu'aan gochi humnaa kun daa'imicha irraan madaa'uu qaamaa, du'a, miidhama qaamaa kan biroo kam iyyuu fiduu danda'u. Gochoonni humnaa kunniin gocha

²⁵⁷ *The African Child Policy Forum and Save the Children Sweden (2006). Violence against Children in Ethiopia: In Their Words.* (Retrieved from http://www.crin.org/docs/acpf_eth_words.pdf).

dhiibuu, qunxuuxuu, rukutuu, kabaluu, dhiituu, shiboo ifaan tuquu, gocha raawwii saal quunnamtiitii fudhatamu kamuu, meshaa miidhaa qaamaa geessisu kamiinu fayyadamuun daa'imicha miidhuun raawwatamuu danda'a.²⁵⁸

Gama biraan iddoo yakki daa'ima irratti itti raawwatame irraa ka'uun yakki daa'imman irratti raawwatamu yakka daa'imman irratti maatiin raawwatamu, mana barnootaa ykn wiirtuu barnootaa keessatti raawwatamu, wiirtuuwwan kunuunsa fi mana murtiitti, iddoo hojiitti, hawaasa keessatti dhaqqabu jechuun qoqqoodama.²⁵⁹

5.1.1.3.Dhiibbaawwan Yakki Daa'imman Irratti Raawwatamu Qabu

Yakkii daa'imman irratti manatti, mana barnootaatti fi hawaasa keessatti raawwatamu daa'ima irraan bu'aa bara jireenyaa isaa guutuu faana jiraatuu fi guddina borii daa'imichaa irratti dhiibbaa olaanaa fiduu danda'u gahuu danda'a. Gochi yakkaa daa'ima irratti iddoo fi sadarkaa kamittuu, bifa kamiinuu haa ta'u raawwatamu kamuu guddina sammuu, xiinsammuu, hawaasummaa, fi qaamaa daa'imichaa irratti miidhaa kana hin jedhamne qaba.

Miidhaawwan kunniin miidhaa yeroo gabaabaa keessatti ykn yeroo dheeraan booda mul'a ta'uu mala. Akkuma yakkichi daa'imicha irratti raawwatameen daa'imni kun sodaachuu, xiyyeeffannoo dhabuu, aaruu, ... fa'a agarsiisuu danda'a. Isaan kunnin bu'aa daa'imicha irra aluma gochi yakkaa daa'imicha irratti raawwatamu sana mul'atuu dha. Gama biroon bu'aan yeroo dheeraa miidhaa daa'imman irratti raawwatamuun dhaqqabu miidhaa bara dheeraaf miidhamaa kana faana turuu dha. Miidhaa daa'imman irra gahuun daa'mni miidhame mana baruumsaatti illee warra kaan faana qixa danda'ee hin baru.²⁶⁰

Gaaffii Marii

1. Miidhaan daa'imman irra gahu maal akka ta'ee fi haala qabatamaa iddoo hojii keessan keessanitti haala ittiin calaqqisu adda baasaa irratti mar'adha. Fala keessan illee garee marii keessaniif agarsiisaa.

258 Save the children Denmark (SCD) Ministry of Education (MoE) and Ministry of Women's Affairs (MoWA) (2008). A study on violence against girls in primary schools and its impacts on girls' education in Ethiopia.Un published research report. A.A.

259 Kanuma

260 WHO (2002). World report on violence and health. Geneva:World Health Organization.

2. Haala qabatamaa hawaasa irraa dhuftaniin miidhaan daa'imman irra gahu bal'inaan essattii fi eenyun akkamitti akka raawwatamu fakkeenyaan deeggaruun kaasaa irratti mari'adhaa?
3. Bu'aa miidhaan daa'imman irra gahu qabu adda baasuun irratti mari'adhaa. Bu'aa yeroo dheeraa isa kan yeroo gabaabaa keessatti dhaqqabu irraa adda baasuun agarsiisaa.

5.1.2. Yakkoota Daa'imman Irra Gahu fi Seera Yaakkaa ITIYOOPHIYAA

Gochoonni fi miti gochoonni guddina gaarii fi xiin sammuu daa'imman irraan miidhaa yeroo gabaabaas ta'ee; kan yeroo dheeraa dhaqqabsiisu jedhamanii ilallaaman seera seera yakkaan akka yakkatti kaa'amani jiru. Isaan kunniinis kanneen itti ananii dha.

Inni jalqabaa dhoowwaa nama Ijoollee gaa'elaaf hin geenye eegu yookiin itti gaafatamummaan guddisu irra kaa'amee dha. Bu'uruma kanaan namni Ijoollee gaa'elaaf hin geenye eegu yookiin itti gaafatamummaan guddisu kamiyyuu, sababa yookiin haala kamiiniyyuu ijoollee sana kan miidhe, kan dagate, humna isaaniitii ol kan hojjachiise yookiin kan rukute yoo ta'e yakkaan akka itti gaafatamu Seera Yakkaa keewwata 576 jalatti tumameera. Haaluma wal fakkaatuun seerri yakkaa keenya kwt 659 jalatti dirqama ijoollee guddisuu raawwachuu dhabuun akka yakka ta'e ifatti tumee jira. Bu'ura tumaan seeraa kun Warri yookiin namni biroo aangoo bulchummaa yookiin guddistummaa qabu kamiyyuu faayidaa barbaaduun yookiin dirqama isarra jiru dagachuun ijoollee itti gaafatamummaa isaa jala jiru haala hamaan eeggannoo fi kunuunsa gahaa malee kan dhiise yookiin balaa qaamaaf kan saaxile yoo ta'e; yookiin nama, jaarmiyaa yookiin dhaabbata miidhaa xiinsammuu yookiin qaamaa akka irraan gahu beekuuf yookiin tilmaamuu danda'uuf ijoollee yeroo dheeraaf kan kenne yoo ta'e yakkaan itti akka gaafatamu tumee jira.

Seerri kun kwt 574 jalatti namni kamiyyuu nama biroo sababa fayyaa, umurii, haalaan yookiin sababa biroo kamiiniyyuu of eegu hin dandeenye sababa kamiiniyyuu haa ta'u, eegdummaan yookiin itti gaafatamummaan jiraachisuuf fudhate, nama jedhame sana itti yaade, lubbuu yookiin fayyaa isaa irratti balaa dhiyeenyatti gahu hin oolleef kan saaxile yoo

ta'e; yookiin, haala kana fakkaaturratti yommuu argamutti isa gatee kan deeme yoo ta'e yakkaan akka itti gaafatamu tuma.

Dabalataanis, seerri yakkaa keenya kwt 627/1 jalatti gocha daa`ima raawwataa gochichaa waliin saala faallaa qabdu, umuriin ishii waggaa kudha sadii hin guunne waliin saalqunnamtii raawwachuu, yookiin daa`imni kun gocha akaakuu akkanaa isa waliin akka raawwattu taasisuu kwt 627/3 jalatti gocha daa`ima isa waliin saala faallaa qabuu fi umuriin isaa waggaa kudha sadii hin guunne irratti gocha saalqunnamtii fakkaatu yookiin kabaja qulqullummaaf faallaa ta'e gocha akaakuu biroo kamiiniyyuu raawwachuu yookiin daa`imni kun gocha akaakuu akkanaa akka raawwatu kakaasuu yookiin itti yaadee daa`ima kana duratti gocha akaakuu akkanaa raawwachuu kwt 626 /1fi3/ jalatti gocha ijoollee saala faallaa qabdu, umuriin ishii waggaa kudha sadii ol ta'ee, waggaa kudha saddeet hin guunne waliin saalqunnamtii raawwachuu yookiin ijoolleen kun gocha akaakuu akkanaa isa waliin akka raawwattu taasisuu raawwachuun yakka akka ta'ee fi kan nama adabsiisu ta'uu tumee argama. Kana malees seerichi kwt 635/a jalatti gocha dubartootaa fi ijoollee gaa`ela hin geenye sagaagalummaaf walitti fiduun daldaluu keewwata 644/a fi b/ jalatti gocha fedhii uumamaa saalqunnamtii ijoollee gaa`ela hin geenyee garmalee kakaasuuf, balleessuuf yookiin dogoggorsuuf yookiin ijoollee gaa`ela hin geenye irratti yaada garajabinaa yookiin ajjeechaa yookiin farra hawaasummaa kan ta'an yookiin jireenya maatii kan jeeqan garmalee kakaasuuf, dadammaqsuuf yookiin uumuuf kan danda'an barreeffamoota, fakkiiwwan yookiin wantoota; foddaa mana daldalaatiin, iddoo agarsiisa mi`a daldalaatti yookiin bakka biroo alaa ummatatti mul'achuu danda'u kamiyyuu kaa'uun viidiyoon yookiin mala biroo kamiiniyyuu akka mul'atu taasisuu, wantoota, fakkiiwwan yookiin barreeffamoota akkanaa osoo beekuu ijoollee gaa`ela hin geenyeef dhiheessuu, kennuu yookiin itti gurguruu, kwt 597 jalatti namni ijoollee gaa`ela hin geenye akka eegu imaanaa fudhate kamiyyuu bu'uura seeraatiin yookiin ajaja yookiin murtii mana murtiin nama yookiin dhaabbata ijoollee akka fudhatu mirga isaa ta'eef dabarsee hin kennu kan jedhe yoo ta'e, kwt 634 jalatti gocha sagaagalummaa nama biroo itti fayyadama yeroo maraa taasifachuun yakkaan kan nama gaafachiisu ta'uu tumee argama.

Gaaffilee Marii

1. Dhimmi kun dhimma yakkaa manni murtii aanaa meettaa galmee lakk.31637'n ilaalee murteesse dha. Dhimma kanaaf ka'uumsa kan ta'e himata abbaan alangaa himatamaan halkan gaafa 13/05/2011 sa'aa 7:00 hoo ta'u miidhamtuu dhuunfaa waggaa 17 taate dirqiin akka wal quunnamtii saalaa isa faana raawwatu waan taasisseef yakka daa'ima gaa'ila hin geenye faana wal quunnamtii saalaa raawwachuun s/y kwt 626/1 jalatti himatee dha. Manni murtii aanichaa ragaa abbaa alangaa erga dhagaheen booda miidhamtuun himatamaa faana fedhii isheen quunnamtii saalaa waan raawwatteef jedhee bilisaan gaggeesseera.
 - Himanni abbaan alangaa dhiyeesse keewwata rogummaa qabuun moo mit? Murtiin mana murtiitiin kenname hoo sirridha jettuu? Maaliif?
2. Dhimmi kun dhimma yakkaa MMO Go/Ha/Bahaa galmee lakk 45296 irratti ilaalee murteessedha. Dhimma kanaaf ka'uumsi himata Abbaan Alangaa himatamtoonni namoonni lama miidhamtuu dhuunfaa ummuriin ishee waggaa 6-8 taate dhokataniitti itti dhaquun dura himatamaan 1ffaan mataa miidhamtuu qabuun ennaa of-duubati kuffisee ciibsu himatamaa 2ffaa'n immoo qaama saala isaa baafatee waan humnaan gudeede fi erga himatamaa 2ffaan miidhamtuu gudeedee irraa ka'ee booda himatamaan tokkoffaan qaama saalaa isaa baafatee qaama saalaa miidhamtuu keessa galchuudhan humnaan waan gudeedef himatamtoonni gartuu ta'uudhan gocha gudeedii daai'ma umuriin ishii waggaa 6-8 taate irratti raawwatan jechuun s/y kwt'n 32/1/a/ fi 627/1 jalatti himatee dha. Dhimmichi gaafa dhagahamuu eeggalu himatamtoonni akkaataa dhuma himannaan waan amananiif balleessaa jedhamanii jiru.
 - Himataa dhihaatee fi murtii laatame bu'ura seera rogummaa qabuun madaalaa.

5.1.3. Maalummaa, Gosootaa fi Dhiibbaa Yakkoota Dubartoota Irratti Raawwatamanii

Yakkoonni dubartummaa bu'ura godhachuun dubartoota irratti raawwataman maqaa gara garaa kanneen akka dhiibbaa dubartoota irratti raawwatamu (Violence against women (VAW)), miidhaa korniyaa bu'ureeffachuun raawwatamu (gender-based violence (GBV)),²⁶¹ dhiibbaa

261 Russo, Nancy Felipe; Pirlott, Angela (November 2006). "Gender-based violence: concepts, methods, and findings". Annals of the New York Academy of Sciences. Taylor and Francis and Oxfam. 1087 (Violence and

saalaa fi korniyaa bu'ureeffachuun raawwatamu (sexual and gender-based violence (SGBV))²⁶² n waammamus gocha dhiibbaa hin malle dubartoota ykn ijoollee dubartootaa irratti raawwatamuu dha. Dhiibban akka kanaa kun yeroo hedduu waan dubartootaa fi ijoollee dubraa irratti dubartii ta'uu isaaniin qofa raawwatamuuf akka gosa yakka jibbiinsaa,²⁶³ tokkootti fudhatama.

Walii galteen idil addunyaa miidhaa dubartoota irra gahu dhabamsiisuuf bahe miidhaan dubartummaa bu'ureeffachuun dubartootaa fi daa'imman dubraa irra gahu calaqqee garaa garummaa angoo seenaan dhiiraa fi dubartii jidduu turee fi meeshaa hawaasummaa murteessaa kan ittiin dubartoonni tartiiba jiruu hawaasummaa keessatti iddoo dhiiraaf kennamuu gadi akka argatan ittiin taasifamu akka ta'e kaa'a.²⁶⁴ Miidhaan kun guutuu addunyaa irratti bal'inaan kan mul'atuu fi rakkoo tumsa guddaa barbaadudha. Dhimma kana ilaalchisee Kofi Annan kan itti aanu kana jedhee ture.

*Violence against women and girls is a problem of pandemic proportions. At least one out of every three women around the world has been beaten, coerced into sex, or otherwise abused in her lifetime with the abuser usually someone known to her.*²⁶⁵

Dubartoonni guutuu bara jireenya isaanii dhiibbaa gara garaa ummuriis isaanii faana bifa fi amala isaa jijjijjirratuuf saaxilamoo dha. Miidhaan kun dhalchuu isaaniin dura eeggala. Hawaasa addunyaa tokko tokko biratti saala ulfa gadaamessa haadhaa keessa jiru ilaaluun dubartii hoo taa'te akka ulfichi adda citu taasisu; al alii immoo erga dhalattee booda maatii dhiira dhaluu

Exploitation Against Women and Girls): 178–205. Bibcode:2006NYASA1087..178R. doi:10.1196/annals.1385.024. PMID 17189506.

262 Sexual and Gender-based Violence (WHO)

263 Angelari, Marguerite (1997). "Hate crime statutes: a promising tool for fighting violence against women". In Maschke, Karen J. (ed.). Pornography, sex work, and hate speech. New York: Taylor and Francis. pp. 405–448. ISBN 9780815325208.

264 "A/RES/48/104 - Declaration on the Elimination of Violence against Women". United Nations General Assembly. Retrieved 6 August 2014.

265 Moradian, Azad (10 September 2010). "Domestic Violence against Single and Married Women in Iranian Society". Tolerancy.org. The Chicago School of Professional Psychology. Archived from the original on 25 April 2012. Retrieved 1 March 2015.

barbaadee dhabeen ajjeeffamu. Kana bira darbuun dhalatus hoo ta'e, bara jireenyaa isaani guutu dhiibbaawwan bifa jijjiirrataniif saaxxilamu.²⁶⁶

Haayyonni toliinsaf jecha miidhaa dubartummaa isaaniin dubartoota irra gahu gosa gosa isaaniin hoo qoodan mul'ata. Inni jalqabaa qoodinsa eenyummaa raawwataa gochichaa bu'ura godhachuun miidhaa namoota dhuunfaan raawwatamuu fi biyyaan/state/ raawwatamu jechuun taasifamuu dha. Yakki dubartoota irra dubartummaa isaaniin namoota dhuunfaan gahu yakka dirqiin gudeeddii, miidhaa mana keessaa, miidhaa amal-saal/sexual harassment/, acidii itti naquu, dirqiin akka daa'ima godhatu taasisuu, ulfa dubartummaan ishee beekkame irraa baasuu/osoo hin dhalatin ajjeesuu/female infanticide/, fa'an fakkeenya gaarii dha.²⁶⁷

Kana malees miidhaawwan sababa barmaatilee boodatti hafoon dhaqqaban kanneen akka kabaja maatii eeguuf dubartii ajjeesuu, miidhaa kennaa fuudhaan wal qabatee dhaqqabu, kittaannaa, butii, fi dirqiin heerumsiisuun gosa yakkaa dubartoota irra nama dhuunfaan dubartummaa isaaniin qofa dhaqqaban keessaa isaan ijoo dha. Kana malees miidhaaleen dubartummaa isaaniin mootummaadhan dubartoota irra gahan ni jiru. Isaan kunniin immoo gocha dirqiin gudeeddii gaafa lolaa raawwatamu/war rape/, yeroo lolaatti miidhaa amal-saal geessisuu fi dubartii fedhii saalaa guuttachuuf garboomsuu, dirqiin maseensuu, dirqiin ulfa irraa baasuu, miidhaa poolisii fi abbootii angoo biraan dubartoota irra gahu, fi dhakaan tumuu fi alangeen garafuun isaan ijoodha.²⁶⁸

Miidhaan dubartoota irratti dubartummaa isaaniin raawwatamu guutumaan guututti gumaacha dubartoonni guddina hawaasummaa, diinagdee, fi siyaasaa hawaasa isaaniif taasisan irraa adda baasa. Yakka kanaan kallattiin kan miidhaaman dubartoota ta'an illee bu'aan miidhaa kanaa dubartoota qofa miidhee kan dhaabbatu miti. Isaan bira darbee hawaasa akka walii galaatti miidhaa ol aanaaf saaxila. Miidhaan dubartummaan dubartoota irratti raawwatamu caaseffama

266 Florence: Innocenti Digest, No 6. UNICEF Innocenti Research Centre; 2000. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Domestic Violence Against Women and Girls. Magnitude of Problem; pp. 4–7. [Google Scholar]

267 Prügl, Elisabeth (Director) (25 November 2013). Violence Against Women. Gender and International Affairs Class 2013. Lecture conducted from The Graduate Institute of International and Development Studies (IHEID). Geneva, Switzerland.

268 Kanuma

maatii diiga; daa'imman gaafa haati isaanii, oboleewwan isaanii waan dubartii ta'aniif qofa miidhaman ilaalan miidhaa sammuu saaxilamu; maatiin gargar akka diigamu taasisa.²⁶⁹

Dubartoonni hedduun dhiibbaawwan kanneeniin waan dhiphatanii fi kun immoo jiruu isaanii irraan dhiibbaa guddaa kan gahuu waan ta'eef mirga namoomaa isaanitti si'oominaan hin fayyadaman; fakkeeniyuma kaasuuf guddina hawaasummaa, diinagdee fi siyaasaa hawaasa keessa jiraataniif gumaacha isaan irraa eeggamu taasisuuf ni sodaatu. Kana malees dhiibban kun rakkoo fayyaa waan uumuuf dhimma fayyaa hawaasaan illee wal qabata.²⁷⁰

5.1.4. Yakkoota Dubartoota Irratti Raawwatamanii fi Seera Yaakkaa Itiyooophiyaa

5.1.4.1. Miidhaa Mana Keessaa

Miidhaan kun miidhaa bal'inaan biyya keenya keessatti mul'atu dha. miidhaan kun miidhaa qaamati qabee hanga miidhaa saalquunnamtii fi xiin sammuu gaha. Gochoonni akka miidhaa mana keessatti dubartoota irra gahanitti lakkaa'aman reebicha, dirqiin gudeeduu, sodaachisuu, dhiibbaa adda addaa geessisuu, qabeenya caccabsuu fi faayidaan ala gochuu, hojii barame akka hin dalgne gochuu, qabeenya dhorkachuun akka hin fayyadamne taasisuun, fa'an isaan ijoo dha.

Dubartoonni mana keessatti abbootii warraa isaaniin miidhaan qaamaa kaballaa qabee hanga qaama hir'isuu gahu irra hoo gahutu mul'ata. Qaama isaanii meeshaa qaraan mummuruu, qaama isaanii sibiila diimateen gubuu qabee hanga ajjechaa miidhaa gahu abbootiin warraa hoo dubartoota irraan gahan darbee darbee hoo muudatutu mul'ata.

Haawsichis fakkeeniyaf dubartoonni abbootii warraa isaanitti iddoo deeman osoo hin himin manaan ala hoo deeman, dhiira biraa faana hoo shakkaman, ykn abbaa warraa isaanii faana saal quunnamtii hin raawwadhu hoo jedhan abbootii warraa isaaniin reebbamuun sirrii dha ilaalcha jedhu qaba. Kanaaf sababa isa ijoo hirkattummaa diingadee dubartoota bira jiruu dha.

Dubartoonni gochi akka kanaa kun irratti raawwatamu mataan isaanii abbootiin warraa isaanii gocha akka kanaa isaan irratti raawwachuuf mirga akka qabanitti waan ilaalaniif gara

269 Maffly, Brian (21 March 2009). "BYU study links women's safety, nation's peace". The Salt Lake Tribune. Archived from the original on 2 February 2010.

270 Kanuma

qaamolee haqaatti illee deemuun miidhama isaaniif fala hin barbaadan. Dubartoonni tokko tokko immoo abbootiin warraa isaanii kan isaan reebu waan isaan jaalatuuf akka ta'etti waan ilaalaniif ibsa jaalalaati jechuun fudhatu. Abbootiin warraa isaanii kan isaan hin reebne hoo ta'e akka isaan hin jaalannetti dubartoonni ilaalan hedduu dha. barmaatni boodatti hafaan kun jechamoota hawaasa keessa jiran kanneen akka 'abbaan warraa torbanitti altokko dhukkee hin urgufne abbaa warraa miti', uleen abbaa warraa baksaa dhadhaati' jedhaniin hoo jajjabeeffaman mul'ata.

Biyya keenyatti yeroo jalqabaaf miidhaa abbaa warraan gaa'ila keessatti dubartii irra gahu, ykn midhaa dhiiran dubartii isa faana jiraattu irra gahu tumaa seeraa dhoowwu kan hammatee bahe seera yakkaa bara 1996 bahee dha. Seerri kun kwt 564 jalatti namni kamiyyuu qaama yookiin fayyummaa sammuu nama gaa`elaan yookiin saalqunnamtii gaa`elaan alaatiin isa waliin jiraatu irratti haala midhaa cimaa yookiin salphaa geessisuun miidhaa kan raawwatu yoo ta'e yakkaan akka itti gaafatamu tuma. Haata'uuti garuu tumaan kun miidhaa mana keessatti dubartoota irratti raawwatamu hunda akka hin hammanne ni hubatama. Fakeenyuma kaasuu gochi dirqiin gudeeddii dubartoota irratti raawwatamu gosa miidhaa mana keessatti dubartoota irratti raawwatamu keessaa isa tokkoodha. Haa ta'u malee gochi kun tumaa kanaan hin haguuggamne.

5.1.4.2. Kittaana

Qorannoowwan gama kanaan raawwataman akka agarsiisanitti akka addunyatti waggaatti dubartoonni miliyoona 100-140 ta'an akka kittaannaman ni ibsu. Iddoo dha iddootti addaa addummaa qabaatus ardii Afrikaa keessattis kittaannan dubartoota daa'immanii bal'inaan raawwatama.

Akka haala qabatamaa biyya keenyan gochi kittaannaa daa'ima durbaa akka guutuu biyyaatti gocha raawwatamuu dha. Gochi kun gocha amantaa fi aadaa hawaasa biyya keenyaa faana walitti hidhate ta'uun isaa immoo dhimmichi akka caalatti rakkisaa ta'u taasiseera.

Sirna seeraa biyyattii yoo ilaalle garuu yakkichi yakka nageenyaa qaama namaa irratti raawwatamu waan ta'eef yakka tumaa heeraa kwt 16 bira darbuun raawwatamuu dha. Gochichi iddoowwan muraasa irraa kan hafe guutuu biyyattiiti kan raawwatamuu dha. Kittaannaa qofa osoo hin taane kutaa biyyattii muraasa keessatti gochi qaama salaa dubartii

hodhuu illee ni raawwatama. Dhimmoonni kittaannaa ijoollee durbaa taasisuuf akka sababaati kaafaman keessaa muraasni fedhii saal quunnamtii dubartootaa hir'isuun abbaa warraa isheef amanamtuu akka taatuf, sirna aadaa fi amantaa kabajuuf, kittaannamuu yoo baatte qulqulluu miti, abbaa warraa hin argattu fi kanneen kana fakkaatan ni caqasamu. Miidhaa kittaannan qaama, xiin-sammuu fi fayyaa dubartootaa irratti qabu hubachuu dhabuun sababa isa biraati.

Umuriin gochi kittaannaa itti (raawwatamu) biyya irraa biyyatti, akkasuma biyyuma tokko keessattuu naannoo tokko irraa nannoo biraatti addaa addummaa qaba. Kittaannaan umurii sabiyyiitti, bidaa'imummaati, dargaggummaatti,ykn yeroo ulfaatti raawwatamuu mala. Fakkenyaaf Naayijeeriyaatti daa'imman dhalatanii ji'oota muraasa booda hoo kitaanaman, biyya Yugaandatti immoo dubartoonni ummuri dargaggummaatti kittaannamu. Haala qabatamaa biyya keenyas hoo ilaalla ta'e umuriin kittaannaa adda addummaa iddoo dhaa iddootti qaba. Fakkeenyaaf daa'imman durbaa hawaasa Amaaraa, Tigree, fi Argobbaa dhalatanii guyyaa saddeettaffaa isaanitti kittaannamu. Hawaasa Sumaalee,Hararii fi Saboota, Sablammoota kibbaa biratti immoo waggaa 4-20 yeroo jiru keessatti raawwatama. Hawwaasa beenshaangul gumuzii fi gofaa biratti immoo akka qophii cidhaatti raawwatama. Kanaaf adda addummaa bal'aa ta'e qaba.

Kittaannan kan raawwatamu mana yaalatti osoo hin taane namoota leenjii tokko malee muuxxannoon hojjataniin. Gochichi irra caalaan dubartootan raawwatama. Meeshaa qara qulqullini isaa hin eeggamne kanneen akka haaduu fa'aan raawwatama.

Gochichi gocha mirga namoomaa dubartootaa irratti raawwatamu waan ta'eef akka gocha yakkaatti lakkaa'amuun seera yakkaa kwt 565 dhoowwameera. Kana waan ta'eef namni dubartii ummuri kamuu keessa jirtu kittaane ykn itti hirmaate yakkaan gaafatama. Haaluma wal fakkaatun namni qaamsaala dubartii hodhe seera yakkaa kwt 566 jalatti yakkaan gaafatama.

5.1.4.3. Umurii Malee Heerumsiisuu

Umurii malee heerumsiisuun gocha akkuma guutuu biyyattiiti calaqqisuu dha. daa'imman umuriin isaanii hanga waggaa 7 gahan iddoon akka itti heeruman taasifamu illee ni jira. Umurii kanaan ulfaa'uun, da'uu fi daa'ima guddisuun ijoollee dubraa kanneenitti dirqama

guddaa bahachuu hin dandeenye itti ta'a. Ummurii kichuu kanaan akka dirqama daa'ima guddisuu, haadha daa'ima ta'uu fi maatii hedduu bulchuu baatan taasifamu. Kana irratti hedduun isaanii dhukkuba feestullaa dabaltee rakkoo fayyaa hedduuf saaxilamoo ta'uu isaaniin jiruun isaanii akka wal xaxaa jalaa ta'u ta'ee jira.

Barmaata boodatti hafaa fi miidhaa guddaa qabu kana hambisuuf qajeeltoo heera mootummaan kaa'ame hordofuun Seerri Maatii biyyaas ta'ee naannoo keenyaa gaa'ila hundeessuuf ka'uumsi umurii waggaa 18 akka ta'u taasisee jira. Sirni seeraa keenya tumaan seeraa seera maatiin kaa'ame kun akka hojiirra oolee bu'aa qabaatu fi daa'imman dubaraa miidhaa akka kanaa irraa dhorkaman seerri yakkaa keenya kwt 648 gochi akka kanaa kun gocha itti gaafatamummaa yakkaa hordofsiisu taasifamee tumamee jira.

5.1.4.4. Butii

Gochi kun gocha fedhii dubartii miidhamtuu gochichaas ta'e maatii ishee malee dirqiin gaa'ila raawwachuuti. Miidhaan dubartii irratti raawwatamu kun akkuma miidhaalee dubartoota irratti raawwataman warreen biroo guutuu biyya keenyaa keessattuu hawaasa baadiyyaa biratti bal'inaan kan mul'atuu dha. Gochi butii reebichaa fi gochoota miidhaa qaamaa fi sammuu fidaniin deeggaramee waan raawwatamuuf miidhamtuu irraan miidhaa qaamaa irraa hanga lubbuu ishee dhabsiisuu gahu, jiruu tasgabbiif fi gammachuu hin qabne akka jiraatu fi kanneen kana fakkaatan hordofsiisa.

Butiin borii daa'imman dubraa irratti gufuu guddaadha.. Rakkoo kana irraa ka'uun seerri yakkaa keenya gocha kana yakka taasisuun kwt'n 587-588'tti tumee kaa'eera. Waan ta'eef namni dubartii takka waliin gaa'ila hundeessuf jedhee gocha humnaan, sodaachisuun, itti dhaadachuun, gowwoomsuun, fedhii ishee akka kennuu hin dandeenye taasisuun butii kan raawwate hoo ta'e yakkaan gaafatama. Gocha butiin booda yakki dirqiin gudeeduu raawwatama hoo ta'a ta'e adabbiin yakka dirqiin gudeeduuf taa'e irratti raawwatama. Gaa'illi illee butii booda gidduu isaaniitti raawwatama hoo ta'a ta'e itti gaafatamummaa yakkaa dhufuu danda'u hin hanbisu.²⁷¹ Gochi butii kan raawwatame namoota of irraa ittisuu hin dandeenye irratti yoo ta'e akka ulaagaa adabbii cimsuutti fudhatama.²⁷²

271 Sy kw 587

272 Sy kw 588

5.1.4.5. Tuttuqqii Amalsaalaa

Tuttuqqii qaam saalaa jechuun amala saal quunnamtii hin barbaaddamne hoo ta'u tuttuqqii qaamaa, amalli akka kanaa kun jechaan ykn mallatoon amala ifu illee ni haammata. Amala hin barbaaddamne kan jedhamu amala nama gochichi irratti raawwatamuun hin barbaaddamnee fi hin fudhatamnee (uninvited and unwanted) dha. wanti hubatamuu qabu amalli tuttuqqii saalaa raawwatameera jechuuf dirqama namni amalichi irratti agarsiifame aaruu ykn loluu hin qabu. Akkasuma immoo gochi tuttuqqii saalaa bu'uureeffate hundi dhoowwaa miti; dhoowwaa kan ta'e yoo fedhii nama irratti raawwatamuun ala ta'ee dha. Haa ta'uuti fedhichi kan argame sodaachisuun ykn dirqisiisuun yoo ta'e amalichi amala tuttuqqii qaama saalaa bu'uureeffate jedhamee fudhatamuun isaa hin hafu.

5.1.4.6. Dirqiin Gudeeduu

Gochi dirqiin gudeeduu raawwatame kan jedhamu namni kamiyyuu nama biraa umurii kamiyyuu irratti argamu gowwoomsuun ykn dirqisiisuun quunnamtii ykn fedhii saalaa guuttachuuf yoo fayyadame ykn fayyadamte akka ta'e sirni seeraa biyyoota hedduu fi hiikkoon ogeessota xiinsammuun kenname ni agarsiisa.²⁷³ Bu'uuruma kanaan yakka dirqiin gudeedii gowwoomsuun ykn of-barsiisuun namoonni dhiheenyaan miidhamaa/tuu beekaniin raawwatamu, yakka dirqiin gudeedii gocha humnaan namoonni miidhamaa/tuu hin beekneen raawwatamu, yakka dirqiin gudeedii gaa'ila keessatti namni miidhamaa/tuu waliin jiraatuun miidhamaa/tuu irratti raawwatamu, yakka dirqiin gudeedii daa'imman gaa'ilaaf hin geenye irratti raawwatamu, yakka dirqiin gudeedii dhiiran ykn dubartiin dhiira irratti raawwatamu, fi yakka dirqiin gudeedii namoota hedduun miidhamaa/tuu irratti raawwatamu jedhamee qooddama.²⁷⁴

Haala qabatamaa biyya keenyaa yoo ilaalle immoo gochi kun gocha miidhaa dhiiraan dubartoota irratti bal'inaan raawwatamuu dha. miidhaan kunis iddoo kamittiyyuu dubartoota umurii sadarkaa kamiyyuu irra jiran irratti raawwatamaa kan jiruu dha. Miidhaan kun yeroo hedduu dubartoota irratti kan raawwatu ta'u illee ammaa amma amma darbee darbee dhiira irratti illee raawwatamaa jira.

273 "Sexual violence chapter 6" (PDF). World Health Organization. 2002. Retrieved 5 December 2015.

274 Petrak, Jenny; Hedge, Barbara, eds. (2003). *The Trauma of Sexual Assault Treatment, Prevention and Practice*. Chichester: John Wiley & Sons. p. 2. ISBN 978-0-470-85138-8.

Dhimmi yaachisiisaan miidhaa kanaan wal qabatee jiru midhichi kan umurii hin filannee fi daa'imman ummuriin isaanii hanga waggaa 2 gahuu irratti dhiirota isaan faana umuriin wal gitaniin qofa osoo hin taane jaarsolii hanga waggaa 70 gahaniin kan raawwatamu ta'uu isaati.

Seerra Yakkaa keenyan Miidhaan akka kanaa kun akka yakkaatti lakkaa'amee kwt 620 jalatti hammatamee argama. Bu'uruma kanaan namni kamiyyuu gocha humnaa fayyadamuun ykn doorsisa cimaan ykn akka of wallaaltu ykn karaa biroo kamiiniyyuu akka ofirraa ittisuu hin dandeenye taasisuun, gaa'elaan ala dirqisiisee dubartii tokko wajjin saalqunnamtii kan raawwate yoo ta'e yakkaan akka itti gaafachiisu tuma. Miidhaan qaamsaalaa bu'ura godhate kun kan raawwatame ijoollee durbaa umuriin ishee waggaa kudha sadii ta'ee, waggaa kudha saddeet hin guunnerratti yommuu ta'u; ykn dubartii mana sooramaa, iddoo kadhannaa, dhaabbata yaalaa, barnootaa, sirreessa amalaa, bakka hidhaa ykn turmaataa namoota qabamanii gaggeessummaa, to'annoo yokn aangoo balleessichaa jala jiru keessatti argamtu ykn eegumsa ykn to'annoo himatamtichaa jalatti argamtu ykn hirkattuu isaa taaterratti yommuu ta'u; ykn dubartii dullumaan, dhukkuba qaamaa ykn sammuu tiin, muusa'uu sammuu tiin, ykin sababa biroo kamiiniyyuu maalummaa gochichaa /amala/ ykn bu'aa gochichi hordofsiisu adda baastee beekuuf ykn ofirraa ittisuuf hin dandeenye irratti yommuu ta'u; ykn garajabinaan yookiin gidirsuun yookiin gamtaa dhiirota baay'inni isaanii tokkoo ol ta'een yommuu ta'u adabbiin balleessicha irraaatti darbu hidhaa cimaa waggaa shanii hanga waggaa digdamaa gahuu akka danda'u seerichi ifatti tuma.

Gochi dirqiin gudeeduu al alii miidhaa qaamaa ykn sammuu cimaa ykn du'a hordofsiisuu danda'a. Haalli akka kanaa kun yommuu quunnamu seerichi miidhaan dhaqqabe akkuma qaama gocha dirqiin gudeedii raawwatameetti lakkaawamee miidhaa qaamaa ykn sammuu jedhees du'a dhaqqabe tumaa seera yakkaa biroo jala geessuun osoo hin barbaachisin tumuma seera yakkaa keenya kwt 620/3/ jalalatti akka ilaallamu tumameera.

Gama biraan akka tumaa seera yakkaa kwt 620/4 irraa hubachuun danda'amutti yakka dirqisiisanii gudeeduu waliin wal qabatee yakki miidhamtuu seeraan ala qabaniin tursuu ykn butuu raawwatame ykn miidhamtuun sababa yakkichaan dhukkubni kan itti darbe yommuu ta'u, tumaaleen seera kanaa rogummaa qaban dabalataan raawwatamoo akka irratti ta'an seerichi ni tuma.

Kanaan dabalata seerichi seenaa biyya keenyaa keessatti yeroo jalqabaatif dubartiin dirqiin dhiira tokko dirqisiistee ishii waliin saalqunnamtii akka raawwatu taasiste yakkaan akka gaafatamtu tumameera.

Gaaffilee Marii

1. Dhimmi kun dhimma yakkaa Himataan *Abbaan alangaa fi himatamaan Baalchaa Taddasaa* , lakk. g/A/a isaa 03082 ta'e, mana murtii ol'aanaa Godina shawaa bahaan ilaallame irratti, Himata 1^{ffaa}n S/Y Keewwata-627(1) irra dabrudhaan himatamtoonni yaadaan waligalanii midhamtuu dhuunfaa daa'ima x²⁷⁵ umriin ishii wagg-4 ta'ee himatamaan harki hin qabamine waaliin ta'uun himatamaan kun midhamituu sodaachisee humnaan gudeedee durbumma ishii waan balleseef kan himatame dha.

Himata_2^{ffaa}n s/y keewata-555(b) irra dabrudhaan himatamaan miidhamtuu dhuunfaa humnaan luka addaan qabee gudeeda ishii keessa yoo seenu lukni mirgaa lafeen luqqeettuu waan addaan bahee fottoqeef yakka qaama namaa irratti miidhaa cimaa geessisuudhaan himatameera.

- Dhimma kana bu'ura godhachuun himata saaqqame seera rogummaa qabu faana wal bira qabuun madaalaa?

2. Dhimmi kun dhimma MMWO. DHA. IJ. Lakk.gal. 310174 ta'e irratti himatamaa obbo Nagawoo Roobaa fi himataan AAO jidduutti ilaalee murteesse dha. Dhimma kanaaf ka'uumsi shakkamaan ji'a 6ffaa/2010 kaasee go/sha/bahaa magaala mojoo ganda 01 keessatti miidhamtuu dhuunfaa daa'ima wa. 12 taate x²⁷⁶ hoo warra keetti himta ta'e sis warra kees nan ajjeesa jechuun irra deddeebiin waan dirqiin gudeedef s/y bara 1996 kw 627/1 darbeera jedhee himate. Akkam kun?

Ragaan dhimmichaaf dhihaate midhamtuun shakkamaan hidhii ishee irra dhangachuun, filmii saal quunnamtii adda addaa itti agarsiisuun quunnamtii saalaaf ishee affeeree ta'uufii dinnaan mana warra isheetti gaafa maatiin ishee hin jirre deemuun malaan of walaalchisee gaafa achii kaatu paantiin ishee bahee nannoo qaama saalaa ishee irratti dhiiga kan argite ta'uu himte.

275 Maqaa daa'imichaa kaasuun barbaachisaa miti.

276 Iccitii dhuunfaaf jedhameeti.

Ragaan namaa 2ffaa fi 3ffaa barattuu daree miidhamtuu fi barsiistuu ishee hoo ta'an daree keessatti amala rafuu , boohuu, muguu fi dawwaahuu fa'a sem. 2ffaa qabdee agarsiisuu fi miidhaan akka kaanaa irra gahuu nuuf himte jedhu Ragaan mana yaalaa lama kan duraa dubrummaan jira kan lammataa hin jiru kan jedhu galmee keessa jira.

Dhimma kana ilaalee MMO Go/Sha Bahaa hidhaa cimaa wa. 13'n adabe.MMWO Dhaddachi Bahaa gochi raawwatame *gaafa jedhame* dubrummaan jira; kan bade immoo erga sanaahi; kaanaaf *himataamaan hin balleessine jechuun bilisaan gageesseera.* Dhaddachi *ijibbaataa murtii MMWO murtii kana cimseera.*

➤ *Himata saaqqame, murtii sadarkaa sadarkaan kenname seera rogummaa qabuun wal bira qabuun madaalaa mee!*

3. Dhimmi kun dhimma yakkaa Manni Murtii *Ol'aanaa Godiina Harargee Bahaa lakk.ga.46589 ta'e irratti ilaalee murteesse dha. Dhimma kanaaf ka'uumsa kan ta'e himata AA lakk.ga.AA 06281 ta'een himatamaan Araarsoo Toofiq yakka daa'ima irratti saalquunnamtii raawwachuuf yaaduun Go/Ha/Bahaa Aanaa Giraawwaa Ganda Magra Lalisa addaa addaa ganda Alii jedhamutti miidhamtuu dhuunfaa daa'ima waggaa 6 maqaan ishee x²⁷⁷ taate afaan ishee ukkaamsuun akka isheen hin iyyine erga godheen booda saal quunnamtii irratti waan raawwateef seera yakkaa kwt 627/1 cabseera jechuun himata bu'uree dha.*

Ragaan namaa namni sadi gochichi raawwatamuu mirkaneesseera. Dabalataan ragaan mana yaalaa dubrummaan haaraa baduu agarsiisu jira. Manni murtichaa himatamaa keewwatuma jalatti himatame jalatti balleessaa ittiin jedhee jira.

➤ *Himata saaqqame, murtii sadarkaa sadarkaan kenname seera rogummaa qabuun wal bira qabuun madaalaa mee!*

277 Iccitii eeguuf jedhameeti.

MADDOOTA BAREEFFAMICHAA

I. Heeraa fi Seerota

1. Heera Mootummaa Federaalaa Dimookiaratawaa Rippaabilikaa Itiyoophiyaa, Labsii Lakk 1/1997, Nagaarit Gaazexaa Feederalaa, Finfinnee.
2. Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa fooyya'ee bahe Labsii Lakk 46/1994, Magalata Oromiyaa.
3. Seera Maatii Fooyya'ee kan Federaalaa Seera maatii Oromiyaa, Labsii Lakk.69/1995 fi Labsii Lakk. 83/1996, Magalata Oromiyaa, Adoleessa bara 1995, Adaamaa.
4. Seera Yakkaa Mootummaa Federaalaa Dimookiraatawaa Rippaabilikaa Itiyoophiyaa Labsii Lakk 414/2004, Nagaarit Gaazexaa Feederalaa, Finfinnee.
5. Seera Deemsa falmii yakkaa Itiyoophiyaa, Labsii Lakk 185/1961, Nagaarit Gaazexaa
6. Labsii Gurmaa'ina, Aangoo fi Hojii Manneen Murtii *Mootummaa Naannoo Oromiyaa* irra deebiin murteessuuf bahe, Lakk. 216/2011
7. Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa, lakk. 214/2011
8. Labsii Hojjetaafi Hojjechiisaa Lakk. 1156/2011
9. Ethiopian Nationality Proclamation, Proclamation No.378/2003.
10. Waadaa Mirgoota Daa'ima (Convention on the Rights of Child, CRC, 1989.
11. The African charter on the Rights and Welfare of the Child, which was adopted by the organization of African Unity on June 27 2981 and entered into force on October 1986.
12. Labsii Mirgoota Namooma Waliigalaa (UDHR 1948)
13. Konveenshinii Idil Addunyaa Mirgoota Dinagdee, Hawwasummaa fi Aadaa (Amajjii bara 1976 hojiirra oole)
14. Konveenshinii Mirgoota Siiviilii fi Siyaasaa Idil- Addunyaa (bara 1966 raggaa'ee bara 1976 hojiirra oole)
15. Garaagartee Looghidhaan Dubartootaarratti Taasifamu Hundaa Dhabamsiisuuf Waliigaltee Taasifame... (Muddee 3, 1981)
16. Adaba ykn Qabiinsa Hammeenyaan Gidirsaa ykn Salphisaa ta'ee fi Hiraarsa Hamaa Hambisuuf Waliigaltee taasifame, (Muddee bara 1975)
17. Maanuwaalii hojii dhaddacha maatii fi daa'immanii manneen murtii oromiyaa
18. Maanuwaalii Murteessa Qallaba Daa'immanii Manneen Murtii Oromiyaa, Lakk.1/2010, Mana Murtii Waliigala Oromiyaa, Mudde 2010, Finfinnee

19. Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoofi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 213/2011

II. MOOJULOOTA

1. Addunyaa Ahimed, Biraanee Boggaalee fi Shaambal Hordofaa, Mirgoota Dubartootaa fi Daa'immanii Qixa Idil-Addunyaa fi Seerota Biyya Keenyaan Mirkanaa'anii fi Raawwii Isaa, Moojuulii Leenjii Hojii Irraa, ILQSO, bara 2005
2. Alamaayyoo Waaqgaarii fi Abdii Tasfaa, Bulchiinsa Sirna Haqaa Daa'imman Yakka Rawwatani, Moojuulii Leenjii Hojii Irraa Yeroo Gabaabaaf Qophaa'e, ILQSO, 2006
3. Jamaal Qumbii, Mujuulii leenjii hojii irraa ,Gaa' ilaa fi hiikkaa, bitootessa 2002
4. Abdii Gurmeessaa, Moojuulii Leenjii Hojiirraa yeroo gabaabaaf qophaa'e, eegumsa mirga daa'immanii: Rakkoolee hojmaata qaamolee haqaa keessatti mul'atan 2010
5. Girmachew Alemu and yonas Birmeta: Handbook on the Rights of the Child in Ethiopia, Center for Human Rights College of Law and Governance Studies Addis Ababa University in Collaboration with Save the Children's Norway-Ethiopia, year not indicated, Addisa Ababa.
6. Muluqaan Kaasahuun, Yakkoota Ulfa Irratti Raawwataman: Xiinxala Seeraafi Raawwii Seera FDRI, Joornaalii Seeraa Oromiyaa, Jiildii 6ffaa, bara 2009, Adaamaa.
7. The House of Federation of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, Constitutional Decisions Journal, Volume 2, 2010 E C.
8. Committee on the Rights of the Child, General Comment No.7, 2005, CRC/CIGCI/7/Rev.1

III. Kitaabilee Wabii

1. David H. Olson, John DeFrain "Marriages and Families ,intimacy, Diversity, and Strengths" 4th ed
2. Trevor Buck, International Child Law, 2005, p.41, Great Britain, published
3. Inter-American Commission on Human Rights, Access to Justice for Women Victims of Sexual Violence in Mesoamerica (OEA/Ser.L/V/II. Doc. 63)

4. Radhika Coomaraswamy and Lisa M. Kois, "Violence against women", in Women and International Human Rights Law, vol. 1
5. ILO, Gender Equality and Decent Work: Selected ILO Conventions and Recommendations that Promote Gender Equality as of 2012, 3rd rev. ed. (Geneva, 2012). Available from www.ilo.int/global/standards/information-resources-and-publications/publications/WCMS_088023/lang--en/index.htm.
6. Homa Hoodfar and Mona Tajali, Electoral Politics: Making Quotas Work for Women (London, Women Living under Muslim Laws, 2011)
7. Bokova, Irina, Director-General of UNESCO, Foreword to From Access to Equality, Empowering Girls and Women through Literacy and Secondary Education.
8. Michael A. Corriero, Judging Children as Children: A Proposal for a Juvenile Justice System, Temple university Press, Philadelphia, 2006.
9. Human Rights Watch, Prison Bound: The denial of Juvenile Justice in Pakistan, 1999.
10. Mikael Freeman, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Martinus NIJHOFF Publishers, Leiden, Bston, 2007.
11. Dejene Girma Janka, A Handabook on the Criminal Code of Ethiopia, Addis Ababa, Ethiopia, 2013.
12. Rachel Hodgkin and Peter Newell, Implementation Handbook for the Rights of Child, UNICEF, 2007, Geneva, Switzerland.

IV. Toora Interneetii

1. <https://our everydaylife.co/social-effects-divorce-768807.html>
2. <https://www.investopedia.com>
3. <http://www.jud6.org/ContactInformation/familyLaw/Visitation%20Dos%20and%20Don'ts.pdf>